

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ АНТИХРИСТ

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ

АНТИХРИСТ

chitanka.info

Емилиян Станев зае своето място в литературата ни в началото на 30-те години на XX век. Първата му книга разкази излиза, когато е вече 31-годишен. Възраст, на която някои автори почти бяха изчерпили себе си след многото стихийни пориви на таланта си. Но Емилиян Станев е съвсем друг тип творец. Той зрее бавно и мъдро, за да твори настойчиво през целия си живот. Влиза в литературата не с дързостта на младеж, а със спокойствието на зрял мъж, крепил характера си. Привикнал с мисълта, че ще слее в себе си художника с писателя, разделил се с много свои илюзии, той разбира илюзиите и на околните. И личното духовно богатство му помага да се приобщава към душевността на болните — обременените от живота, на загубилите свободата си, на нещастните в стремежа си към щастие.

Източник: <http://books.svetove.com/c/p-p/m-390/id-2593/антихрист-емилиян-станев.html>

*Аз, Теофил монах,
син съм на Тодор
Самоход, царски зограф
и съм кръстен
с мирското име Еню...*

А

Голите мъдrecи гледат господа как седи на небето в своя престол, лицепрятствуват и с молитви, с тамян кадят носа на дявола, дано го прогонят от света, а не виждат, че дяволът е в кръвта, в умовете и в сърцата им. А ти, окаяни, като знаеш, че всяко човешко слово е безсилно, защо пак се хващаш в перото? Мигар с него някой е уяснил било себе си, било световната уредба?

Малко ли щавени кожички, хартия и пера изхаби и в ангелски молитви, и в жлъчни шеги да забавляваш людетe по тържища, панаири и странноприемници и какво спечели? Натрупа мъдрост и се озова в ада, защото казано е — когато постигнеш света, ще наследиш и ада. Ала велика е тая животворност на човешкото въображение и тайна непостижима е. На всички ни е отредено да се лагодим с божествената лъжа и тъкмо в нея е силата на човека — иначе как би изтраял земното си съществуване, ако не носеше в душата си незаходима светлина?

Намерих тук тънко изработени заешки и агнешки кожи, мастила и всякакви пера, четчици и бои — види се, в тая килия е живял монах-преписвач, заклан или избягал от агарянци, дето очите му видят. От манастирчето е останало неопожарено само това крилце с три килийки край недовършената кула. И лой има, но лоеничето не паля, да не ме издаде светлината.

От нямане какво да правя и защото ми се иска да забравя лютата мъка, пиша житието си. Дано смогна да го подредя с малко суета, без да щадя гордостта си, защото, макар че от умъдряване окото ми не трепва от най-откровени признания, пак ще произлъжа, ако не за друго, поне да го украся тук-там. Но що да се прави, когато са сладки за душата спомените и тя умее със своя тайна да подслажда и най-горчивите... А сега, когато дяволът превърна света в пъкъл за унищожение на християните, а българската земя заля с безчестиеи гибел, останаха за утеха само те...

Син съм на Тодор Самоход, царски зограф, и съм кръстен с мирското име Еньо, а майка ми, Препия, беше от Охрид. Къщата ни се

намираше под патриаршията, та от мига, в който отделих себе си от света и възкликнах: „Аз съм!“ — станах свидетел на много събития и в царския дворец, и в патриаршеския клир, които тогава не разбирах, но запомних. Ех, Теофиле, сърцето ти, що не го заслужаваш, се разтупква, като си припомняш първите зари на съзнанието, когато или дяволът, или самият Саваот ни показва света чрез светлина и тъмнина, чрез краски, отсенки и тайни на веществото, та още необурваната детска душа се заплениява от неговата хубост, а не разумява, че оттук нататък започва и пътят към пъкъла. Винаги ще помня как от прозорчето на нашия дом за първи път видях синия покрив на двореца с двата пряпореца, червените върхове на кулите, зад тях, през Янтра, новите манастири. Денят беше слънчев, разтопеният сняг се пенеше и лъщеше по сините керемиди, а червените върхове на стражевите кули напомняха куманската шапчица на баща ми, която той налагаше, когато иконописваше. И тогава, Теофиле, узна светлината и се възрадва — сигурно си пляскал ръчички, смеех си се, гукал си нещо на твоя детски език, зер и ти си между световните чудеса. Тъкмо за най-великите явления нямаме истински слова ни през детството, ни през зрелостта, ни през старостта и това, което виждах тогава и което виждам днес, си остава все същата тайна. В ония дни взех да различавам и бащините рисунки и да ги свързвам, с що виждаха очите ми — с кули, чардаци, трапези, хълмове и небе, с реки и гори. И покъсно светлият дух, който слизаше над Исуса, и витлеемската звезда ми говореха за тия мигове, когато светлината разтвори дверите на душата ми и я потегли към святост и чистота. С чудеса бе пълна оная зима. От прозорчето ненаситно гледах ятата врани и черните рошокрили орли как кръжат над черкви, дворци и кули — сутрин и вечер слушах клепалата и рева па Янтра и най-вече се прехласвах от патриаршеската камбана горе на върха, дето над звънарницата искряха отблясъците на големия позлатен кръст. Имаше в стаичката едно казанче, зазидано в самата печка, и щом майка ми я запалеше, водата в него започваше да шушне. Тя шушне, пък аз си мисля нещо и тя потвърждава всяка моя мисъл и детска мечта, окуражава ме и ме възнася някъде, дето всичко е ясно, светло и добро или е смешно като гуреливото Фроси — убога внучка на важен болярин.

Боледувах често, та съм запомнил с умиление петното от зъбатото зимно слънце над леглото ми, а веднъж, когато върлуваше

черната смърт, донесена от татарите, се разчуло, че съм умрял. И сега виждам червените женски чехли, обвезаните с шевици поли па далматиките край мене, златоткания патрахил на дякона. Лежа на пода върху дебел губер, дяконът ми чете за здраве, а хората стърчат подобно на кулите в крепостта и тъй ме притискат, че не мога да видя нашия таван с гредата и чепа, отдето сладко ми нашепват и зоват серафимчета. Искях да отида при тях, но жените и дяконът ми пречеха, серафимчетата, сиреч смъртта, отминаваха и с тях отминаваше и сладкият покой в душата ми, та до плам мразех всички край мене. Ех, святе, в семето ти са вложени нашите грехове, децата ги носят в жилите си от утробите, затова плачат нощем ужким, без причини, защото кой знае що става в сънищата им?

Такова душевно притеснение изпитах и по-късно, когато за пръв път се озовах с майка си въвн от Царевград, а после се прибрахме през задната врата с подвижния мост над пропастта. Тогава от божия простор аз, малкото човече, усетих как ме притиснаха страшните назъбени стени, кулите, обкованите с желязо врати, високите тесни сгради на исполинската грамада, щръкнала към небето с разноцветни покриви и разноцветно боядисани стени, като гигантски затвор, в който бяхме заключени със световните бесове от вълшебния злодей — Сатаната. И като се държах в майчината ръка и се притисках в нея, искаше ми се да пища и да бягам оттук.

Щом оздравях, знатните госпожи, наши съседки, казваха, че господ се поколебал да ме прибере между серафимите, та ще стана или велик подвижник, или велик грешник, лишен от божия милост и ангелоподобие. Излезе второто и не от друго, а тъкмо от обич към бога, когото толкова възлюбих, че не чувствувах нужда от никого...

Дали от черквата, дето редовно ходехме през многобройните празници, или от рисунките на баща ми отрано оживя в мене образът на Исус и заплени ума ми. И сега, като се мъча да разбера това, казвам си: „От светлината е, от тая тайна на тайните, що ни докосва с появата на тоя свят.“ И макар че всеки я вижда, вижда я различно и оттам различно възприема бога. В незнание и от незнанието се раждаме, да речеш, а с копнежи за бога и над това чудо напразно съм горил нощем вощеници и лой. А щом веднъж познаеш бога, започваш да делиш всичко на добро и на зло и светът и човекът се разполовяват, та на края излиза наяве дяволът и се мержелеят вече пламъците на пъкъла, и те

светли, но със зловеща светлина. Съпротивява се душата на изкушения и подмамки, дорде има обич и вяра — мърси се и в мръсотията ликува, вместо да ридае. Сатанаилчо я развежда из света, разчеква я, тегли я, а тя се дърпа като добитък към кланица. Тъй си мисля сега и ми става смешно човешкото пътешествие, та и в ада ще си го припомням за утеха и за подигравка...

Виждах тогава Спасителя прекрасен, нетелесен в райски знак като майска зора в чисто небе; виждах го в сънищата си и не се учудвах, че за него са построени толкова черкви, манастири и скитове, че го венцехвалят попове, дякони и патриарси и пред него ничком припадат царе и боляри. А като се вирах в брадатите им лица и слушах гласовете им, тия люде ми изглеждаха нечестиви и мазни. Те кадяха тамян, изричаха молитви и правеха метани на Исуса Христа от страх пред неговата чистота и красота, но всичко това ставаше безполезно, защото не можеха да се спасят и вече бяха осъдени. Имаше тогава детската ми душа всепроникващи очички — виждаше, пък нямаше думи да го изрази. От пръв поглед долавяше лъстта, лукавството, лицемерието в пламъчетата на очите, в движенията на устните, в извивките на гласовете, в смеха и още от най-ранно детство ме обхващаше страх от възрастните. И самият Царевград с величието си, от една страна, ми напомняше за великото божие царство, а, от друга — със страшните си кули и зъбчати стени ми говореше за царството на Сатаната. Случваше се нощем да ме събуди призивът на роговете, що известяваха смяната на стражите, и в тая доба над немощния ми ум се надвесваше ужасът от световната загадка. Обичах бащината си стаичка, пропита с мирис на бои — светиите, рисувани с въглен или керемиди, недовършените ангели с огнени крила, извити като татарски лъкове, и, то се знае, Спасителя, когото баща ми рисуваше винаги рус, синеок и с червеникава брада, каквато беше и брадата на цар Иван-Александър. Към божата майка и към някои светци не питаех особено уважение, смятах ги за служители Исусови, един вид боляри, и ги ревнувах от бога. И като се мъчех да си уясня реда в божие царство, обърквах го с реда на Царевград, та умът ми се заплиташе в противоречия. Още тогава разбрах, че хората се делят надве — едните, между които бяхме и ние, ковахме, копаехме, изографисвахме, носехме товари и пр., сиреч вършеха нещо било приятно, било неприятно, и други, най-важните, велможите,

патриархът, царят, войсковите началници, нищо не работеха, а живееха в постоянна тревога, дебнене, недоволство, страх, та ги отъждествявах с дяволите в ада. И тъй, излизаше, че тук, в Царевград, властелин не беше бог, ами дяволът и тоя дявол се мъчеха да го прогонят с молитви, тамян, миро, свещи и литургии, ала той стоеше неотстъпно залостен на мястото си. Че е тъй, убедих се на самия Великден... Славо търновска и българска, отминала славо, никога вече не ще се наслаждаваш на величествените шествия, що ставаха тая нощ!

Много едни и същи природни и човешки явления вижда окото и запомня умът, но едно от тях царува в паметта, та като ти рекат Коледа, представяш си само тая, що си преживял най-коледно, а всички останали са като поточета към голяма река. Тъй и аз съм запомнил един Великден над Великдените, в който още детинският ми ум се убеди, че дяволът наистина се е загнездил в богоспасяемия град. И нещо друго, неподатно на разума, разбрах в оная нощ.

На втората стража войниците по кулите и бойниците запалваха борики или смола, а щом удареше патриаршеската камбана, вкупом забиваха и клепалата отворед: и от Трапезица, и долу, във вътрешния град — неистово екваше металът, изпълваше долината на Янтра подобно стоуста ламя, та стресваше и хвърляше в страх душата, смирена от пост и молитви. Ужас ме обзе в оная великденска нощ и заплаках, защото тоя неистов рев гонеше дявола и за дявола беше тая тревога, дано го прогони и победи, както Спасителят го бе победил в смъртта. Не можах да разясня на родителите си от що се страхувам и плача, вместо да се радвам, но аз си знаех и затаих в детската си душа усет за присъствието на нещо невидимо и страшно. И както в бедствие или вража напаст всички излизаха на улиците, тъй и сега всеки бързаше към черква — с глъч и тропот, със скърцане и блъскане на врати и с лай откъм Девинград, отвъд реката. А понеже баща ми беше царски зограф, черкувахме се в царската черква зад двореца и в патриаршеската, дето на големите празници се черкуваха самият цар, великият примикюр, катастрофилакът, протокелиотът, протовестиарият и всички сановници. Тая милост ни бе оказана по повеление на самия Иван-Александър и всяко черкуване създаваше големи грижи на родителите ми да бъдат прилично облечени и прилично да се държат в черква, макар за нас да бяха отредени най-задните места в клироса.

От двете страни на вратата, под каменната арка, пазеше стража с копия и шлемове и аз се поуспокоих. Рекох си: „Няма да пусне тя дявола в черквата.“ Но ме смути самата черква, сякаш за пръв път се изправих пред лицето ѝ — нейната керамична украса, мраморните стълбове извътре, облени от светлина и блясъци, та храмът ми се видя като преизподня и паст, що поглъща душата. А откъде бе заседнало у мене убеждението, че светостта нито може да съществува в тържествен шум, великолепие на украса и гръмогласна прослава, нито може да ги търпи? Дали от небето, що ни гледаше денем и нощем в нашия каменен затвор, всякога тихо и всевелико не с такава украса, но с невидимото и невеществено пребиваване на бога, или от моите невнятни размишления в бащината стаичка, мирно населена със светци, ангели и божии угодници, бях постигнал тая проста премъдрост, та пищната украса на храма обиждаше и Спасителя, и мене? Може би съм я придобил в часовете, когато водата в казанчето шушнеше и потвърждаваше детинските ми мисли и мечти. Или тя е вложена в разума да отхвърля всяко човешко усърдие за лъжливо величие и да ламти към величието на божеството?

Щом влязохме в черквата, пак се отчаях и си рекох, че стражата напусто пази вън, защото дяволът е вече в храма, нагизден със скъпи одежди, с блясък и светлина, и тъй се е скрил в очите на хората, като ги е заслепил. А когато черквата се изпълни с велможи и самият Иван-Александър мина по червената пътека с венценолната еврейка Сара, прекръстена на Теодора, и с цялото си домочадие, та ревнаха дякони, иподякони и архимандрити и още по-силно застанаха камбаната и клепалата, аз се хванах в коравата бащина ръка и замрях от страх. Страшен ми се видя патриархът, такъв брадат, с хлътнали очи под дебелия, усукани вежди въпреки белия блясък, що го обкръжаваше, страшен беше с позлатения жезъл и короната, които го свързваха и с царя, и с велможите. Не гледах вече патриарха и клира, а Иван-Александър и царицата му как благочинно са застанали — той, изправен пред трона си до трона на патриарха, тя — без трон до царя, и двамата поради празника в пурпурни плащаницы. Златотканите яки със скъпоценни камъни и короните на главите им събираха и отразяваха светлината в храма, както и диадемите около кръста им, та ги отделяха от останалите с друго, вече светско величие. Иван-Александър беше левак и в лявата ръка държеше акакията, навита като

свитък. Тая шепа пръст, дето напомняше на всички, че е смъртен, ми изглеждаше унизителен знак, който бе му окачил брадатият и страшен патриарх, и аз, захласнат в едрото, румено и доброзрочно лице на царя, го съжалявах. Но угасиха свещите и храмът се огря от червената светлина на кандилата пред олтара. Помислих си, че дяволът се приготвя да извърши някакво вълшебство. Притисна ме силен страх, най-вече когато дверите се разтвориха и оттам, в червения полумрак, с бялото си одеяние се показва патриархът с дикир и трикир в ръце, сякаш с цялото си величие от олтара излезе самият тартор. И ужас предизвика неговият силен, разтърсващ приглас: „Елате да приемете незалязваща светлина!“ Мина ми през ума: „Нима от свещ може да се приеме незалязваща светлина, тая, дето само душата отличава и знае? Защо се лъжат възрастните?“ Ето и самият цар пръв пристъпи да запали свещта си от свещниците на патриарха, а зад него се стълпи домочадието му и сановниците. И ние най-подире запалихме свещите, ала не от патриаршеските дикири, ами от свещта на един дякон, отново светна черквата и тръгнаха напред иподяконите, дяконите с кръстове, хоругви, треперки и фенери, зад тях патриархът, архиереите, царското семейство и велможите. Пък нощта беше тиха, априлска и тук, на Царевград, подухваше ветрец, носеше мирис на млада зеленина, на стоплена земя и влага, та цялото ми същество, замаяно и приглушено от песнопенията, камбаните и клепалата, се отдръпна от тоя шум и се послуша в подавената тишина на света. А когато шествието спря на двора и аз надникнах през крепостната стена, която тук е ниска поради скалите под нея, дъхът ми замря от зрелището. Насреща Трапезица бе грамаден хилядосвещник, що трептеше и се люшкаше във водите на Янтра заедно със светлините на Царевград, и тая жарава издишваше в априлската нощ молитви на хиляди души. Щом патриархът провъзгласи: „Христос възкресе!“ — тържествено застана камбаната, даде знак на вси камбани и клепала, та се залюляха да прославят победата на Спасителя над смъртта — и тук, и там, горе и долу, в Девинград и в параклисите на светците, пазители на всички врати. Стон метален и шествия като огърлици с огнени елмази опасваха черквите и ме смутиха с великолепието си, та погледнах тихия земен покров над мене и се утеших с мирната светлина на звездите. „Ето, рекох си, там е незаходимата светлина, която хората уж взеха от патриаршеския дикир. Тя е истинската, тя е вечната“ — и тъй

подкрепих ума си тогава — със световното съкровище, що винаги е в дспир с безплътната ни душа. Дали е било тъй, не знам, не знам и такива ли са били мислите ми, но като си припомням त्या изживявания, разказвам ги със сегашни мои думи, че иначе не може. Никога не ще забравя дребните пролетни звездички в оная нощ — те ми станаха опора на истината и те са виновни за нещастията ми. Човече, да би могъл да разбереш кое е това, дете не се превръща от добро в зло и от зло в добро, бих рекъл, че си разумен!... С песнопения обиколихме патриаршеската църква, шествието я опасва и челото му опря западната врата. А тя беше голяма, обкована с железни пулове като великански щит, и над нея бе изографисано Христовото възкресение. Настана тишина, чу се пращането на свещите и се понесе повелителният глас на патриарха: „Отворете се, вечни врати, да влезе царят на славата!“ „Кой е този цар на славата?“ — попита друг глас зад вратата, екна в празната черква и я изпълни до купола. Рекох си, ето го дявола, дете се мъчат да го прогонят, пак си е вътре, така си и знаех. Патриархът повтори с още по-силен глас: „Отворете се, вечни порти, да влезе цар слави, господ на силите!“ Отвътре дяволът не рачеше да пусне господ. Тогава заудряха и насилиха вратата, сборичкаха се с дявола, грозно задрънчаха вериги и от адския гръмол и страшните викове едва не загубих сваяст. Най-сетне вратата се разтвори, втурнаха се вътре, запяха „Христос възкресе“, притиснаха и повлякоха мене, малкото човече, загубило ума и дума, та не можех дори да плача. Възрастните започнаха да се поздравяват с „истина възкресе“, да целуват патриаршеския кръст и иконата на възкресението. Патриархът благославяше, дяконите възгласяха: „Благослови, светейши владико.“ Дойде ред и ние да целунем кръста, баща ми ме повдигна да стигна с устните си студеното разпятие. Едва не изпицях, като се озовах тъй близо до брадатото патриаршеско лице, защото недоумявах кой, беше дяволът, дете се съпротивяваше и с вериги бе залостил вратата. Стоеше си в ума ми, че дяволът е самият патриарх.

После в средата на храма застана цялото духовенство и започна тържествената литургия, но вече не запомних нищо. Вгълбен и тъжен, не пуцах стоплената бащина десница. Жал ми бе за моя баща, че и той не вижда рогатия, нито знае къде се е скрил и не ще може да успокои ума ми.

Черквата се затопли от свещите, замириса на изгорял восък, от силната светлина лицата сякаш се разтвориха и по тях се появиха всички грехове, то усърдно ги криеха и таяха, и страх ме беше да ги гледам. Дирех с очи майка си и се заглеждах в изписаните ангели. Всичко ме потискаше, плашеше и хвърляше в недоумение, а недоумението води към съмнения...

Като си тръгнахме, бе видело, моите звезди-утешителки гаснеха и аз казах на баща си:

— Не можах да го изгонят!

— Кого? — попита той.

— Дявола. Той остана в черквата.

— Как в черквата ще остане дявол?

— Нали го чу, беше се залостил зад вратата.

— То беше само тъй... Христос влезе в ада да освободи от мъки грешниците за три дена.

Млъкнах, но размислих: „И тате не разбира. Чудно как се лъжат възрастните и как хитро се крие дяволът. Но защо казаха вечни порти? Ако са на ада, защо да са вечни?...“

Братя, кой от нас помни кога от ранно детство за цял живот в ума зачева велико убеждение?...

Б

Може би от тогавашните ми боледувания бяха се усъвършенствували моите душевни сетива, защото, когато телесното отпада, надделява безсмъртната душа и съществуващата у нас двойнственост изчезва. Признай, Теофиле, че ако някой вълшебник те възвърне в детските години, на драго сърце би отдал сегашната си скверна мъдрост срещу оная проникновеност, що сияеше в тебе подобно на цар във висок трон и вярно долавяше скритата за очите невестественост в земното естество. И не само я виждаше, но умееше да отделя едното от другото и да се храни с божествена храна.

Молах се, речи, всеки ден със или без повод от извършен невинен грях, най-често в „божата стаичка“ — тъй наричахме бащината иконописна. Тук молитвата ми се лееше най-вдъхновено и без словесни задръжки като бял липов мед в чист съд. Молах бога да ми прости моя грях и да ми помага да виждам с ясни очи световното съкровище — негово премъдро творение, — да му се радвам и да черпя от него нови радости; да пази зора на душевния ми гледец и му благодарях за просветлението и благочестието, които изпълваха сърцето ми с тих възторг като роза с благоухание.

Тайнство и чудо е молитвата. Отключва дверите на душата към нейните глъбини и там умът застава лице с лице с вечното и непостижимото, в друг свят, за който езикът няма достатъчно думи — свят безпространствен и страшен, дето мъчно се върви, защото телесните очи тук са слепи, а умът лукавствува, заплита се и губи като в тъмен лес, пък сърцето се облива в горест, сладко се мъчи и пречистено, заиграва с нова сила като изкъпано дете. Недостъпно за разума знание се придобива чрез нея и на края те спохожда мир и радост от очистението. Но не чакайте, братя, да разбуля тая тайна и потребност човеческа! Свойствена е тя на детински чисти души, навестява предстоящите пред гроба и е близко до изкуствата, па като такава крие и безумие...

Кому се молах и чий образ си представях? То се знае, Спасителя, защото него обичах. „Старият господ“, както баща ми наричаше Саваот, изглеждаше и стар, и недеен. Той беше създал света, но не можеше да се справи с дявола, затова бе изпратил сина си да ни спаси от него. Но въпреки възкресението и примера на Христа дяволът си стоеше невредим и непобедим, яздеше хората, та ги правеше глупави и зли. Тъй разсъждавах в ония мои години и не съзнавах, че започвам да се съмнявам в спасителната тайна на божие то възплъщение, да отделям без всякакво подобие Исуса от неговия отец и от светата троица и все повече да го човекоподобявам. Защото не можех да си представя две естества в едно и как тъй божият син няма сила да затрие дявола от земното лице. Питам се: защо бе това душешмие за хората, щом лукавият си царува, както по-рано? Напусто е разпъван Христос — неразумна и невинна жертва, която самият Саваот е поднесъл на Сатаната. И как можеше да се мъчи, обругава и разпъва съвършенството, освен ако е изоставено от бога? А че Христос бе изоставен, сам го каза на кръста. Тая велика и жестока несправедливост ме гневеше и същевременно поощряваше към ангелска чистота заедно със световното съкровище, което също ми обещаваеше красота и добро. Спомням си априлските и майските утра, когато долу, край реката, виждах да трепти росата по храсти и дървета, сладко да нашепват водите на Янтра, къдравогъсто да тъмнеят напичените с цвят, упоени от благоухания гори, възпяващи утрото с птичи песни и с радостния отклик на ехото. Неподвижни, сънно отразени в реката, лежаха кулите и високите бойни стени — почиваха си призрачни и вълшебни, пък във френския град млад венецианец пееше чуждоземната си песен и се носеше тиха глъчка. Как ти се искаше да литнеш като орлите в синия простор, а не можеше освен чрез молитвите, защото само с крилата на словото лети душата във всички светове. Търсех най-силните, най-образните слова от божествения извор на езика да облека мисли и чувства и неусетно се усъвършенствувах в звучен, сладостно следващ словоред, в сравнения на недухотворни с духотворни явления и предмети, сиреч да изразявам неизразимото, що е като неизказуемата световна тайна, която и да се изкаже, не може да се разбере.

По него време вече учех „Учителното евангелие“ в килийното школо на хартофилакса, наизуст знаех и „Азбучната молитва“, и

„Прогласа“. Това школо бе за царски и болярски деца на висши сановници и в него бях приет по настояване на високопоставени съседи и съседки, които често се отбиваха в къщи да ме видят и да се любуват на хубостта ми, защото бях красиво дете, „хубавото момченце“, както ме наричаха те. И сега помня тия стихове от „Прогласа“:

*Вие, които търсите красотата на душите,
любете се и радвайте се;
вие, които искате да отхвърлите греховете
и да отмахнете тлението на тоя свят,
за да намерите райски живот... — И пр.*

Тогавя те ме поразиха, понеже и аз възделявах тъкмо това. И като се опитвах да подражавам на великия Константин Преславски, започнах да съчинявам молитви в стихове, най-често в „божата стаичка“, и криех написаното от близки и познати. Опивах се с образи и слова, с тях разливах светлина в душата си и грозното обличах в красота. Не навик, висша потребност стана за мене това опиянение и наслада от прекрасното. Мислех си с гордост: „В тебе, Еньо, говори ангелът на светия дух, радвай се, славослови го“ — а не подозирах колко страдания, нещастия и мъки ще ме сполетят от тоя ангел...

В школото учеше и втората дъщеря на Иван-Александър. Тя пожела да седи до мене, макар че нашият учител, дякон Ангеларий, се мръщеше. Никога вече не срещнах такова благородство и такава нежна красота. Не от плът, от фарфорова чистота и благоуханна душевност бе създадена царската щерка, та когато сядаше до мене, струваше ми се, че ставам неземеи, като да съм на седмото небе. И каква усмивка имаше тя! Да река снежнобяла, като пресен сняг, да река, че цъфтеше на милото ѝ лице като кокиче, пак не ще изразя със слово нейното изящество, нито въздействието ѝ върху душата. Сравнявах я с бял лунен лъч призори — тъй отвъдна и непостижима беше. На бузите ѝ се появяваха две трапчинки, откриваше се равният низ на зъбетата и оттам по цялото ѝ лице изгряваше бялото облаче на душата ѝ, та пълнеше сърцето ми с възторг и сила. Не харесвах името ѝ (бе кръстена на баба си, царювата майка) и я наричах в себе си ту Зорница,

ту Ралица, все ѝ търсех имена и не успях да намеря най-подходящото. Идваше сутрин, придружена от великана Драговол, царски вестовой, който, щом се приведе да мине през вратата на школото, вътре ставаше тъмно. Той слагаше на масичката торбичката с позлатен пясък, кондила и си отиваше, а на тръгване ѝ се покланяше ниско. Пък аз нагласях червената нъзглавничка за краката, помагах ѝ да насипе позлатения пясък в сандъчето и го заглаждах с длан. И един ден написах върху него с моя прост дървен кондил:

*Звезда Ралица на небето със златно рало оре,
царица Ралица със златен кондил слова реди.
Блажени са очите, що гледат тез чудеса!...*

Тя го прочете, порумения, изпод мигли ме погледна със сладките си очи и бавно, бавно го изтри. И сега виждам как ръката ѝ, подобно гълъбово крило, минава по златния пясък, като да съжалява, че трябва да заличи написаното. Пък аз, види се, цял съм побледнял, изплашен от дързостта си. От него ден се влюбих в царската дъщеря и за нея се молах в молитвите си, за нея ги пишех, с трепет и страх я уподобявах на царицата небесна и на земното съкровище, Исуса Христа молах да пази нейната душа и красота. Любовната радост най-силно ме обземаше вечер, когато над Царевград изгряваше медният месец и всички очи се вглеждаха в него, разтваряха се зениците им от блян и блянът се превръщаше в молитви на всичко живо, в негласен и гласен хор. Щурчетата вземаха с тъжен звън, сладко залюляваха мрака над стоплените от летния зной сгради и стени, жабите надаваха дълги, молитвени куркания, мучеше добитък, сякаш и той се мъчеше да проговори, а в черквите и параклисите със светулките мигаха и запалените кандила. Тогава търсех съзвездието Ралица и мислех за моята Ралица, какво ли ще е нейното възглавие и царствено ложе, в което посреща нощта, и нека небесното светило да ѝ въздаде щастие и мир. През тия часове съчинявах нови молитвословия — по-светски и любовни. Любовта ме одързостяваше и все по-често се осмелявах да пиша върху моя прост пясък или върху нейния златен четиристишия за нея. Отначало се смуцаваше, после сама ме подканяше с погледи, че и

с думи. А един ден ми каза: „Енчо, донесла съм ти венецианска хартия от татковата, да напишеш всичко. Искам да си го чета у дома.“

Скрих хартията под дрехата си и щом си отидох в къщи, започнах да изписвам петте листа, тъй като помнех стиховете наизуст. Написах ги с красиви букви, с мастило и киновар, украсих ги с плетеница, но от стеснение и предпазливост отбрах от стихотворенията тия, в които светското бе най-малко. Три дни се трудих, а през това време Ралица нетърпеливо ме питаше докъде съм стигнал.

Дойде денят да ѝ ги предам. За да не се измачкат листовите, положих ги между две дъсчици за подвързване на книги, които намерих в бащината иконописна, и ги скрих в пазвата си. Рекох ѝ: „Тук са. На тръгване ще ти ги дам, но да не види дякон Ангеларий или кир Драговол.“ Ала отец Ангеларий имаше котешки очи. Отдавна бе забелязал що става между нас, пък сега разбирам, че тоя редкозъбест дякон е ревнувал царската дъщеря, макар да изглеждаше смешно възрастен мъж да ревнува от невръстно момче. Тая ревност, види се, и за самия него е била скрита под задължението му да бди над царското чедо. И когато се тъкмях да предам стиховете, вече ме е дебнел, понеже е забелязал опънатата на гърдите ми дреха и ожидащите погледи на Ралица. Взе ги, прочете нещо от тях и ме изгледа с дълъг, зъл поглед, който прониза като жило душата ми и за пръв път вля в нея отровата на омразата, защото човешката душа не търпи посегателства към съкровенията ѝ тайни, нито към свободата ѝ. Искаше ми се да издърпам от ръцете му дъсчиците със стиховете, ала не посмях и стоях подъбен и блед. Тогава Ралица ме изуми и възхити. Тя протегна бялата си ръчица към дякона, усмихна се с чудната си, всепобеждаваща усмивка и сладко рече:

„Учителю, аз сама го накарах да напише това, защото татко знае, че той съчинителствува, и иска да прочете съчиненията му.“ И както ангел господен или небесната царица е властна над черния дявол, та и в ада влиза, тъй и Ралица с едно протягане на ръката и с тия думи наложи властта си над дякон Ангеларий. Той се смути, от мургав стана вишнев, подобострастно се усмихна и с поклон ѝ подаде стиховете. А великанът Драговол, който бе дошъл да отведе царкинята, нищо не разбра — стоеше си покорен и мълчеше, както всякога.

Човешка участ е да живеем невинния си живот в забава, любопитство и всячески игри с духотворно и веществено, душата да е като лятно облаче свободна и като него да се рее из световния простор, дорде настъпи денят на първите огорчения, страдания, гняв, омраза и болка, та се опълчва или към себеподобните си, или към бога да дири отговор за несправедливостта и злото. И тогава лукавият ѝ надява оглавника. Случва се обаче в такъв ден много събития да се сплетат във възел.

Тръгнах си с нарастващ смут и още в уличката към къщи си спомних за дявола. Завидя ми лукавият за Исусовата дружба и за моята любов към Ралица, разгневил се е, защото единствен аз в целия Търновград знам, че се е загнездил тук навсякъде.

Намразих учителя си и той ме намрази и сега се борех с омразата, тая черна мъгла за душата. Ще научи хартофилакът за стиховете и може да ме изгонят от училището. Не е чудно самият цар да ги прочете, да разбере кому и защо съм ги писал. Ще научи баща ми и всички велможни синове, които и без това ме гледаха като бяла врана.

Щом бутнах портичката и влязох в къщи, посрещна ме грозен вик отвътре и аз се завтекох по стълбата към горния кат. Но баща ми извика зад мене да се върна. „Иди се разходи край крепостната стена, синко. Майка ти е болна, горе е врачът и баба ти Венета, дето бабува. Може бог да ни изпрати твое сестриче или братче.“

Излязох, сподирен от същия приглушен вик, отидох към южната врата до Балдуиновата кула и без да обръщам внимание на стражата, която ми подхвърляше шеги и закачки, седнах да размисля нещастията си и защо мама викаше така страшно, щом самият бог ще ми изпраца сестриче. Но да не ви занимавам с подробности. Реших, че и тук дяволът има пръст, и умът ми се изстъпи пред загадката, защо съществува лукавият. В него ден се роди сестра ми Каля, която агаряните заробиха и продадоха на венецианците в Кандия...

Силна е душата с тайната си да подслажда! Бяга от грозните спомени, търси светлината и радостта. И тогава се утеших със световното съкровище, успокои ме Исус и без да усетя, седнал на каменното стъпало на улицата, в обедната сянка, започнах да реда наум стихове и с тях да подслаждам болката си. То се знае, пак към моята

Зорница бяха отправени те, защото само на нея и на Христа можех да казвам всичко.

Същата нощ сънувах и рогатия и никога не ще забравя този сън — предвестник, че вече съм вкусил горчивите плодове на познанието.

Обичах да спя при баща си в широкото му легло, долу в стаята зад стълбата, съседна с иконописната. Там миришеше на бои, пък и баща ми беше вдрехнат на тях и на изгорял восък, дъхтеше на черква и предразполагаше душата към мир и покаяние. Преди да си легне, опасваше в тъмното тънък вълнен пояс на кръста си и го опасваше бавно и старателно. После се прекръстваше пред иконата и ме погъделичкваше с мустаците си, като казваше, че душата ми миришела на хубаво. А нея вечер в къщи се носеше дъх на кръв, на мляко и родилка, потискаше и мъчеше ума със заплахи и съмнения, та дълго време не заспах — слушах горе плача на сестричката, стъпките на стражата и равния рев на Янтра. Към полунощ сънувах, че вървя край синора на нашето лозе, дето прекарвахме горещините и засушите. Светло беше в душата ми, понеже тук се чувствах по-свободен и щастлив. Опивах се от птичите песни и от цветята, с невинния си поглед надничах в естеството да открия вложения във всичко смисъл. Пък и дяволът си бе в Търновград и не ме заплашваше, само пронизващата печал за Ралица ме спохождаше, но тя беше като рана, натопена в мед. Такива чувства са блуждаели, види се, в паметта ми, забулена от съня, бдели са и тревогите ми от през него ден, а в тях се е потайвал дяволът. И ТОЙ се появи изневиделица под синора — сив, космат, дребничък, — па ме повика при себе си, както злодей подмамва дете, за да го погуби. И такава гнусна лъст и увереност имаше в него, че ще ме изкуши! Душата ми затрепера от ужас и със страшен вик, който я разкъса, грабнах голям камък и с все сила го хвърлих към него...

Събудих се с плач, в пот и не казах на баща си защо съм викал насън, защо треперя и се гуша в него.

На другия ден после обед дойде десетник от царската стража — Иван-Александър повелил да се явя в двореца. В къщи настана залисия. Баща ми помогна да се измия и да облека новите си дрехи. Тръгнах след десетника, краката ми отмаляват в колената и устните ми засъхват. Мисля си: погуби ме рогатият, не току-тъй сънувах, че ме

вика при себе си. Разгневил се е негово царство заради стихотворенията и ще ме накаже за дързостта.

С такива страхове и надежди стигнах южната порта на палата. През нея влизаха генуезците и венецианците със стоките си, както и пратеничествата. Стражата ни пусна и встъпих в двора ни жив, ни умрял. Зад голямото здание до черквата, в което царят приемаше пратеници от чужди царства и свикваше болярския съвет, имаше навес и лозница. По нея и навеса се гонеха и крякаха пауни, а из двора се разхождаше камилска птица и подтичваше между стражевите кули, отдето войниците ѝ подхвърляха камъчета да се забавляват с нейната лакомия.

Като видях украсената с изображения на лъвове и двуглави орли тържествена порта на палата, благославящия Исус, нарисуван над нея, встрани победоносеца свети Георги и Архангел Михаил с огнен меч, царските покои със светли прозорци и мозаични плетеници, страхът ми порасна. Царският палат повеляваше да му се поклоня, ала душата не рачеше и възроптаваше на ума, който я скланяше да се предаде на това величие и красота. Тогава лукавият ѝ внуши да се възгордее, като ме сравни с юнак, влязъл в пещерата на ламя да спаси царска дъщеря, прелъсти я с тая мисъл и моят страх се замени с желание за подвиг и готовност да изтърпя всякакви мъчения за Ралица...

В преддверието пред ниска маса седеше началникът на вътрешната стража — мустакат мъж в броня, — надигна се тежко, отиде да извика някого, пък аз останах да ме оглеждат войниците край входа. И тук стените бяха изписани с образи на воеводи и светци, дъхтеше на изгорели свещи и стърчаха два високи бронзови свещника, окапани с восък.

Началникът се върна с един монах. Той ме пое, та приведе през трем с мраморен под, застлан с килими, а от него водеше амфилада към широко стълбище. От полумрака и тишината, в които тънеше тая част на палата, стълбата ни изведе на светло горе, в дълъг пруст с бял стълборед към Янтра. Отстрани се заредиха кръстообразно сковани врати в дълбоки ниши, изографисани тавани и стени — многоцветна плетеница от образи, краски и багри, що замайваха и поглъщаха очите, — някои рисувани от моя баща, понеже дворецът бе подновен от цар Александър.

Монахът се спря до преддверие с чардак отпред и каза да почакам. Погледнах през венецианските стъкла в стаята, стори ми се, че вътре виждам хора, и се обърнах към замрелия в следобедната жегата зелен свят зад Янтра, дето жълтееха кулите на Девина крепост. И зашеметен от впечатления, страхове и надежди, трепнах, когато вратата зад мене се отвори и монахът ме призова да вляза.

Вътре седеше цар Иван-Александър с царицата, с трите си дъщери и възлюбения му син Иван Шишман. Пурпурни, сини, жълти и морави петна багреха лицата, дрехите и цялата просторна стая, та всичко изглеждаше вълшебно. Негово царство бе седнал в голям стол с поставки за лактите, в друг такъв стол царицата държеше на коленете си гергеф, а дъщерите и малкият цар Иван Шишман стояха прави и ме разглеждаха. Поисках да срещна погледа на Ралица, да прочета в очите ѝ какво ме очаква, ала не посмях. И както ме научи тате, поклоних се ниско и плахо погледнах царя. Той се усмихваше приветливо, далматиката му беше разгърдена, виждаше се снежнобялата, от тънко платно риза, разкопчана край едрата бяла шия и основата на засивялата брада. Държеше седефена броеница в пълната си като на владика ръка и аз, нали свеждах очи, видях и запомних дебелия глезен на крака му, червения чехъл и хубавата китка на ръката. Целият бе от такава бяла, чиста плът, що предразполага към доверие и благодушие — с възрастта поомекнала, но още хубава и достолепна за всекиго и най-вече за жените. А щом видях и очите му как доброзрачно гледат и какви са бистри и влажни, — по-здравно залегна впечатлението, че духом и тялом е подсладен и с тая подсладеност подслажда другите. Но я кажи, как изтълкува по-късно тая душевна сладост и доброта в негово царство? Или не смееш да го изречеш, да не объркаш ума на този, който те чете, защото редът е нужен на разума да разбира...

Негово царство любезно ме разпита за името и годините ми, пък аз не можех да откъсна вниманието си от алените му устни. Похвално и радостно било, че се множат людето, които умеят да прославят с всякакви изкуства нашия господ Исус Христос и с топла обич да се отнасят към светците и светата православна църква. Царството се украсявало с делата на такива люде повече, отколкото с бисери и скъпоценни камъни. Моите стихотворения били приятни за ухото и ума, та ги прочел с удоволствие. И като говореше, извади хубав гребен, среса двойната си брада и все тъй усмихнат ме гледаше. А царицата,

нежна и тънкокоствна, с големи тъмни очи и розово лице, която ненавиждах, защото жалех старата царица, дъщерята на Бесараба, през всичкото време не сваляше погледа си от мене.

Щях да изляза от палата, упоен от мечти — цар Иван-Александър ми подари златно перо и се готвеше да ме пусне да си отида, — но нейно царство се намеси и каза, че е добре патриархът да ме подстриже за монах и да ме вземат писар в двореца. Тя заговори на гръцки, без да подозира, че разбирам тоя език и умея да чета и да пиша по него. Погледнах моята Ралица и тя ме погледна смутено. Техни царства спореха каква работа да ми възложат, а в това време най-голямата царюва дъщеря, която приличаше на баща си и като него беше едра и румена, незабелязано ме ущипа по лакътя и предизвикателно рече: „Ти защо уподобяваш наша Кераца ка света Богородица? Да не би наша Кераца да ти е либе?“ злъчно се изсмя и ме накара да потъна в земята. Ралица се разплака и побягна, негово царство смъмра нахалницата, обаче всички се засмяха и със смеха си показаха, че знаят моята тайна.

Не помня как съм поел кутийката със златното перо, как съм се поклонил и дали съм благодарил. Дойдох на себе си, когато монахът, който чакаше в пруста, ме поведе към двора. Там прегракнал, ала повелителен глас се караше и щом излязох от преддверието, видях висок, тънък в кръста младеж с пурпурни ботуши и къса далматика да ругае войниците, задето дразнят камилската птица. Той беше Иван Срацимир, най-големият царюв син. Обърна се и ме изгледа сърдито. Лицето му беше тъмно, брадичката изострена, а челото голямо, като бащиното му.

Вървя към къщи, а в ушите ми ечи: „Да не би наша Кераца да ти е либе?“ — дълбае ума и разранява моето честолубие, та и Ралица взе да ми се струва чужда. Сърдех ѝ се, задето беше издала нашата тайна. Излизаше, че не ме обича, само се ласкае и забавлява с моите стихотворения. Напразно съм я възпявал, напразно съм се уповавал на чистото ѝ сърце, напразно съм я сравнявал със земните и небесни красоти. Тя си е царско чедо, пък аз син на образописец, какво си въобразявам? Оскърбена беше душата ми, вгорчена прекрасната тайна на обичта. И тъй изтълкувах моя сън: дяволът се е явил да ми каже, че отсега нататък ще му служи чрез царска воля... Отчая ме тая мисъл,

покруси ме, че между мене и Христа е застанал нечестивият. Тежка печал ме притисна в този разделен ден.

Баща ми се зарадва на царския дар, майка, ми поиска да ме целуне, пък аз поиграх с перото и щом останах сам, необоримо ме споходи изкушението да надникна в някоя черква, когато вътре няма никой. Толкова жив беше пред очите ми дяволът, там, под синора на нашето лозе, та не се съмнявах, че непременно ще ми се покаже в черквата. Ала защо тъй страстно исках да го видя, дали измъчената мн душа не се надяваше да я освободи от властта си, като му се помоли? Или защото беше оскърбена, го търсеше? И досега не мога да проумея тая тайна, но после пак ще се върна към нея.

Промъкнах се скришом в болярската черква зад двореца, скрих се зад един стълб и зачаках. Стоя зад стълбата, със страх очаквам да ми се яви било в някой тъмен ъгъл, било под кандилата в олтара, а страхът преминава в дързост и богоборство, в бунт и предизвикателство към богове, светци, царе и властници, към живот и смърт. Косите ми се изправят и гърдите ми се изпъват, сякаш расте у мене чутовна мощ и заплашва да разруши божия дом, както някога Самсон бе разрушил филистимското капище. Тогава се сепнах, завтекох се към Пантократоса и коленичих да се моля. Помня тая икона и сега. Върху златножълта основа с тъмни бои беше нарисуван Спасителят — кротък, смирен, с алени устни между къса, черна брада, която се съединяваше с гъстата коса, — а зад образа — червен кръст. И толкова земен и умъчен беше той, тъй безпомощно гледаше и така безнадеждно благославяше, че съвсем го оприличих на Косьо, болярския отрок и водоносец, винаги тъжен и благозамислен. Исках да се моля, но от устата ми не излизаше молитва, а ропот и обвинения към господата защо е оставил дявола да властвува, и съмнения, че допуска това, понеже е безсилен. И като че не аз изричах възхвали на злия дух, а друг, непознат, вселен в душата ми.

Щом разбрах, че не мога да се моля и като Йова диря сметка от бога, избягах от тъмната черква в белия свят с надежда, че там ще се отърва от гордия бяс, но вместо покаяние изпитах облекчение, че съм се освободил от нещо си. Човешката ми гордост порасна още повече и ме изпълни с дяволска сила: „Ето на, Еньо, малък си, ала си властен, на всичко можеш да гледаш без страх и даже със смях.“ И, помня, срещнах царския чашник, монаха Силвестър, и тъй го погледнах, че

той се изуми, поспря се да ме изгледа и нещо измърмори. А след това ме налегна смътна тъга и ми се искаше да плача. Тогава ми стана ясно защо не казах на баща си за съня.

Не само в Търновград, не само във възрастните, но и в мене беше дяволът. Обръщах се към душата си, питах я: „Какво очакваш от него, окаяна, та си весела и безсрамна?“ Пък някой като да отвърщаше вместо нея: „Ами така, да видим какво ще стане.“ И недоумявах кой тъгуваше, кой ликуваше, къде се дяна предишният Еньо, възлюбеното на Христа чедо, чистото шестнадесетгодишно момче. Ала от ония часове узнах, че човекът обича дявола не по-малко от бога и не може да живее без него, защото всяко божество сломява гордостта му...

В

След три-четири дни всичко изглеждаше като небивалица, обаче върху света се простря невидимата сянка в душата ми. А душата, макар и да знаеше какво се е случило, не рачеше да повярва, защото умът я загавликуваше, пък тялото, като се изпълваше със сила и укрепваше, правеше същото. И тъй ужким същото беше в крепостта и у нас, все тъй Ралица идваше в школото и сядаше до мене, същото е небето и Търновград, същият съм и аз, ала някъде в мене се е вторачило едно друго око — зорко гледа и дебне. Мълчи това око, проговаря само в моите молитви, да изрече съмнения, че и присмех, за да омърси чистотата на вярата и да разпали още по-силно копнежа към бога. Съвсем взех да крия стихотворенията и за нищо не бих се съгласил да ги прочета някому, но ги харесвах повече от простодушните. Тъкмо тая отрова в тях ме вълнуваше и вдъхновяваше. И молитвите ми ставаха по-страстни, по-откровени, и разговорът с господата по-дивен. Ала такава е човешката природа и такава е нейното свойство. Съзнавах ли тогава, че с други очи гледам на моята Ралица? Не започвах ли да се отчуждавам от нея, защото баща ѝ беше цар, пък аз син на негов зограф? Не се ли опитвах и в нея да открия присъствието на дявола?

По него време толкова бях записан със себе си, че нехаех какво става по света. Слушах да се говори за Кантакузин и за турците, за султан Сюлейман, за Иван Палеолог, за сръбския владетел Душан, женен за сестрата на нашия цар, за някой си Марино Фалиеро, венецианец, който се бил с генуезците в Босфора, и сам видях тоя Фалиеро, когато пристигна в Търновград. Много народ се струпаше да гледа него и свитата му. Във Фрънскиград стана веселба на сънародниците му, защото Иван-Александър дари венецианците с грамота за големи търговски правдини, а те му поднесоха скъпи дарове. Говореше се и за голям земетръс в Тракия, който разрушил много крепости и градове, та турците ги завзели леко и оплячкосали и български земи. Помня и как пренесоха в Търновград осоленото в

ковчега тяло на цар Михаил Асен, убит в една битка с турците. От ковчега капеше розова вода, мокреше плащаницата с извезан царски герб и вонеше, та постоянно кадиях много тамян и разливах благовония през време на опелото. И какъв плач се вдигна при погребението, и как царица Мария загуби свят, та я изнесоха от черква...

Баща ми проклинаше Кантакузин и много се зарадва, когато се разчу, че го свалили от престола и заточили в манастир. Но всичко това ставаше някъде далеч и малко ме вълнуваше. Всяка сутрин ме събуждаха виковете на царски, болярски слуги, които внасяха в крепостта месо, риби, птици, зеленчуци и плодове, скрибуцането на кладенчовите чекръци, хлопането на врати, лаят на кучетата и ревът на добитъка. Във вътрешния град от зори се надпреварваха клепалата с чуковете на занаятчиите, кожарите стържеха по аргасите, на тържищата отроци возеха зеленчук или риба, караха угоен добитък за клане. Тълпи монаси, дошли на поклонение, пълнеха метосите на различни манастири. Идваха миряни, болни и здрави, да се поклонят на мощите на света Петка, на свети Иван Рилски и на други светци, с които се славеха престолните черкви и манастири.

Случваше се монах да започне проповед край църква или на стъгда, събере се тълпа да слуша за чудо в манастир или за подвиг на пустинолюбец и в целия Търновград младо и старо тълкуваше смисъла на знамението. Мълва тръгваше за чародеец, за ясновидка, що предричала, че Търновград ще изгори, а дяволите ще погубват децата; минаваха през града отроци, неизплатили господарски данъци, осъдени на ангария, всякакви скитници и бежанци.

Обречени на безмълвие монаси се мяркаха на път към някой манастир и когато срещях тия сподвижници и ученици на Теодоси Търновски, който по-късно стана и мое светило, а после мой съдия, струваше ми се, че носят в себе си спасителната тайна, обаче я крият, тъй като тя е достъпна само за избраници.

Валяха ту буйни дъждове, ту настъпваха горещини и засухи, каквито не съм запомнил от ония години. Над престолната се събираха на ята орли и усорлици — и те вещаеха прокоби, пък нощем, щом всичко утихнеше, от кулата на манастира „Света Богородица Одигитрия“ йеромонах Данаил надаваше грозен вик. Чувах да казват, че по това време встъпвал в борба с демоните. Ехото край Янтра

подемаше вика, разлайваше всички кучета и ни караше да се кръстим в тъмнината. Разбойници имаше по пътищата и в горите, лете не смеехме да нощуваме из лозята, пък да се пътува можеше само ако се присъединиш към свитата на болярин или към царска дружина.

Дойде и вест, че генуезците, разсърдени на нашия цар, задето облагодетелствувал техните съперници, нападали с кораби българското крайбрежие, завладели Созопол и поискали откуп от жителите — перпер за мъж, дукат за дете и два перпера за млада жена. Прииждаха и бежанци от Романия, дете робеха и опожаряваха агаряните, молеха да ги пуснат при царя или при великия логотет и търсеха писар да им напише жалбите; а той им искаше жълтица за жалба. Случи се веднъж да присъствувам на такава крамола и приех да им стана писар. Пари не взех, та техният примикюр, един старец, ми целуна ръка и ми се поклони доземи. Едва не се разплаках и побягнах, без да се сбогувам. Питам баща си защо цар Иван-Александър не събере голяма войска да прогони агаряните и генуезците, ами оставя тая работа на кефалиите и катепаните, когато те са безсилни да бранят хората. „Защото в демосиоса няма пари и царят чака манастирите да му дадат заем. Пък кир Миза си стиска кесията и вече не дава.“ Тъй казваше баща ми, а това го знаеше целият Търновград и люто мразеше евреина и неговия род. Когато царският тъст минеше през вътрешния град в носилката си, придружен от стража, гражданите бягаха, за да не снемат шапки, а някои плюеха. И никой не наричаше нито него, нито синовете му с християнските им имена, нито с дадените им от царя болярски чинове. Всеки ги зовеше с жидовските. Виждах царския тъст Миза, прекръстен в Драгомир, само в черква — побелял, а с големи черни вежди над също така големи, тъжни очи, да мърда бърни и несръчно да се кръсти и си мислех, че този човек си има работа с дявола. Жена му беше умряла, а най-малкият му син, Аса, когото убих по заповед на Шеремет бей, тогава беше петгодишно дете...

Прикапа тих, летен дъждец, ороси земята и тя замириса на хубаво. А в килията замириса на опожарено, та се събудиха в душата спомените — зли и добри — и се сплетоха като гълъби и усойници. Брате, ти, който четеш житието ми, прощавай, задето го прекъсвам.

Повеля велика изпитвам да походя навън като звяр на свобода, за разтуха...

Злина преля в сърцето ми, а то, вместо да ридае, че ѝ се поддава, гордее се със страданията, защото му са скъпи и сладост намира в тях. И както пресветата майка божия, кога била в ада, искала да влезе в геената огнена, да се помъчи и тя с грешниците, тъй и аз се отдавам с остървение и поя душата си с тая злъч на гордостта. И не ми се иска да разказвам подробно с какви козни и многосложни примамки за човеческия ум дяволът въртеше света, та не минаваше месец без произшествие и поразии. Усърдно се молеха за греховете, поради които господ изпращаше турци, генуезци и всякакви разбойници, и недоумявах с какво тия грехове са по-непростими от предишните. Поглеждах световното съкровище — то си беше безмълвно и не даваше отговор — четях „За правата вяра“, „Историкиите“, разни поучения, житиета и каквото намирах, дано си изясня тайната, и умът ми се заплиташе и двоеше. Молах се на бога да ми я открие, а той мълчеше. Нали уж беше съборил стената на враждата между себе си и човешкото естество, нали чрез Христа съедини небето със земята, да порази гордия изобретател на греха? Защо и в мене живееше лукавият? И какви грехове бях сторил в своята още цветна младост? Покаяние жадувах, а не ме спохождаше. Искях да затворя проклетото око, що беше се вторачило във всичко, казвах си: „Дяволско е то, Еньо, ослепи го!“ — но как, когато не е телесно? Минаваше ми през ума, че нашите сетива и удове са нагодени да приемат лъжовно света, защото самият бог е пожелал да скрие себе си от нас и по този начин да ни мъчи и съди. По-жестоко от дяволската злина излизаше, ако беше истина!

В такова душевно смущение срещнах отец Лаврентий русичкия монах от манастира „Свети Никола“. Този Лаврентий идваше в къщи да се съветва с баща ми по украси на книги, понеже го блазнеше краснописът и художеството. Беше нежен, слаб, с тънка кожа, та вените му прозираха, с брадичка като на Христа и със сини, малко влажни очи. Под расото плешките му стърчаха, ще речеш — светец в пустинно вселение. Заговорнически се взираше той в мене и ме търсеше, пък аз виждах, че ние с него си имаме нещо, което ни

свързва, и колкото го избягвах, толкова го и чаках. Душата ми се оскърбяваше от погледа му, а го зовеше, разпътната! Защото душата обича и търси кой да издевателствува над нея и лекомислено се вслушва в изкушенията на ума, тоя злодей, който, вместо да бъде справедлив съдник и храбър защитник, става безсрамен и гнусен лукатин — руши спасителната ѝ мяра, както буйният дъжд измива мазилката на стена, та отдолу се озъбва студеният камък.

С всякакви души се срещаме на този свят. Едни минават и отминават непознати, други се прилепят към нашата. Те са измама, защото душата винаги е самотна и колкото и да жадува обич, не може да търпи за дълго време друга душа до себе си, понеже и двете се мъчат всяка поотделно и допирът им е като допира на грешниците в ада.

Един ден намерих Лаврентий на каменната лавица до нашата врата да чака баща ми. Седнах до него, обаче сметта на уличката вонеше и му предложих да минем през северната врата по царския път да посрещнем баща ми. Беше топла, тиха привечер, навяваше размисъл и тъга — ще речеш, в такива часове и самият бог се е размислил над творението си. Захождащото слънце огряваше кулите и посивелите крепостни стени, та се виждаха всички лишеи и пукнатини, дето гнездяха соколи и врани, лъщяха долу водите на Янтра и се точеше право нагоре синкав дим над засенчените къщи и църкви в Асеновия град. Облажаваше ме Лаврентий — щял съм да стана живописец като баща си, всичко ми било под ръка. Казах му, че не ме влече живописиста, и от дума на дума му доверих, че съчинителствувам. Разпалих се и взех да откровенича, аз, който нея вечер не исках да виждам: никого и с никого да разговарям. И нали беше по-възрастен, да му покажа, че не съм младок, изрекох най-новата си стихотворна молитва:

*Просвети ме, всевишни, да не смесвам твоята
милост*

*с жестокостта ти. Ръце издигам, зова те!
Дорде е време, спаси ме от дяволски козни,
че горда злоба душа помрачава
и ума неистово лукавият мъчи...*

Отчето ме изглежда, замисли се, па рече: „Тъй си и мислех, не си смирен духом. Не си ли чувал, че дяволът превръща горделивите ангели в бесове? И самият Сатанаил от гордост се отвърнал от бога и повлякъл божите ангели. Млад си, а какви мисли те занимават!“

Смаях го и да го смая повече, казах и други мои молитви. Гледам, в чистите му очи заиграха пламъчета — полетя в откровения и започна да разкрива тайната си. Със светия и велик мъж Теодоси бил в духовно сношение и сега напредвал в смирение да премине към подвизаване в безмълвие, но украсата на книги не му позволявала да съсредоточи душевната си мисловност и прочие. И тъй ми откри спасителната тайна на безмълвниците, за които в Търновград много се говореше.

Злото идвало от първородния грях и всеки се раждал грешен, понеже грехът бил заложен в човешкото семе и кръв. Аз отрано съм осъзнал това и без да разумявам, изповядал съм го в моите стихотворни молитви, защото жива била в мене простата памет, насочена към доброто, която Адам помрачил, като ял от дървото на познанието. След грехопадението от божествен Адам станал звероподобен, от умен — скотоподобен. Неговото непослушание изпортило човешката памет, направило я от проста — сложна, от единна — разнообразна. И тая вече развратена памет е причина за всякакво зло. Но у нас имало свободна воля и с нейна помощ може да се спасим от дяволските изкушения, като достигнем неизменност, неподвластна на промени. Обаче с това безценно богатство човек ще се сподоби не с молитвуване в черквите, ами чрез усилен пост, душевно съкрушение и търпение. Душата обладала сили към желателни стремежи и страстност и от грехопадението се подчинила на страстите, а умът, като се отделил от бога, започнал да блуждае между злото и доброто, защото станал техен пленник. Сега главното било да се възвърнем към първоначалното единение с бога. Тогава ще ни озари небесно сияние, каквото е озарило учениците Христови на Таворската планина... Не всекиму се отдавала тая божия милост, само на избраници, те били блажени и, все едно, виждали рая...

Тъй, с вдъхновени слова и страстна вяра, в оная приснопаметна вечер ми довери Лаврентий исихастката тайна, за която тепърва ще има да говоря, много дивни подвизи и личби ми разправи и заплени зажаднялата ми душа. Защото, братя, ние сме орници, що вечно

очакват нов посев, раждане и промяна, и взаимно се оплождане с всякакви духовни семена — и зли, и добри, — та тръгват по света учения за човеческо спасение, вълнуват човеците и ги разделят — едни повярвали в новото, други — против. И тогава лукавият, който само това чака, по-силно завъртва колелото за своя прослава, а хората вярват, че е за божията. Ето какво семе сеяха по българската земя тия невестни мъже в раса — всеки да се спасява кой как може с бога, защото вече малцина се уповаваха на царската сила и на застъпничеството на черквата пред всевишния. Но разбираше ли тогава, Теофиле, от свят и люде? Пък и с какво най-вече ще излъжеш гладния, ако не обещаеш да го нахраниш?...

Разпали се моето въображение с надежда да се освободя от проклетата двойственост, откриха се отново небесните пасбища в райски злак, светна още по-прекрасно световното съкровище, осмисли се земният живот и полетя духът с нова сила към божие царство, та дори онова бдящо, строго и недоверчиво око у мене се заслепи. И като дрянков клон, който се освобождава от снега, отскочи мисълта, отдъхна си сърцето. Същата вечер написах творба за прослава на благодатта, що беше ме спомогнала най-сетне. Думах си: „Отсега нататък, Еньо, пак ще заживееш като ангел, ще надделяваш страсти и дяволски изкушения и всякога ще държиш тоя път, дорде се удостоиш да лицезреш господ. Стане ли това, не ще има съмнения, нито бесовска гордост, нито страх от Сатаната.“

Вярвах, че съм разбрал спасителната тайна на безмълвниците. Била е у мене, само че не съм се досещал — и любовта към Ралица избликна, както водата избликва от запушен чучур, защото в такива състояния душата жадува за любов дори и когато тая любов е безнадеждна, понеже вярата в безсмъртието я отнася към други, вечни светове. Понесе ме моята муза към седмото небе. Радвах се и на словесната си сила — накарах отец Лаврентий да погледне на моя милост като на равен и прехласнато да ме слуша. Гордеех се пред себе си и се хвалех: „Сила има у тебе, Еньо, от господа-бога ти е дадена на него да служи. Самият цар я призна. Избраник божий си ти, затуй лесно вникна в исихастката тайна.“ Забелязал бях, че през тия дни всеки срещнат търси очите ми, и знаех, че не заради хубостта на лицето, но заради светлината в душата ми хората се стъписват пред моя образ. А веднъж една бабичка, която живееше край църквата „Свети

четиридесет мъченици“, така се вторачи и с такъв страх ме погледна, а като се обърнах, видях я да се кръсти...

Похвали се, окаяни, ти, дете сега не смееш да зърнеш образа си и когато пиеш от извор, жумиш!... Сияел съм със смирение и кротост и всичко ми изглеждаше сладостно мъдро — сякаш целият свят търпеливо очакваше края на вековете да напусне земното си битие и да премине в небесното в деня на страшния съд. Много се говореше за свършека на света, за шествието на антихриста по цялата земя и неведнъж ме обземаше страх, че този антихрист може да съм аз... Всеки път, когато Лаврентий идваше у дома, изпращах го до крепостните врати, а той ми разясняваше учението. Питам го как е попаднал дяволът в рая да изкушава Ева. Удивяваше се на моите въпроси и мънкаше, та аз трябваше да дирам отговори. И тъй като всеки невежа или просветен често стига дотам, че не пита вече разума, понеже разумът няма отговори за много въпроси, а душата, проклетата, мълчи, оставях тия умствени възли да ги разплете времето.

Бързо се изморявам, често оставям перото да си почива а събера мислите си, па и съмнения ме отчайват — кой ще чете житието ми и кому е потребно то в тия страшни години за нашата клета рода? Та реших да бъда кратък — не ще изприкажеш нито света, нито човека с думи, макар и безбройни като звездите над нас...

Същата година Ралица се омъжи за Андроник, сина на Иван Палеолог. През май след Възкресение Христово пристигнаха императорските сватове в Търновград, а през юни я отведоха. Възрадваха се в престолната, слагаше се уж край на враждата между българи и гърци за съюз против агаряните. Камбани биха, хора се виха, момци и моми пяха „Отваряй, Калъо, порти, че ще да мине цар, добър юнак“. Патриаршеският клир с царя и царските сановници с най-отбрани воински дружини изпратиха Кераца зад Стара планина в Романи, пък Еньо, попарен от тая душевна слана, избяга от Царевград, скита из околните хълмове и се утешава с предстоящата благодат божия, която му обещава новото учение. Отнеха ми прекрасната Ралица, тя и без това си е царско чедо и при царско чедо ще иде, но господата-бога кой може да ми отнеме? И световното съкровище си е тук

— радвай се, Еньо, в тъгата и очаквай прослава на правдата, дето е над патриарси и миряни, над царе и отроци. Пък сега, когато знам цената на много неща и тайни човешки, ще река — не отнемайте на човека представата за прекрасното, защото е по-потребна от хляба, тъй като пази в себе си извора на надеждите и без нея сме скотоподобни от алчност и земни блага.

Тъгувах за Ралица и съчинявах за нея, мислех как е пътувала през горещата Романия ту в колесница, ту в пурпурна носилка, понесена от евнуси, или в шатра върху гърбовете на мулета или на камили и как са я посрещнали гърците в Цариград. Представях си я и в августиона: там ще я съблекат кубиколариите-скопци, за да я облекат в хламида, златни дрехи и многоцветна мантия с рубини и бисери... А когато заваляваше дъжд и водата от нашия капчук заромонеше нощем в котела, сложен на мивката, присънвах ми се тържествени византийски литургии и мислено бях в гинекея, дето цар Александровата щерка седеше заобиколена от безбради телохранители, силенциарии, дворцови госпожи и дъщери на сановници. И чувах възклиците на народа при отбулването: „Свята! Свята! Свята! ...“ Но престани, Теофиле, с еремиевия си плач за отнетия ангел и разправи защо избяга от къщи.

Избягах през есента наскоро след смъртта на царевия шурей Стефан Душан, когото горко оплаквах в Търновград, макар че този сръбски крал бе присвоил много български земи. По него време баща ми довършваше изографисването на манастира „Преображение господне“, който бе въздигнат от скит по повеля на цар Александър за ознаменуване Сариното покръстване. И понеже бях завършил школото на хартофилакса, баща ми искаше да му помагам. Той се надяваше да стана образописец, ала нито ме влечеше, нито ми се отдаваше четката. „Мързелив си — казваше, — бягаши от занаята“ — и не виждаше, че силата ми е в словото, Един ден намерил моите съчинения за Ралица и ги прочел. Гневлив беше, земен, въпреки дълбоката си душа и като се разсърдеше, очите му ставаха същински бръсначи. Сега знам, че противоречията у човека са като дървеното скеле, що крепи къщата, и разбирам какъв човек е бил. Земното го е спасявало от безумията на душата... Губел съм си времето с глупави мечти да се захласвам по царската дъщеря и да философствувам. Кой знае как съм се усмихнал тогава, но моята усмивка го разяри, защото долови, че му се

присмивам. Вярно беше — присмивах му се, понеже знаех най-личната му тайна. Ето каква беше тя: щом започнеше да рисува ангел или Богородица, или свята угодница, винаги захващаше с един и същ образ на хубава жена. Най-напред я изобразяваше мирянка с очи като утринни звезди, с мигли като лъчи. После постепенно изсушаваше живата, земна хубост и руменото, сладко заоблено лице се удължаваше, ставаше бледо, с неестествено заоблена брадичка, със страдалчески израз и надебелени вежди. Като гледах как затрива хубостта, молах го да не прави това и да ме остави да ѝ се порадвам. Баща ми се усмихваше и казваше, че не бива, защото образът не настройвал душата към смирение и молитва, но към съблазън. Възразявах — защо го започва така? Защото — казваше — и светците били най-напред, както всички люде, а после се отличили чрез постите и страданията за Христа. И не можеш да достигнеш святост, ако нямаш за основа земното. Веднъж го попитах: „Ами земната хубост дяволска ли е?“

„Невръстен си за такива разсъждения. Не всякога красотата е дяволска, обаче до ден днешен господ и дяволът не са я поделили, та камо ли човеците могат да сторят това.“ — Тъй ме поучи, без да подозира, че умът ми се мъчи над тия въпроси.

И ето че миналата година на свети Иван Брульо видях в черквата жената, с чието лице баща ми започваше светците и богородиците. Тя беше госпожа Марица, съпругата на протостратора Балдю. Не бях се вглеждал отблизо в чертите ѝ, едва тогава прозрях под печатите на възрастта образа ѝ на младини и си рекох: „И баща ти, Еньо, значи, е обичал девица от царско коляно.“ Защото госпожа Марица бе потомка на приснопамятния цар Михаил Шишман, когото сърбите убиха при Велбужд.

Като прочете подигравката в усмивката ми, баща ми кипна и настоя да му кажа какво означава тя.

— Ами — рекох — и ти си обичал жена от царски род, госпожа Марица, и все нея рисуващ, каквато е била като млада.

Ръката му едва не ме повали към стената на иконописната.

— Ще те изяде лукавият, щом отсега умът ти се занимава с подобни работи и нямаш срам от баща си! Отдавна те следя и знам какви бесове се въртят край тебе. Махай се, да не те гледам, дяволско чедо!

Блъсна ме в гърба, та се ударих във вратата.

Не заплаках. Надделя гордостта, пък и друго — узнах как гледа на мене моят баща със страшните си очи.

Виждаше в мене дявола, понеже го познаваше в себе си и сигурно беше се борил с него. И кой знае дали го е надделял, или дяволът е дигнал ръце, като се е убедил, че баща ми не се поддава на изкушенията. Но как бе узнал, че неговият син е дяволско чедо? В какво виждаше у мене дявола? В това ли, че бях започнал да се упражнявам в безмълвие — говорех малко и кротко, ходех замислен, опечален — приготвих се за големите изпитания към благодатта. Или съзираше дявола в стихотворните ми молитви, в любовта ми към Ралица? Или необикновената ми хубост го плашеше и той я възприемаше като дяволска? Чрез себе си съдеше за моя милост, окото му виждаше накъде отивам и бащиното сърце се боеше от бездната на духа, в който той не се вглеждаше, макар да бе художник. Забелязвах аз тая негова суровост — страха от собствената му душа; неведнъж бях свидетел как отбягва да тълкува божествените тайни, как ги подавя в себе си и се преструва на глух за тях. А хубаво пееше и често долавях въздишки след тихо изпята песен и винаги си представях, че в тия минути е стигнал пред залостена врата. На майчините страхове, вяра в чудеса и в целебни мощи не обръщаше внимание, оставяше я да вярва в каквото си ще и не се занимаваше с душевните ѝ тревоги. По своему разбираше господа, ала с никого не споделяше вярата си и сигурно трудно би могъл да я изкаже дори пред себе си. Ето такъв мъж беше царският зограф Тодор Самоход, когото всички уважаваха в Търновград и когото аз единствен познавах най-добре.

„Дяволско чедо“ — ми подсказа как гледа на мене моят баща, оскърби ме и ожесточи. „Бягаш от Таворската светлина да не те ослепи, зер и самите ученици Христови не са посмели да гледат възнасящия се Исус. И сина си плашиш с нея, защото си слаб духом, та отрицаваш. Но Еньо ламти и ще ламти за благодатта превелика, що тайните световни разкрива и с бога приобщава! И щом е дяволско чедо, неутолимо я жадува, защото само тя може да го спаси.“ Тъй разсъдих и завинаги обърнах гръб на баща си. Посърна изново душата ми от това „дяволско чедо“, усили се страхът от дявола, пак ме замъчи грозната мисъл, че сърцето ми е при господа, пък умът при лукавия, и на хубостта си взех да гледам със страх и съмнение. Изповядах се на

Лаврентий, а той: „Смирение, брате! Горд си. Трябва да достигнеш блажена и телесна нищета. И скръб, скръб от несъвършенството, дорде обуздаеш греховното мислене, що блуждае между добро и зло.“

Съзряваше решението да остана безмълвник, ала ме възпираше обичта към майка ми и малкото ми сестриче Каля. Не измина и седмица, от двореца настояха да ставам царски писар. Баща ми се възрадва — нямало по-голямо добро за мене: богатство, чест, почит и царско благоволение. Ще живея в палата, ще зная държавните дела, ще пиша хрисовули и ще слушам какво говорят пратеничества. Може и до Константинопол да отида...

Испаднах в размисъл: „Лукавият пак се изстъпва да те усвои като слуга, Еньо. Искане да загаси светлината в тебе, да те лиши от благодатта. Склониш ли, ще седиш цял ден в писарната, ще си чешеш ушите с пачето перо и ще дебелееш. Там рогатият открай време си е свил невидимо гнездо. Па и царски шътник ще бъдеш, от прозореца ще гледаш световното съкровище като тъмничар. Няма да го бъде, ще бягам!“ От друга страна, блаженеше ме надеждата да видя Ралица императрица византийска, ако наистина ме вземат с пратеничество при гърците. Ала Таворската светлина надделя безнадеждната ми мечта и другите изкушения. Тъй стана и нека изповядам, братя — вътрешният Еньо, сиреч невидимата, но властваща душа в мене всякога се е налагала в съдбовни часове, та е отхвърляла съветите на разума и всякакви нещастия, пакости и мъки ми е причинявала, безумната. Но и сега — измъчен и поруган от нейното безразсъдство — ѝ въздавам почит, кланям ѝ се и я славословя заради висшата ѝ премъдрост, що не се влияе от удобства, земни блага и слава, ни от къщно благополучие. Защото Сионска бродница и блудница е тя, в отвъдземното любопитствува, дано узнае тайната си. Тялото ми измъчи и ума ми порази, в ада съм и до рая се докоснах заради нея и сам не зная сияя ли, или тъмнея, дявол ли съм, или сразен бог...

Казах на Лаврентий каква е работата и че съм решил да бягам, по-скоро да ме води в Кефаларската обител и там да ме подстрижат. Взех си връхната дреха, напуснах завинаги родната стряха. Петък беше, денят на свети Ивановото зачатие...

Г

Събуждам се сутрин след тежък сън, вслушвам се в себе си и питам душата: „Що ти е сега, скитнице небесна и поднебесна?“ А тя се смее като дете след плач и пак чака, жадна за нови страдания. И като си измия лицето на изворчето, вървя бавно по пътеката и на гладно сърце вземам пачето перо...

Откак Теодосий Търновски беше се върнал от Парория и с благоволението на цар Александър бе съграден Кефаларският манастир, много се говореше за чутовния старец. Той бе идвал в Търновград, та и аз бях го виждал издалеч. Едни не вярваха в исихията и заедно с търновския патриарх Теодосий го коряха, че е послушник на гръцкия патриарх Калист, а други, от духовенството, приживе го славословеха като светец.

Цял ден вървахме с Лаврентий и по пътя той ми разказа какъв е манастирският ред, какво ще видя и какво ме очаква. В Кефаларево пристигнахме по здрач и дорде се изкачим по Мокра, стана нощ, та често се кръстехме от страх из тъмната гора. Най-сетне горе лавнаха манастирски псета и се показа светата лавра — същинска крепост с дебели стени и с кула, — а околоръст нея три високи върха като купни и над тях небесни елмази. И колкото мрачен и настръхнал беше манастирът, толкова сияйно бе небето над него.

Лаврентий хлопа напразно. „Върви след мене, дума. Няма да ни пуснат по това време“ — и ме поведе из гората по някаква пътека. По едно време някой измърмори, сякаш изруга, и видях скит, подобен на коптор. Отминахме го, пътеката дълго се ви нагоре, та се изпотих. Питам Лаврентий къде ме води. Търсел бил пчелина, там сме щели да пренощуваме. „Що ще пчелин по тия върхове — казвам. — Сам не знаеш накъде ме водиш.“ Призна, че се е объркал и го хваща страх. И като блуждаехме из тъмната гора, ето ти друг скит, по на открито и по-голям, с две стаички, обърнат на изток. Лаврентий почука на вратата, никой не се обади.

„Отче, прости. Водя нов инок“ — каза Лаврентий, но пак черно мълчание и нависнали черни сенки, тече някъде вода и подвиква улулицата като нечист дух. Страх ме обзе и се запитах: „Тук ли е Таворската светлина, в тая дива гора и в оная мрачна крепост? Къде ме е довел Лаврентий?“ А той заобиколи скита от другата страна, дръпна ме за ръката и посочи прозореца. „Прекръсти се, казва, и чети молитва!“ Гледам, от прозорчето излиза светлина не от свещ или кандило, а особена. Пък Лаврентий хълца: „Велико чудо се извършва, брате. Светият, Светият се моли...“ „Не го виждам, рекох. Виждам само светлината.“ А той ме бутна да мина напред. И тогава видях Светия, вдигнал ръце над рамената, взрян в дървеното таванче, целия в сияние. А то се разпръсваше из скита като светеща мъгла и се губеше nedоловимо за очите. Страшен ми се стори старецът в мъничкия скит, като да беше затворен в божи кафез. Посивелите му коси падаха по плещите върху расото, лицето и ръцете му лъчезряха със сияние...

Лаврентий коленичи, кръсти се и шепне: „Той е, той... Владико наш... Велико чудо, господ въздава благодатта.“ И като безумен стене и се кланя. От очите на стареца се леят умилителни сълзи, стичат се по брадата и стои той сякаш не тук на грешната, ами на небето пред самото господа. Тогава усетих как ме дръпна и подхвана сила, сбраща душата ми и я притисна като под връшник. Цял се разтресох, паднах и аз на колене. Знам, че ридая, ала ушите ми не чуват риданията, страх и неземна радост се борят в сърцето и като че станах нетелесен...

Лаврентий чукна чело о земята, скочи и ме повлече. Не бивало да гледаме повече светеца, грях било, ами да сме разбудели монасите да ударят клепалото и да отслужат нощно бдение. Но аз го възпрях. Казвам му — може и други да се радват сега на същата благодат. Стой мирен, господ не обича празния шум. И като се отдалечихме от скита, без да знаем накъде вървим, намерихме се пред навес и там легнахме да спим, а сън не ни лови. Лаврентий рече: „Господ те обича, брате. Щом дойдохме тук, ангел ни насочи към скита и ти с очите си видя как Светият се съприкосновява с бога. Пак аз от тая моя пуста слабост към художество тъй ще си остана недостоеен“ — и ме прегръщаше и целуваше. Надпреварвахме се в радостни надежди и божествени мисли подобно влюбени, на които са обещали небесни блаженства. И сме заспали призори върху трески и овчи тор...

Събуди ни манастирският козар с козите, залаяха ни кучетата, дойде монах-билкар и ни поведе към манастира при игумена. Лаврентий му разправи какво сме видели нощес, она се кръсти и все ме разглежда. И тъй влязохме в лаврата, където ни посрещна дебелият чучур на чешмата и белите стълбове, подпрели като праведници чардаците. Кулата от ъгъла призоваваше бога, хладна сянка бе просната в двора, а над всичко синя свила от ангелска одежда.

Казаха ни да чакаме, дорде ни повикат. Седим с Лаврентий на каменната столица, споглеждаме се, а в очите ни свети нашата радостна тайна и ни свързва с обич. Усещах се бодър и чист като цвете, окъпано в роса. Само мисълта, че майка ми рони сълзи, човъркаше съвестта ми, но що от това? Любовта към бога не стои ли по-високо от всяка друга и що струва повече от тая моя радост и чистота? Нямах ли вражда между мене и моя баща и опасност да похабя душата си в писарската стая на двореца? Не беше ли заговорил в мене дяволът? Ако останех в Търновград, можех ли да бъда страстопобедител? Нощесното чудо потвърждаваше мислите ми. Доверих ги на Лаврентий, признах, че дяволът се мъчи да ме изкушава.

„Отсега нататък ще ти се явява във всякакви образи“ — казва и тъй проста бе тая истина, но по-късно разбрах, че господ не притежава нито половината от възможностите за изкушения и преображения, каквито притежава неговият враг. Ала за това после, пък сега за Евтимия и с какво ме смути тоя знаменит мъж. Дали с болярската си осанка и със светското си държане, неподобаващи за духовния сан, или със здравия си външен вид на мирянин, та се запитах защо постите и бденията не са оставили обичайните следи нито на лицето, нито на снагата му. Или с погледа си ме оскърби, понеже в него прочетох недоверие? Прие ни в чисто варосаната игуменария прав, без камилявка, висок, достолепен и равнодушен, че посреща нов инак: И защо тъй ме изгледа, твое преподобие? Моята хубост ли сепна и уплаши тебе, влюбения в света Параскева, твоята небесна годеница от горния Ерусалим, на който и ти се числеше гражданин? Ти, ревнител на словото и премъдростта, красител и носител на добродетели, законодател на монашеския живот, се усъмни в моето боголюбие и комай поиска да угасиш жаждата ми за святост, вместо да ме поощриш! Защо изслуша възторжения разказ на Лаврентий за нощесното чудо хладно, сякаш не вярваше, че то е възможно? Тогава

ти поднасях душата си и кой друг, ако не ти знаеше най-добре какво значи това? Защото душата се поднася само на бога, а ти беше за мене негов представител. Или си помисли: „Идвате тук да стоварите греховете си на чужд гръб. Знам ги тия хитрини.“ Не, ти не можеше да мислиш така, ти винаги поемаше отговорностите на другите, защото беше мъжествен дух. Но твое преподобие не вярваше толкова в човека, колкото в бога. Какво знаеше ти за моето бдящо око? То също така те измерваше в ония минути в игуменската. Смяташ ли, че бе по-малко зорко от твоите очи? Ти беше съчетание от вяра и воля, от пресветъл дух и окована плът, мъдър и с опит, но моята младост те излъга. Пазете се, братя, от очите и паметта на поета, от това, що вижда и разбира, макар и по-късно да го изказва! Премъдрият надличен дух гледа чрез него и едното му око е око на дявола, а другото на господа, та съзира и земното, и небесното. И така раздвоен, поетът често се обръща към вишния да го пита: „Защо, боже, изискваш от твоите люде да бъдат едностранчиви и не ги оставяш да са като пълноводни реки, па макар да носят мътилка, да бучат за зло и за добро, защо ненавиждаш стихии в човека и го учиш на смирение? Дали защото не са в съгласие с царството ти, или защото си безсилен към твоя съперник, Сатаната?“

Светският човек, боляринът в тебе, твое преподобие, ме оскърби, понеже ти не приличаше на онзи, когото видях нощес, и сигурно Светият сам бе разбрал и оценил тая твоя половина под расото, та на тебе бе възложил грижите за братята и за манастирските дела. А когато душата се натъкне на противоречие, оскърбява се и разочарована мълчи. Мълчах и аз, изправен пред тебе, и оставих Лаврентий да говори вместо мене — оглеждах те и всяко твое движение дебнех да го запомня и изтълкувам по-късно, като го възстановя чрез паметта и го погълна вътрешно. И се смаях от съчетанието между болярина и светеца, но по-късно, когато лежах гол в килията и бесовете ме нападаха отляво и отдясно, помогнаха ми да си го обясня. И така ми пошушна за тебе един от бесовете на ума: „Необходима е голяма гордост и презрение към себе си, към людете и към света, за да станеш светец, а тая гордост да прикриеш със смирение.“ Пък смирението е бездна неизмерима, твое преподобие, и в нея ти бе погребал твоя болярски блясък и светско достойнство, за да го замениш с безсмъртния блясък на светците. Но велможата бе жив в тебе, а

велможата е заповедник и войвода и в царството Христово. И ти вървеше, загледан в блаженствата и величието на горния Ерусалим, в чието име управляваше и напътствуваше, и тъй като очите ти съзерцаваха бога, нозете ти не знаеха къде стъпват. Искаше еднакво да обичаш и родния си брат, и гърка, и сърбина, и влаха, защото горният Ерусалим ги правеше равни. Но защо не размисли, че ако тоя Ерусалим е лъжа, ще отдадеш живота тяло на своя народ и кръвта му на други народи?...

Ех, велика лавро Теодосиева, духовна крепост и мъчилице човешко! Обител на безумци ли беше, или стражница по пътя към божия престол? Поприще ли бе за тия, които се домогваха към невъзможното, или сборище от несвестни злосторници на българския род, школа за просвета или за мрак? Не ще те съдя, защото кой може да съди безумствата на духа в стремежите му към бога?...

Сега, когато и ти, великият йерей, легна върху жестокия жертвеник, дето българският народ е положил толкова поборници за истина и правда, толкова светлолюбци, виждам те като планина, озарена в сутрешно сияние, и не ми се сърди, че поисках да узная тайната ти. Поетът е любопитен и неразумен като дете и често пипа там, дето не трябва, дано разкрие световната и човешка загадка. А тя оставя в душата му печати като рани и моята душа, братя, цялата е покрита с тях, като щавена кожа, минала през световните митници...

Прекъснах и се крих в гората, защото край манастира минаха акинджии. Карат заробени от Богданско — власи и унгары, все млади жени, девиси и момци. Но даде бог, отминаха...

И тъй, прие ме Евтимий за послушник. А по него време още доиззиждаха светата обител. Тавани и подове липсваха в някои килии, че и печки, че и стъпала тук-там, та ония от братята, които умееха да коват и зидат, работеха с колай да привършат преди зимата. Пък аз им слугувах, метях черквата, миех и греди мъкнех, и всекиму услужвах, само не и на игумена. Евтимий ме държеше далеч от себе си — друг инок му служеше, — но си знаех, че ме следи и очаква опасенията му да се сбъднат. И нарочно залягах примерен да бъда в послушанието и в смирението най-вече. Моята хубост покоряваше монасите, та гледаха

да облекчават труда ми и понякога не аз бях техен послушник и слуга, а те мои. Но се преструвах, че не забелязвам, и не се жалех — нека кажат на Евтимий, че се лъже, нека го опровергаят делата ми. Вечер си лягах грохнал в собата до магерницата, дето съселите търкаляха по тавана орехи и миришеше на кандило и мишчини. Рядко се молах — нито сили имах, нито желание. Преди да заспя, премятах броеницата, която си направих от желяд, мислех за родителите си, за Търновград, за Ралица царица, припомнях си по някой стих от моите и леко ми беше; изнемогата на тялото отблъскваше мисълта и сънят идваше крепък и безметежен. Пък и нали това бе само началото и нали в светата обител дяволът нямаше достъп? „Благочестиво, Еньо, благочестиво и търпеливо, си думам. Не се перчи, не се гордей, не говори кой си и какъв си, мълчи за дарбите си и бъди низш духом, подготвяй се за бъдещи подвизи. Още не си влязъл и в деяния и не са те дори подстригали. Нека игуменът да не вярва в боголюбието ти. Уплаши се от хубостта ти, както се уплаши родният ти баща, може би и той съзря в тебе дявола. Тоя дявол ти го остави в Търновград и забрави за него! Ето в тези часове Светият сигурно пак беседва с бога. И ти ще достигнеш блаженството на Таворската светлина, ако постоянствуваш.“ Не излизаше от ума ми Теодосий, какъвто го видях в скита. Рядко напускаше той покоището да дойде в обителта да напътствува, да следи работите и да ободрява. Но и в делничната светлина внушителен бе старецът и когато за пръв път го видях да влиза в двора с прост жезъл, с бавна, смирена походка и овехтяло расо — блед, неземеен, — стори ми се, че с него в лаврата влиза самата благодат. Щом се появише, веднага се стичаха монасите, нареждаха се в две редици и ничком му се покланяха, а той благославяше. Евтимий го посрещаше, целуваше му ръка и го въвеждаше...

Сравнявах ги един с друг — старецът за мене бе чист светец, а Евтимий още много земен, може би защото беше млад, пък и аз нали воювах с Негово преподобие, гледах да го подценя...

Хубави бяха тия есенни дни в светата обител, пояха душата с нежната си светлина, изпълвах я с мир, с блянове и мечти! От видело до тъмно не подвизах крак от черковни служби и всякаква работа — и клисарски помощник бях, и зидар, и ковашки чук въртях, и на манастирската воденица ходех, но радост ме обливаше извътре. От ранна сутрин започвах псалмопенията на монасите, понасяше се

звучният, въздебел глас на отец Дионисий, прочутия преводач и тълковник на византийски книги. Той диктуваше на двадесетина преписвачи в голямата светлица и техните пера скърцаха и шептяха като копринени буби, кога гризат черничев лист. Ясни, тихи и топли дни се редяха, над трите купни върхове висеше богородично небе и щом очите го докоснеха, изстенваше сърцето от копнеж да полети в него и замираще дъхът. Немееха и пламтяха горите, чакаха вятъра. А той като невидим просяк зашуми лекичко, изпроси от някой бук шепа злато и отмине с нечут смях.

Случваше се в такива дни да застенат ловджийски рогове из манастирските гори. Цар Иван-Александър ловуваше с кефалията и тъй като негово царство обичаше всякакви душевни и телесни наслади, песнопения, тържествени литургии и лицезрения, обичаше и лова, та събираше загари и хрътове, подбираше ги по гласове и се наслаждаваше на песовската музика. С часове чувахме гонитбата и очаквахме царят да се отбие на поклонение в лаврата. Идваше почти винаги — влизаше през портата гологлав, без оръжие, облечен в елек от червена кожа; през рамото му висеше ловджийски рог, украсен със сребро и бисер, а след него се източваше свитата. Кучкарите с псетата и селяните-викачи оставаха вън и там се надигаше голям шум. Иноци тичаха да видят хванатия лов — някой елен с изплезен език, изцъклил очи, сърна или вепър. Други бързаха да доведат светия мъж от скита в царската стая, дето Иван-Александър благоговейно чакаше.

На другия ден след посещението тръгваха слухове за несъгласия между Тходосий и търновския патриарх — царят искал да ги помири. Мълвеше се, че гръцката патриаршия се възмущавала, задето нашият патриарх не вземал миро от Константинопол, ами си служел с миро от мощите на свети Димитър и света Варвара, че поради тия и други различия не можело да се сключи истински съюз против турците, и прочее.

Малко исках да зная за тия стари църковни вражди и се радвах на световното съкровище повече отвсякога, защото в ония дни снагата ми заякваше и възмъжаваше, а мисълта се възпираше от послушанието и ожиданията на бъдещето. И тъй щях да дочакам зимата, ако не пристигнаха в лаврата родителите ми на коне, та припна монах да ме извика. Чогло ми стана, не ми се искаше да се явя пред тях. Прости ми, боже, задето цял живот не съм се покорявал синовно, но нали ти

самият се отказа от майка си на кръста и за земния си баща не споменаваше? В игуменарията, дете баща ми поради високото си положение на царски зограф бе приет от Евтимий, застанах пред родителите си смирено, забил поглед в дъските на пода. Майка ми нечуто ридеа, очите ѝ ме пият и молят, жадува душата ѝ да ме прегърне. Баща ми хапе устни, кипи от негодувание, а моя милост говори: „Татко, и ти, мамо, знаете, че съм се обрекъл на бога и моята любов към нашия господ Исус Христос е и над синовната. Обичате ме вие земно и не ви се искаше да ме освободите с благословия. За писар ме гласяхте, при вас да съм. Затова избягах без да ви обадя, в Христовото царство на великата лавра. И, моля ви се, не тревожете сега душата ми, че ще извършите неппростим грях пред господ-бога, защото той отрежда на човека какъв да бъде и не пита родителите му, понеже това е свише, недостъпно за човешкия ум. Идете си с миром и се осланяйте на Христа и на моите молитви.“

Говоря и скришом хвърлям погледи към негово преподобие. А той ме измерва с очи — виждам, учуди го моят език, разгоря се огнец в неговите очи, на високото му чело между веждите затрептяха две бръчки. Изслуша ме и рече: „Чадо, иди си, аз ще поговоря с твоите родители“ — и посочи вратата с хубавата си мъжка ръка, на която висеше броеница с бели зърна.

Излязох от игуменарията замаян и се запитах: „Къде остана смирението, Еньо? Не те ли накара онзи с козите крака така да заговориш, да зачудиш негово преподобие? Защо не говори без словоукраса и без мъдрости? Искане ти се по-скоро Евтимий да те оцени“ — и тъй бях поразен от постъпката си, че доста време стърчах в двора замислен. И щом видях тате и мама как унило слизат по стълбата от втория кат, дете беше игуменарията, разбрах, че негово преподобие ги е успокоил и убедил да ме оставят. Баща ми се примири: прегърна ме вяло, недоволен, и от прегръдката разбрах, че си отзема и откъсва от мене като от мъртвец. А майка ми, клетата, заплака и обля лицето ми със сълзи и дълго се прощава с погледи, пък аз стоях до голямата порта на лаврата и гледах подире им като роб, който сам се е продал. Бореха се в душата ми синовната любов, най-жива в ония минути, с любовта към бога и с моите представи за свят живот. И когато родителите ми се скриха на завоя в падината, усетих се като

сирак, та си рекох: „Самичък е човекът в съкровеността си, с когото и да се среща и разделя, пак самичък остава, затова не може без бога.“

Дойде монах със заръка да вървя при негово преподобие. Изкачих се по стълбата, затропах по чардаците и си представях как ще ме посрещне Евтимий — зер сега нашите са му казали за мене всичко, а той дори не знаеше кой съм. И наистина с нови очи ме посрещна, но очи, по-зорки отвсякога. „Седни, казва, чадо, да поговорим.“ Гледам, на масата листове хартия — измачкана, пожълтяла — и познах мои ръкописи. Не бях се досетил да ги взема или скрия и ето че баща ми беше му ги предал. „Защо не ми каза, че съчинителствуващ, чадо, че имаш такъв дар божи? Похвално е твоето смирение, но такъв дар не бива да се крие. Господ го дава за радост и укрепление на душите човешки. Велика утеха и сила е той, когато служи за господня прослава, но е и като отрова, ако служи на дявола за човешкото изкушение, защото словата са като чукове, що коват формата на душата и като пътеводни знаци показват накъде върви. Прочетох твоите молитвословия и светски словоизлияния и се убедих в дарбата ти. Ала много си млад, за да отсъдя накъде ще я насочиш — дали към дявола, или към бога. Може и по средата да останеш, а то е, като да застанеш между ада и рая. Тогава душата ти ще се мъчи, ще живееш без вяра и не ще научиш човека нито на добро, нито на зло, а само на съмнения, пък те са вратата към греха и към пъкъла. Не пиши засега, чадо, дорде не се докоснеш до Таворската светлина. И без това нашето учение изисква от инока както словесно, така и писмено въздържание. Граматик си и би могъл да бъдеш в помощ на кир Дионисий. Но аз реших за твое добро да станеш послушник на отец Лука, болния наш брат во Христе. И не крия, че като те отдавам нему, искам да изпитам твърдостта и силата на твоята вяра. Отец Лука е немощен, болестта го мъчи, прави го злоезичен и гневен. Знам, че няма да ти е леко, но не е ли по-добре да опитаме здравината на гредата, преди да минем по нея? И за една друга опасност искам да те предупредя; за тая, що идва от телесната ти хубост. Повече, отколкото е потребно на човека, ти е дал бог красота и тя ще буди в другите завист и греховност. Пази се от нея, чадо, и не ѝ отдавай внимание...“

Великий душеведецо, кой, ако не самият бог беше просветил твоя висок ум? Обикнах те от тия минути с цялата си душа и тогава ти я въздадох, защото ти едничък най-добре я разбра! Ти ми подаде ръка и ми показа угрозата от ада, който съм криел в себе си, но има ли мъдрост по-силна от съдбата? И даже когато оракули са предричали какви нещастия очакват някого и са го предупреждавали да се пази, съдбата пак се е сбъдвала, защото, братя, никой не може да избяга от нея, както не може да избяга от сянката си. Ала тогава там, в игуменарията, аз, младокът, можех ли да зная това? И като целунах хубавата ръка на преподобния, коленичих да ме благослови.

Така за святост и истина се отдадох на страшния свят, в душата, но после, после да говоря за това, пък сега за моя духовен настойник.

Д

На следния ден, когато се представих, видях старец с едра глава и зли очи, седнал на одъра. Брадата му проскубана и под нея ранички, килията сумрачна, одърът висок, та старецът се възкачваше на него със столица. Поклоних се, казах, че от днес съм негов послушник и слуга. Отец Лука подигна вежда и присмехулно ме огледа. „Как те думат?“ — казва. „Еньо, дядо.“ „Ангел трябвало да те кръстят. Гъркът не ти ли каза кой съм и как се държа в българската вяра? Грешникът при мене не вирее. Кой знае дали не си дяволски потайник. Какъвто си хубав, на грях миришеш.“

С такива думи ме посрещна моят духовен настояник, царство му небесно.

Стоя смутен, оборил глава. Над душата ми бдят злите очи и разбирам — настъпил е съдбовен час: не трябва да пусна неговия бяс да влезе в мене. Представих си как Светият се молеше в скита, припомних си поученията на великия Евтимий, към тях отлетя умът ми, та когато дигнах глава и отново срещнах погледа на стареца, в очите ми нямаше отговор на злъчните му слова. Доземи се поклоних и десницата ми опря нечистия под на килията.

„Повели — рекох, — дядо, желанията си. Негово високопреподобие не ме напъти как да ти служа и от що се нуждаеш.“

„Служи — казва — според пипката си. Очи имаш и уши имаш. И знай, че се посирам от гозбите на магера. Господ да го порази и с него всичко гръцко черната смърт да изтръшка! Умееш ли да ловиш риба?“

„Ще се науча, дядо.“

„Кой те знае. Дано, защото аз само с рибата надвивам рогатия. Той, като не може да мъчи душата, тъй като тя отдавна се е преборила с него, мъчи мършата, да ме унизи мръсникът! И аз съм му намерил цаката с рибата... Но кой да ми лови? Партений, безбожникът, избяга, запиля се. Сам съм, сам съм тук, чистият в българската вяра, и живея между гърци, чадо...“

Ту злъчен, ту разчувствуван говори моят духовен настойник и давам ухо да разбере с какво го яха дяволът. Не беше тъй страшно, дето се надсмива и ругае. Страшно бе, че е отчаян и му е безразлично дали няма да побягна, както предшественикът ми, до смърт измъчен инок, за когото бях научил, че е напуснал лаврата на път към друг манастир. Страшно бе, че издевателствува над душата си, мъчи я и мене иска да мъчи, защото с бяс се храни.

Накладох огъня в огнището, преметох, измих съдините, опрах каквото трябваше, изтупах постелята на одъра. Килията вонеше и нечист беше старецът — цял месец живял без послушник, криво-ляво наглеждан от съседите си. През това време отец Лука седи на столица от пън, тегли броеницата и следи шътнята ми. Щом измих пода и палнах зацапаното кандилце, килията замириса на свежест, просветна от влагата и весело замига светлинката по тавана и по стената край иконостаса. Моят старец вместо благодарност и похвала пак ме унизи.

„Харно начена, казва, но да видим по-късно. Мене никой не може да измами с преструвки — зер тъй ангел не се става. Знам всички дяволски преображения и на самия тартор зъбите познавам. В какъв ли не образ ми се е вестявал! И като ангел, и като пророк даже, и като девица, и като попадия, и като игумен, само в образа на Богородица не смее да се покаже, поганецът! Веднага му съзирам опашката. Я, казва, застани до стената да те разгледам по-хубавичко. И чети на глас Отче наш, кръсти се!“

Направих каквото искаше, ала ме досмеша, та отец Лука кипна.

„Нечист си, вика, щом пред кръста можеш да се смееш! Тебе гъркът те е проводил да ме подслушваш и клеветиш! Пък мен ме чакат там, откога ме чакат и трон на мъченик са ми приготвили, а за гърците — пъкъла, тъй му кажи! При тебе съм, Исусе Христе, приеми ме по-скоро и успокой във вечните си селения небесни!“

Кръсти се старецът горестно, нашироко, в сърцето му гори вярата, че е мъченик, пък аз стоя поразен и недоумявам.

Не узнах от кой манастир е дошел, къде е скитал и откъде е родом. По онова време рядко се намираше монах да не е бил в много обители, подмамен от христоименити мъже. Но понякога, като слушах какво говори, започвах да подозирам, че е разбойническувал. Един ден ми каза: „Излез на двора да видиш не е ли дошел Хълбьо да изсече гърците из корен“ — и се подсмихна лукаво. Друг път запее мирска

песен, тръгне из килията с болните си крака като юнак. „Идват, казва, Гогой и Моготой, дете някога ги заключил в Азия Александър Македонец. Идват да помогнат на свършека на света. Нечисти народи са те и никой не може да им устои...“

И сега като да виждам как пролъства седината му из килията и като да чувам дебелия му глас: „Пълнят си коремите и казват, че не било грях! Хляба и виното наричат шимволи! Лъжат царя, проклетите гърци! Не обичат те българския род, обичат ромеите и техния господ.“

Гърци наричаше и Евтимий, и светия мъж, и всички монаси исихасти. „Крият, казва, от мене царя. Страх ги е да не му разправа за техните поганства и лъжи.“

След словесните буйства и проклетии хрумваше му да умира. „Отивам си, викай да ме изповядат и причестят“ — и лежи възник на одъра, шепне, кръсти се.

Уплаших се, когато за пръв път го чух, отидох да доведа отец Кирил, наш съсед по килия. Отец Кирил надникна през вратата и му дума: „Не лъжи бога, брат Лука, не плаши инока и не люти архангел Михаил, защото, кога дойде време да се представиш, ще ти измъкне душата с мъка.“

Моят старец се преструва на умирающ, но отец Кирил не го поглежда и ме успокоява: „Не му вярвай, лукавият го мъчи.“ — И ми разказва каква комедия е разиграл духовният ми настойник преди година, когато монасите се подвели. Дошел изповедникът, донесли и причастието, а старецът, вместо да се изповяда с покаяние, взел да спори кое е грях и кое не е, да се глуми, да богохулствува, та станало нужда негово преподобие да го усмирява.

Свикнах с тия негови преструвки. Като си наумеше да умира, оставях му стомната с прясна вода и отивах да ловя риба. Що съм претеглил с тая негова риба! Имаше я много в Белица, все мряна и клен. Изначало се блъсках с ръце, мръзних в есенната избистрена река, ала после научи ме един отрок да плета кошове и сакове, та с тях бе лесно. Но през зимата грозна мъка беше, братя. Трябваше да троша леда, да газя ледената вода, да я мътя и тъй да ловя. Трябваше и да я сготвя, защото отец Лука не искаше и да чува за магера.

Поднеса му рибята чорба, благоуханна от мащерката, засърба, нахрани се и започне да мъдърствува: „Насити се проклетото черво и подмамва душата с благочестиви мисли и покаяние. И в господата по-

крепко вярва, и на разни надежди се осланя. Оглупява от червото си човекът! Кога е празно, по е за вярване. И знаеш ли, чадо, понякога сънувам много уста, дето погледнеш, уста, зинали гладни и светът се плакне като каша, а те го ядат и се хапят, пък наоколо подскачат едни дребни дяволи, като мухи...”

Сутрин ми разказваше сънищата си. „Сънувам, казва, че се катеря по рупи и пропасти, а по тях тревички. Хвана се о някоя, помисля си — ще ме удържи — и тя ме удържа. Хвана се о друга, помисля си — няма да ме удържи — и тя се скъсва, та политам в пропастта. И тъй свикнах да падам и да се изкачвам, че обръгнах. Същото е и в окаения наш живот — пада и става човекът! Ти, чадо, от грях не се бой. Греша на тая дяволска земя, за да те следи божието око и да се весели, защото на господата му е весело от нашите грехове, както на баща от лудориите на детето, и макар да го пердаши, драго му е, че синчето буйно живее. Без грехове господ ще заспи на седмото небе, нито работа ще има, нито грижи... И колкото по-множко грехове натрупаш, повече бога търсиш, а чрез него търсиш хората, даже и тях за прошка молиш... От проклетите павликени много грях се навъди, ала нейсе!... Те и торбашите думат, че децата били мамончета, та понякога си мисля и дете да си премахнал, не е по-голям грях, отколкото да прережеш гръкляна на болярин. Боляринът си е свиня, на оня свят пак ще си е свиня и ще ври в пъкъла, пък детето става ангел. Щом е тъй, излиза, че си му направил добро, като си го избавил от дяволския свят да върви направо в рая... Както и да е, грехът, чадо, води човека към бога.“ — И ме гледа старецът, търси очите ми, а неговите горят. Мълча и се моля за душата му, виждам, тежи му голям грях, и дъхът ми замира да не разкрие пред мене страшната си тайна. Ала той не млъква: „Ами ако дяволът сам си е създал грешната и нас, хората, както разправят еретиците, за какво ще ме съди всевишният? Като е допуснал Сатаната да направи земята и всичко по нея, отде-накъде ще иска да му се подчиняваме? Ама не може човекът да живее все с дявола. Ще се отвори. Върви я разбери!... Мъча ли ти душичката, чадо? Ти слушай какво говори Сатаната, защото и той вярва в господата-бога, че иначе къде му е основанието и оправданието? Много си млад и чистичък, как ще ме разбереш, ангеле? И тукашните гърци не ме разбират. Мазници и лицемери! Казвам им: как ще лицезрете господата с вашите ситни грехове от преяждане и препиване?

Голям грях се иска, да видиш бога! Що не ме погледнеш, чадо, що си свел очи като мома? Я чуй, Хълбьо си крие тъдява жълтичките. Ти го проследи, вземи ги и се махни от манастира. Що си губиш младините? Млад си, имаш време да натрупаш грехове и да се покайваш. Аз ще ти покажа някой ден Хълбьо, тук се навърта по една работа, ама никому нито дума!...“ Такива поучения и богохулства слушах от моя старец, царство му небесно! Слушах ги и денем, и в добата на дългите есенни и зимни ноци, затиснали с тъмна мъгла манастира, та и реката не се чуваше, само съселите рухоляха по таваните и самотно изтичаше чучурът на чешмата в двора. Особено в една ноемврийска, която даде бог, но и тя отмина. Нея нощ плаках пред господа, призовавах го да опровергае моя изкусител, като ми проводи силни слова и светлина, защото дяволът пак се събуждаше в мене. Мислено се обръщах към негово преподобие, питах го защо ме отдаде на злия старец. Кой товари млад кон с тежък товар, ако не иска отрано да изкриви гръбнака му, и кой сее добра нива на лоша почва? Не слагаше ли негово преподобие на изпитание не само мене, но и Христа?...

Две години, братя, все едно в ада живеех, „дето червей не заспива и огън не гасне“, пак се отвори бдящото око и тоя път още позорко се вторачи в света и човека. От едната ми страна Таворската, а от другата — отчаянието, Христос, а редом с него — дяволът. Всяка нощ се молах скришом от отец Лука, когото нито веднъж не видях да се моли. Само се кръстеше, преди да си легне, мърмореше нещо и започваше сквернословията и богоборството.

Няма по-неутолима горест от тая на юношата, когато се сблъска с противоречията и умът му започне да се бори със световната тайна! Щадете младоците, братя, помагайте им в страшния и съдбовен път към възмъжаването! Пък сега, когато агаряните властвуват по цялата наша земя, в разруха и кръв потопена, на тях ни е надеждата. Във вярата трябва да бъдат крепки, свободата да не забравят и някогашната слава българска, защото без свобода няма ни народ, ни бог. А що реших тогава? Реших, че не мога да се осланям нито на великий Евтимий, нито на Светия — трябва сам да се спасявам с оная истина, която сърцето знае, а за нея е мъчно да се говори, ако съвестта е

нечиста. Тя ме доведе до лаврата, тя бе светлият гледец на душата, изворът на радост и надежди. Заключих в себе си тая истина, потънах във външно смирение, а що ставаше в мене, трудно е да го изкажа. Защото знаех, че и в моя ум живее лукавият, и помнех грозните си мисли в болярската черква. И като възлизаш по стръмна скала залавях се във всичко, но не поглеждах в пропастта. Тъкмо отец Лука, чието мирско име бе Витан, вместо да угаси копнежа към Таворската, разпали го, както вятърът разпалва горски пожар, защото мракът на греха в стареца ме ужаси. Тъй е нагоден тоя свят, че и змиите стават добродетелни, когато мишките се навъдят чрезмерно, и колкото по-гъста е тъмнината, толкова по-силна трябва да е светлината да я разпръсне. Но да описвам поред.

Имаше с какво да се захранва моята заключена истина. Поеше я радостта от нетленната земя, що цъфти пролет и лете, дивеше ме и трогваше божата градина, подкрепяше ме с обещание за добро, одързостяваше ме съзнанието, че съм твърд на воля и неподатлив на злото. Всеки ден чувствавах как ставам по-уверен и смел към доброто. Не търсех вече негово преподобие, ала той ме извикваше и ласкаво разпитваше как се държи моят духовен баща. Отговарях въздържано, дори хвалех отец Лука. Казвах, че много се мъчи и злоезичничи от немощ; всяка моя дума измервах, а негово преподобие се вираше в очите ми с проникателния си поглед и се усмихваше в брадата си. Беше ли отгатнал, че се отчуждавам от него? Нали му бях отдал душата си? Защо вече не го обичах тъй предано? Може би защото не можех да му простя, дето ме даде на злия старец, и търсех отплата за страданията си. Горда е душата, братя, както е горд Сатаната, който с гордост я изкушил! И когато ламти за чистота и мрази греха, намразява всеки, който я подлага на изкушения. Откак заключих в себе си оная истина, разбрах, че човек не може да отдаде съвестта си никому, освен ако стовари своята вина върху чужд гръб и стане роб на чужда воля. Такъв човек лъже себе си и бога, остава нечист по ум и заживява в лъжа, а такива бяха много от братята. Като стигнах до тая истина, уплаших се, та се запитах: как ще следвам правилата манастирски, щом тръгвам по свой път? Късно беше да напусна лаврата. Бяха ме обличали в бели дрехи и опявали монасите от клира с тъжния, тропар „Обятия отчи...“, отдавна бях хвърлил подрасника на послушник и носех моето венчално свидетелство, черния параман, сиреч бях

подстриган и дал обет пред бога. А ето че заключената истина възропта против канона. Как ще съжителствувам и докъде ще стигна без послушание? Ако всеки слуша своята съвест, лаврата нямаше ли да опустее от раздори и различия? Блъскаше се умът ми като риба о лед, не мирясваше дяволът с подмамки, не мирясваше и моят старец.

На манастирския празник Рождество пресветая Богородица от околните села и крепости, че и от по-далечни, както и от Търновград в Кефаларево идваха болни и здрави, добри и зли — купчии, придобивници, примикюри, десетки и всякакви бирници. В селото, що бе и падалище, та отсядаха царски люде и войска, ставаше голям събор с панаир за три дни. Спираха се тогава всички тегоби, болярски и царски подвози и агоресвания, отдъхваше си народът, впрягаше волове и тънкокраки кончета в коли и каруци, постлани с черги и козаци, окачваше по ритлите им торби и бъклицы и на дружини дигаше септемврийската прах. С народа вървяха гайдари, гъдулари и скитници-монаси, сеячи на ереси. На лъките край манастирските воденици разполагаха търгове, изникваха шатри, заблейваха овни, мучаха ялови крави за клане. Купчини дини, чували с пшеница, просо и варива, унгарски сандъци, донесени от влашки търговци, ракли, ношви и корита, а между сергиите квичаха прасенца и хахарижеха жребци, вързани в яки колове. Монаси от близките манастири и лаврата продаваха икони, кръстчета и свещници, жития и дамаскини, дървени разпятия с врязани образи на светци. Имаше и хитреци, които лъжеха народа с частици от свети мощи, и лечители-билкари. Имаше и въоръжени татари, телохранители на купци, часогадатели, съногадатели, птицегадатели и такива с хороскопи за часорождение. А чудни бяха дните пред неделата на Воздвижването, бистро като око на лехуса бдеше небето над изморената земя. Нямаше вятър, топло, пък Белица, сосала от летните жеги, оглеждаше в тъмните си вирове посърналото рухо на върби, брястове и стари дъбове. Вълнуваха се младите иноци, като слушаха долу пищялките и тъпана, врявата и женските смехове, нарушаваше се познатото ежедневие. Неизбежни бяха през тия дни мирските съблазни, понеже идваха велможи с жените си, очакваше се и царското семейство, та отрано се приготвяха светлиците за високи гости. Пръв пристигаше кефалията, вестиар Конко. Лаврата бе и стражница под неговите военни разпоредби, пък той влах, роднина на угровлашкия войвода, сродник на царя откъм

първата му жена. После идваха боляри, ктитори, духовници. Послушниците тичаха да ги настаняват и да им прислужват, ние, монасите, спущахме по-ниско черните була. Вълнувах се и аз в очакване да дойдат родителите ми и се страхувах от срещата с тях. След тържествената литургия край скита на Светия се струпваха безродни отроци и парици от стражни и безстражни селища — мъже и жени, болни и здрави, душевно разслабени и уродливи. Народът чакаше Светият да се появи за изцеление и благословия, пък аз разглеждах „божието стадо“, разноцветно като майска ливада с празничните си носии, кипящо в светлина и тъмнина, смрадливо от грехове, ала жадно за истинско слово и правдини — що живееше със земята и добитъка, с юди, самовили, орисници и змейове, а пазеше и Исус в сърцето си. Защото в българската земя живеят много богове — тракийски, славянски, римски и старобългарски, а между тях и Христос. Страх ме обземаше пред тоя народ, измъчен от лоши господари, отдръпнал се от тях в своя правда. Чувах го да говори, че при агаряните в Романия нямало данъци и агоресвания, крепости не се строели и не били толкова свирепи, ако си покорен. Между тях имаше сиромаси, чисти по сърце и твърди в Христовата вяра. Идваха при Светия само да го видят. „Дойдохме да те видим, праведниче наш. Здрави сме засега, слава богу.“ Носеха му ленена кърпа, конопена риза, извезана с шевици, я топли чорапи, орехи, грозде и слагаха децата си в нозете му за благословия. Теодосий се усмихваше със светла усмивка, а тя и благите му слова бяха като закалка, та си отиваха укрепнали. Имаше и разни крадци, царски чиновници, селяни, разбойници, скитници и мали боляри. На един от тия празници между народа стърчеше гологлав ловешки болярин. Три дни стоя, дано Светият го приеме, а Светият не рачеше, понеже тоя болярин беше се покаял за тежък грях, а сетне излъгал господата. Отец Лука идваше с мене да гледа народа като негов голям познавач и тълкувател. Сочи някого и шепне на ухото ми: „Ей тоя там е хусарин, съгледвач как да се обере манастира я някой богат купец. Обири ще има сега по пътищата, обири!... Оная, дебелията, видиш ли я, все за мъжки грехове мисли. Пък зад нея селянинът е, храни, боже...“ — И така ми разясняваше помислите и желанията на „божието стадо“, че то ми се представяше като страшна река и страх ме обхващаше. Излизаше, че за да видя Таворската, трябваше да страня и бягам от народа. Тъкмо за това бяха

създадени манастирите, а народът си е грешен и с греховете си подвластен на светците и на техните предстоятели! Утешавах се с надеждата, че в исихията всичко ще ми се разясни, ала имах ли спокойствие да се предавам на деяния? Нито на безмълвие, нито на душевно трептение. Само нощем, когато отец Лука заспеше, опитвах да се съсредоточа, но тогава огорченията от през деня вземаха връх в ум и душа, та плачех от мъка. Започнах да желая по-скорошна смърт на стареца си, молах бога да го прибере. Спях на пода, оттам слушах как хърка и пухти. Сърцето ми се свиваше от боязън, че ще се събуди да ми разказва сънищата си и да богохулствува. Подивях от страдания и мъки, само църковните служби, псалмопенията, световното съкровище и стиховете, които пак започнах да съчинявам, поддържаха духа ми. Негово преподобие, зает с манастирски и царски дела (той често пътуваше до престолната), ме забрави, братята се подсмиваха, като ме виждаха такъв унил. От реката отслабнах, изпи ме водата, мириших на риба отдалеч и се отчуждих от всички, та когато дойдоха родителите ми, жив ме оплакаха. Но да не говоря за срещите с тях... Търпях, трупях мисли, скръбна и омъчнена беше душата ми и със злоба я пазех от чужд поглед...

Е

Ако искате да познаете света и човека, станете слуги! Разбрах тая истина в манастира, разбрах и това, че слугата стои по-близо до истината от господаря си.

Бесът в моя старец се усилваше от година на година. Все по-често ходеше по чардаците да дразни монасите, говореше като еретик, хвалеше дявола. Налагаха му епитимии, затваряха го в килията, дори го заключваха в кулата на хляб и вода. На третата година в навечерието на манастирския празник ми заповяда да взема манастирски катър, за да го възседне и да вървим на събора. Не беше позволено на иноци да ходят там освен на тези, които продаваха манастирски стоки. Отказах, обаче отец Лука тропна с крак. „Грехът е мой, ти си длъжен да слушаш, казва. Върви докарай катъра. Не искаш ли да видиш как рогатият властвува над миряните, ангеле? Нали сме воини во Христе, трябва да идем там да пропъдим дяволите.“

Молих му се да върви сам — не помогна. Принуди ме, ала, нека си призна, подведе ме коварната мисъл, че като извърши и тоя тежък грях, ще го изпратят на заточение в далечен манастир и ще се отърва от него. А през нощта бях сънувал белосана жена с образ, подобен на Ралица. Сънят не излизаше от ума ми и той помогна да се съглася, като че на панаира щях да видя цар Александровата дъщеря. Проклет да е тоя ден, излязъл от черните глъбини на моята орисия! Съдбата ме потегли чрез волята на стареца!...

Щом наближихме селото, видяхме стълпени хора, сред тях пустинник, който се бичуваше с волска жила. Отец Лука ме накара да взема парите в дървеното пахарче, оставени от християните, и когато бичуващият се втурна да ми ги отнеме, моят старец го халоса с патерицата по главата. Потънах в земята, но що да сторя? — продължих да водя катъра. Пък отец Лука проповядва от самара: „Какво сте се събрали край това диване? Що не го нашибате яката, да не се мори сам? Взех парите, защото са ваши грехове. С тях сте наслаждавали очите си, поганци! Дяволът ви е подвел да гледате!“ И

такъв внушителен беше, че никой не възрази, а мнозина, като се кръстеха, побързаха да се разотидат.

Тръгнахме из панаира да дирим къде се продават калцуни: отец Лука заяви, че парите трябва да минат по-скоро в ръцете на миряните, да не ни мърсят. С тях решил да си купи калцуни да му топят болните крака. „Не християни, дума, тръни на зловерието има тук, чадо, мамонски слуги. Но без търговийка и лъжи откъде пари? И царят ги сече по мамонски внушения. Лаврата търгува и той търгува, и всеки от нас търгува и хитрува. Иначе не се живее на дяволската земя...“

Водя катъра за повода, духовният ми татко размахва патерицата и мушка народа да му стори път.

Като не знаеха кой е, хората отстъпваха със страх. Купи си калцуни, почерпи се с пахар вино, килна камилявката. Пее тропар, пък излиза мирска песен. Крия лице под булото, потя се от срам. По едно време ме докосна с патерицата по рамото и викна някому. Спряхме пред сергия с пръстени, пафти и обици. До катъра зърнах плещест мъж. Очите му силни, зверски. На главата му рунтав калпак, отстрани косата му като грива, до рамената.

Моят старец се провикна: „Откога те диря, поганецо! Защо се криеш? Глупееш, глупееш! Уплаши се от гърците“ — а оня ръмжи нещо, дърпа се и зъбите му лыщят като на вълк.

„Остави ме, казва, Витане. Върви си. Не ща, несъгласен съм.“

„Страх те е! — вика отец Лука и ме ръга с патерицата. — Върви настрана, да не слушаш какво ще приказваме, чадо. Греховно е.“ — И аз послушно се отдалечих към сергията и глупаво се загледах в накитите, без да съобразя, че инок няма работа тук. Бях като замаян и не забелязах, че заставам до млада жена. Че е млада, не видях, по мириса усетих, защото от планинския въздух на Мокра моето обоняние, и без това силно, беше се изострило като на палаш, та отведнъж подуши дъха на младата женска плът. И тъй внезапно замайващ бе, че погледнах жената. Ох, орисници, ох, Сатана изкусител, що ми изпратихте тогава! Видях черни очи, тъмни, кадифени, сладки като сливи, в тях страст затаена и тъга утаена, а те — продълговати кладенци на непозната душа, що ме погледна извътре, и моята сякаш простена от тях, дъхът ми секна и, сърцето се разтупа от радостна мъка и страх. Наведох глава, загубих сили и сваяст. Усещам, че жената ме гледа. Опомних се, обърнах й гръб и тръгнах напосоки с

големи крачки, а тя подире ми — слушам стъпките ѝ из панаирската врява.

Минах край казани, дето се варяха овнешки дробове, и се озовах зад коли с разпрегнати волове. И когато поисках да видя де съм и къде остана моят старец, жената се спря зад мене. „Блудница е — помислих. — Спаси и помилуй, господи!“ — И понечих да се прекръстя. Дорде се извърна, тя отмести черното ми було, задържа го и ме разгледа усмихната. Ала щом ме видя открит, усмивката ѝ се стопи, учудване и смут изпъна мургавото ѝ, красно лице. Като се окопитих, казах ѝ: „Що искаш, сестро, познаваш ли ме?“ А тя: „Прости, отче. Как те казват?“ „Теофил — рекох. — Ти защо вървиш подире ми, какво искаш от мене, божия раб?“ „Нищо, казва, припознах се, отче. Друг си бил, не знаех...“ И тъй изрече последните думи, че си помислих: „Искала е да ме съблазни, но се уплаши от моя образ. Пази ме бог.“ Стана ми драго, възгордах се, а уж със смирение благодарих господу и за нея мислех — коя е, каква е. Напираше желание да се обърна, да я разгледам. Привидение ли беше, образ от ония мирянки, с които баща ми започваше да рисува богородиците, или жива плът?

Вървя из врявата, търся стареца си, а радост ме носи — поразих блудницата с Христовата чистота. Но умът се бунтува, защото паметта бе незадоволена — бегло и набързо бях видял лицето ѝ. Само загадката в очите ѝ запомних и тя не ми даваше мира. Ех, братя, защо любовта между мъж и жена се смесва с любовта към бога? Да би имало разграничения, по-малко щеше да бъде злото в света!... Блъсках се в людете като пиян, все ония очи виждам и не мога да разпозная стареца си между народа, та се сепнах, когато чух гласа му: „Къде се прехласна бе, ангеле? Видя ли Хълбьо? Не ме слуша вече песоглавецът. Карай, казва, да се връщаме. Омръзна ми Христовото стадо, огън да го гори!“

Поведох катъра нагоре по стръмния път и не слушам какво ми приказва отец Лука.

Край пътя имаше едни високи горуни. Кимаха ми съучастнически да си крия радостната тайна и толкова мили ми бяха те и самата планина, понеже нова надежда свиваше гнездо в сърцето ми. Самотността извличаше ума ми вън от манастира, а към нея се прибавяше жената от панаира. И понеже бях измъчен и унижен, жената стана моя утешителка, каквато някога бе царската дъщеря Ралица. Още по пътя взех да разговарям мислено с нея, да ѝ доверявам и споделям.

Виждах очите ѝ, а самата ми се представяше като дух обичлив и сроден. Ужас и тайна, братя! Може ли Христов раб да зове блудница за утеха и съчувствие? Но душата душа търси и я намира не чрез разсъдъка, а чрез желателните си стремежи, пък разсъдъкът ѝ слугува като отрок на деспот. Искаше ми се да бъда сам, да размисля що стана с мене, обаче старецът не ме оставяше с мислите ми. Разказва за Хълбьо, когото смятах, че е рожба на неговото въображение. „Хълбьо, казва, чадо, е хусарин, обирач, че и хора е клал. Не е дошел тук за добро, ама ме лъже. Ние с него едно време сме върлували. При царя Михаила Шишмана войскари бяхме, десетници, после го ударихме на обир. Нейсе, друг път ще ти разправам тия истории. Пък сега, щом стигнем пред манастира, натири тихом-мълком катъра да не познаят гърците, че сме ходили на панаира. То и да познаят, все ми е едно. Дето са сто гряха, там са и сто и един. Тя моята се свършва и тъй, и тъй.“ Ала в лаврата бяха узнали за нашето пътешествие и ни наложиха епитимия — да окачим на краката си звънци и с тях да ходим цял месец. Отец Лука да стои на колене в нартиката през време на утренните и литургиите, аз да вървя десет разкрача след него, никой да не говори с нас и в трапезарията на обед и вечеря да се храним с огрудките... Повика ме негово преподобие в игуменарията. „Тежко е наказанието, чадо, ала и вината ти не е малка. Защо не дойде да ми съобщиш какво ти заповядва твойт старец? В случаи, противоречащи на манастирския ред, инокът трябва да се обърне към игумена...”

Мълчах. Нима великият Евтимий не знаеше що за човек бе отец Лука? Шегуваше ли се, или вече подозираше що става в душата ми? Ех, защо и най-светото учение изисква човекът да лукавствува, да дебне другаря си как изпълнява канона, защо искаме един от друг подвизи, дори страдания — доказателства за правотата на нашето учение? Защо не оставим човекът сам, по съвест да решава кое е грях и кое не е? Невъзможно е, невъзможно, щом правила, закони и канони ни свързват, щом изповядваме една вяра и една молитва, пък макар и Христова, която отрича всякакво насилие! А вечно ще се бунтува човекът против закони и ред, ще ги тъпче като негови тирани. Не знаеше ли негово преподобие колко пъти мойт старец беше наказван, или искаше да ме накара да говоря не за мъчителя си, а за нашите отношения — защо не го любя вече, защо го избягвам, да провери какво се е променило в мене и как приемам наказанието? Велики

наставниче, прекалено искаше да се сломя! Забрави, че сам си горд и оня, който светна на Тавор, също бе нечовешки горд, иначе не би излъчвал светлина и не би говорил от името на небесния си баща! Ти, просветеният, не виждаше що става в сърцето ми, защото като признаваше само една истина над всичко, от човека изискваше да бъде такъв и такъв, а не държеше сметка какъв е. Знаеше ли какво се случи на панаира? Знаеше ли, че и в моята покорност имаше сила? Докато стоях пред теб, гордият дух от болярската черква пак заговори в мене и ти се отдалечаваше, а в същото време мислех, че си приличаме. И понеже трябваше да кажа нещо, поклоних се и ти рекох: „Да бъде волята ти, твое високопреподобие. Ала волята човешка е като жар под пепел и не всякога човек знае дали дяволът, или бог я раздухва. Обаче огънят е светлина.“

Запомних учудения ти поглед и бръчката на високото чело, а щом излязох от игуменарията, сепнах се, защото бях заговорил с езика на моя старец. Господи, помилуй! Очите на оная жена ме потеглиха, магнах с ръка и надянах звънците. Моите бяха малки, леки, не дрънчаха оглушително като тези на отец Лука, които бяха същински хлопатар и тежаха. Старецът сам си ги окачи и привърза отстрани. „Да бият на манастирските грешници като клепала. Ставам свят, казва, изплащам греховете си.“ Зарадва го и повелята да вървя десет разкрача зад него, като оръженосец след кастрофилак. И щом ги нагласи, грабна патерицата и тръгна по чардаците да дразни братята. Те бягат от нас, той се наслаждава. Гости и монаси надничат зад врати и прозорци, моят старец удря с патерицата като с жезъл и крачи като щърк. Забраниха ни да ходим из манастира, обаче отец Лука започна да се разхожда из двора, дорде се измори и отиде да си легне.

Тъй мина първият ден — в забрава и тържество за него, ала в черква излезе лошо. Колената му подути, не може да стои коленичил. Разбунтува се, застана и викна с пълен глас: „Анатема! Анатема на враговете Христови, дето нямат милост към човека! На слепите фарисеи, на лицемерите! Нали за вас каза Христос:

«Гробници варосани, защо налагате епитимии на другите, а сами пръста си не мръдвате? Парите ми върнете, на ви расото!»“

Млъкна дяконът, тишина настана в черквата. Хванах стареца под мишница, извлякох го вън, след нас излязоха иподякони и монаси, кръстят се. Отец Лука си скубе брадата, аз го vleka към килията,

звънците по краката ни оглушително блъскат. А литургията бе към края, трябваше да се върнем, да присъствуваме на обед, сиреч да се унизим повече. Щом се добрахме до килията, напомним на моя старец, че ако не се яви в трапезарията, все едно напуска лаврата, а кой ще го приюти и храни? Той лежи на одъра, аз се кръстя, кръстя и ушите си да не слушат сквернословията му. „Пари им дадох, ангеле, несебърски жълтици и бели грошове, монах да ме приемат. Няма, казва, да отида, болен съм. Нека пак ме затворят в кулата, да се скапя. Да ме слагат на колене, звънци да ми окачват, да им ям огрудките!...“

Отидох сам. Наредих се в шествието до отец Кирил и му пошепнах, че моят старец не може да стане от одъра. Камбаната и клепалата бият, йеродякон Христофор размахва звънец пред отците, отстрани са коленичили поклонници и гости, иноци със запалени свещи пеят тропара. Аз влача крака отподире и звънците ми пригласят на йеродяконското звънче и на клепалата. Влязохме в трапезарията, чредникът зачете от аналоя, братята насядаха, ядат, пък аз — до прозореца, прав, с голямата черна броеница, отмятам зърно по зърно и шепна молитви... Не поглеждах никого. Едва по-късно забелязах Светия, който се хранеше отделно. Боже господи, той ли е схимникът Теодосий, когото видях да сияе в скита? Не бях го виждал толкова отблизо. Лицето му някак затрито, сякаш господ бе избърсал от него всичко земно. Ръцете сухи, прозрачни, само дългата брада и челото богоугодни, а иначе хитър старец, крие тайни и мълчи. Търсех нимбата край главата му и като не я виждах, казах си: „Не мога, защото съм много грешен. Нека! Грешникът според отец Лука по-ясно вижда бога, по го търси... «Богородице, дево, радвай се...» — чете чредникът, аз си мисля за жената от панаира. Тя има очи на Богородица, но е вън от благодатния свят, затова тъгува. И аз тъгувам, защото и аз го търся и съм чужд на всички... И Светият е чужд. Живее си в скита, отделно, понеже стои над иноците... Ами «Христовото стадо», народът? И той си живее по своему. Ами ние с моя старец? Кой знае с греховете си дали не сме по-праведни от вас, свети отци, дето ме карате да ям останките от трапезата ви като псе...“

Такива мисли преминаваха през ума ми — злобни, злъчни, — та ме отчуждаваха от манастира, като диреха истината в тоя многоболезнен свят. И тъй излизаше, че тая истина бе вън от лаврата и от манастирските канони, в пълната свобода на мисълта...

Когато обедът свърши и се разотидоха, взех две порязаници и малко сирене да ги отнеса на отец Лука.

Не празник, погребение беше тоя следобед. Сякаш мъртвец имаше в нашата килия. Господ ли бе умрял, или ние за него? Почиват иноци и поклонници, слънцето огрява кулата и манастирските покриви, белеят стените и светлината е мека, есенна. Околните върхове посивели, долу в селото тъпаните бият и врява се носи. Сойка прелети над гората, изкряка, пак тишина и мирис на есенна гора. Отец Лука ругае и се заканва и което е най-чудно, станал ми е близък, а Светият — съмнителен. Сякаш съм се загубил в пуст, безнадежден свят. Никаква Таворска не ще видя!...

Здрачи се и съборът се събра. Чакаха гостите да се приберат. Моят старец ми нареди да премеа килията и да наля в кандилото нов елей. Вчеса се с дървения гребен, седна на пъна и опря гръб в стената. „Нека ме изпъдят, казва. Ще намеря Хълбя, няма да ме остави без къшей. Но да ми върнат парите, че иначе да не се чудят, ако някой ден лаврата пламне, да изгорят живи... Аз откога скланям тоз глупак да й даде огъня...“ „Какво говориш, казвам, отче свети?“ — И се кръстя смаян. А той: „Много, казва, размислях за ползата от гърците, за лъжите им. По-добре да не мамят народа, че били виждали бога. Грешен съм, чадо, много съм грешен, ама май съм прав, дяволите да ме вземат...“ Запуших си ушите, излязох вън да не го слушам. По едно време чух стъпки и видях, че самият Теодосий идва по доксата и почуква с дървения жезъл. „Светият идва самичък“ — казвам. Моят старец ме загледа изумено, зафъфли: „Не идва при нас. Той си отива в скита. Не може да бъде. Не му отваряй...“ — И се кръсти. Почука се на вратата. Отворих. Посрещнаха ме светли очи, успокояващи с кротката си веселост, без укор, без мрак. Благослови и влезе, като да е бил и вчера при нас, па се поклони до пояс. Отец Лука заби очи в пода. Светият задържа погледа си на мене, усмихна се и лекичко чукна с посоха. И като от камбанка полетя из килията гласът му, спокоен, а режещ душата. „Не мисли, казва, че идвам за наказание, брат Лука. Тук съм по Христова повеля, да ти се извиня, отче. Виновен съм пред тебе, задето, като знаех делата ти, не те споходих и с това опущение съм те оскърбил. Ние, събраните в името Христово, сме като стройна гора, дето всяко дърво крепи другото в бури и ветрове. Но ти, като знаеш, че всекичасно се бориш с греховете си, защо не потърси душевно

укрепление от никого? С виденията чрез благодатта виждах как душата ти вопие за светлина и рай, а умът ти се бори с бога и слуша дявола. Ако не с разсъдъка, със сърцето си разбрал, че човекът жадува просветление за господните тайни и от жад и нетърпение да ги узнае стига до отрицание и зло. Буйните, като отрицават, сами се хвърлят в тъмнините на ада и се заплитат в мрежата на лукавия. И както осъденият отрича закона и съдията си и не се разкайва, тъй и ти постъпваш. Забрави ли изповедта, когато те приехме за наш брат? Много от злодействата на разбойника Витан скри, защото не посмя да ги изповядаш, а те мъчат душата ти. Нима не знаеш думите на Спасителя, когато нахрани народа с пет хляба и две риби? «Тук стоят някои, които няма да вкусат смърт, докле не видят царството божие.» Няма човек, освен от когото бог се е отвърнал, да не види в законечните мигове преди смъртта небесната светлина и нетленния мир, когато сияние озарява целия му живот, та стане ясно как го е разхитил напразно. Едни го виждат тогава, други приживе постигат единение на плът и дух чрез благодатта, за която и ти си дошел тук да намериш мир за душата си. Но ти, брате, поиска да съблечеш дрехата Христова и на богомилската скверност се надяваш да оправдае тежките ти грехове. Разбойникът Витан още не е умрял напълно, ала мирото господне гори сърцето му и притеснява дявола в него, та го кара да беснее...“

Моят старец се захлупи на пода. „Иди си от мене, казва. Иди си, свети отче. Недостоен съм, в смрад съм потънал, напразно се мъча за изцеление и не вярвам, не бива да бъда простен...“ — пъшка и мотае глава. „Подигни го, чадо“ — рече Светият. И щом го изправих на колене, прекръсти го. „Неизповедими са, казва, пътищата към светлината, както и пътищата към греха, та не ще те съдя, брате Лука. Нека Христос ни прости и ни съди нас, двамата. Идвай при мене, когато пожелаеш. И ти, чадо, Теофиле...“

Същата нощ моят стрец заболя, омекна. Взе да ме гледа умилено, взе да чака смъртта. През цялата есен се грижех за него. Той тъгува и ме обича, пък аз, когато ме славословеше за добротата ми, започнах да го презирам... Служех му, а все едно не го виждах...

Ж

Сега, когато ми предстои да говоря за Таворската, за скръбната тайна и за моето падение, питам се — как ще намеря слова за това, което е неизказуемо, и моля бога да ми ги изпрати. А молитвата ми е безсилна — не слиза благодатта, понеже душата е отчаяна. Обаче търпелив съм и с надежда да ми помогне преди всесъществуващият, а пък нека и дяволът, макар че говори наопаки. Преди всичко да разкажа как се представи отец Лука в бялата нощ.

След покаянието на моя stareц се извърши благодарствен молебен, а в черквата отец Лука се завлече с последни сили и с моя помощ. Самият Теодосий го поръси със светена вода, сложи го от дясната си страна, всички кандила и свещници бяха запалени да се покаже, че светлината е победила. И Евтимий му поднесе дар — кратко житие на свети Христофор. Всеки е като свещ, около която са омотани повесма от страсти и грехове, и когато са много, закриват светлината ѝ. Тогава човек е окаян и няма радост за него. В оня ден светна моят stareц, защото повесмата се свлякоха. Плаче от умиление, блъска чело в студените плочи. А като се върна от черква, легна отпаднал, но облекчен и възгордян! Награждавайте човека, за да го поощрявате към доброто, слагайте го на почит, нека дяволът да го завъртва на друг чекрък. Кой знае обаче по-добра ли е спасителната лъжа от голата истина? Защото и с най-красната лъжа дълго не ще живее човекът, ще я отхвърли да търси истината... Написах тия думи, понеже тогава ме жегна съмнение дали с моя stareц не се извърши велика лъжа. Измамиха го да сразят неговия земен богоборски разум, да го смирят и повалят в нозете Христови. И се размислих за пръв път върху човешкото преклонение пред неведомото, как то обезоръжава воля и мисъл, за да успокои духа. Прости ми, господи, но като си ни сътворил с разум, защо искаш да се откажем от него и да приемем, че е премъдро онова, което не познаваме? Защо искаш човекът да коленичи пред могъществото ти, нали на самия него си дал могъщество и власт над всички твари и разум да те познае? Криеш се от разума, а се

откриваш в безумието! Или като осъди на гибел, плен и позор християните, насочи ума им към себе си, да имат утеха в страданията? Както изведеният на позорището осъден трепери и всичко в него се напруга да посрещне болката и смъртта и мисълта му блуждае да се закрепил за нещо, тъй в тия страшни времена на властнически разплут и агарянски нашествия човекът дири опора отвъд, в царството божие, в магии и чародейства. Въоръжаваше се душата, укрепваше се с всякакви самооблъщения и като факли светнаха тайните и безумията човешки...

Представи се богу моят старец през декември в първия сняг. Побеля планината и лаврата през деня, усилено задимиха комините, загогокаха жалебно над Белица ята диви гъски, мъчеха се да пробият мъглата и минат в Романия, а вечерта под отънелите облаци засия месечината. И нощта стана светла, като че бялата земя бе удостоена със сребърна нимба и небесен порфир. А в такава нощ огънят е ален и сладка е топлината му в килията. Моят старец лежеше на одъра, провесил дългия си крак. В очите му умиление и радост. „Отивам си, казва, чадо, тая нощ ще умра. Трябва да повикаш изповедника, отвори вратата да помириша зимата. Утре ще ме облекат в бели дрехи и бог изпрати сняг да облече земята. Значи, прощават ми се греховете и кой знае дали не ще ме приеме като праведник“ — и продължаваше да говори, обрадван от надежди. „Хайде, дума, стопли вода да ме измиеш, преди да приема светото причастие.“

Отворих вратата, задиша снежния въздух и се усмихна — види се, спомни си нещо, станало в такава бяла нощ, та сложи благочестиво ръка на гърдите си. Засилих огъня под пиростията и големия котел. „Стопи, казва, сняг, със снежна вода ме окъпете“ — и се обърна с очи към стената насаме с господата в последен земен разговор.

Дойде изповедникът с двама иподякони в мантии. Стоят вън и чакат. Пък ние с отец Кирил съблякохме моя старец. Къпем го със затворени очи, да не се изкушим от плътта, но видело стана в килията от жарта и кандилото, та като погледнах гърба му, смаях се. Целият нашарен с белези от нож и волски жили. На дясната плешка печат от нажежено желязо колкото яйце, а в него с криви букви: „Витан разбойник, отрок Драгиев.“ Отец Кирил чете петдесетия псалом „Ще ме окъпеш иссопом и ще се очистя, и ще стана по-бял от снега...“ Мисля си — как ще стане по-бял разбойникът, не е ли лъжа и за него, и

за нас? И като гледах мършавата снага, прошарена със страшни белези, казвах си: „Ето тялото човешко, измъчено от света, отива в земната утроба“ — за пръв път зажалих човека и мъченическата му плът по-силно, отколкото сега, когато съм я виждал набита на кол, поругана и насечена с ятаган или меч...

Облякохме го в чиста риза, както е речено: „В ризата на невинните ще се облека“ — положихме го на одъра. Щом изповедникът влезе, ние с отец Кирил отидохме при иподяконите. Чувах зад вратата как моят stareц произнася молитвата: „Приеми ме, господи, на тайната си вечеря, приеме ме като съучастник. Няма да издам тайната ти като Юда, но като разбойника от дясната ти страна те моля, сине божий...“, та се разплаках от жалост. Пукат главните в огнището, слушам гласа на изповедника и шепота на отец Лука. В снежната нощ сияе планината, тихичко шурти Белица долу...

Най-сетне изповедникът излезе, а той беше строг stareц, на име Филип Йеромонах, спря се при нас и се замисли. И тъй махна с ръка, преди да си тръгне, че всички разбрахме какъв грешник е изповядал...

Влязох в килията. Отец Лука ме погледна и тоя поглед не ще забравя. Питаше ме с очи чул ли съм изповедта му, не са ли го излъгали, че греховете му могат да бъдат простени, не са ли извършили с него комедия?

На другия ден камбаната удари три пъти. Зашепнах: „Приеми, господи, душата на твоя раб Лука...“

Завеща ми малко скътани пари да му паля свещи и да чета над гроба му псалом „Зарадвах се, когато ми казаха да идем в дома господен“ и „Не влизай в съд със своя раб, защото пред тебе не ще се оправдае нито един от живите“.

Така останах сам в килията и настъпи времето да постигна благодатта...

3

Когато увлечените от Сатаната ангели се разкаjali и запели песните, които пеели в горния свят на небесния отец, Сатаната ги попитал: „Още ли помните песните сионски?“ И като му отговорили, че ги помнят, рекъл им: „Аз ще ви поселя в земята на забвението, дето ще забравите това, което сте говорили и обладавали в Сион.“ Тогава им направил тела от земна плът. Но не вярвам, братя, че ангелите са забравили сионските песни, защото във всяка душа е останал смътен споменът за тях, та подтиква човека към изкуства и художество и го кара да ги пее и насън, и наяве. Благодатта, що жадувах, беше сионска и със сионските песни съчинителствувах, когато мисълта се съприкосновяваше с Христа, с небето и с любовта. Те бяха и за Ралица царица, и молитви за спасение на жената от панаира — надежди за добро, вечност и святост. Те бяха и Таворската, обещание и смисъл на световното съкровище и на заключената истина, но моят разум се мъчеше да ги отхвърли, защото не рачеше да ги признае за истина и не разбираше откъде са. Тъй се съюзяваше с дявола.

„Никой мъдрец не притежава чисто слово, понеже е унищожил висшата словесност на душата с помисли. Плоският и многоречив дух на мъдростта от тоя свят се е поселил с неправилна реч за тайнствата и ги е лишил от ипостасна мъдрост“ — казваше Светият, когато ни събираше в голямата светлица. „Висшата словесност? За нея има ли думи езикът? Свети вечери, духът ми летеше във висините, съчинителят се събуждаше, търсеше хартия и писец, повярвал, че ще изрече чисто слово!... Горят грамада цепеници на огнището, зарите им играят по варосаните стени, във бяла нощ или гъста мъгла като тежко руно, а Светият поучава как да съберем в себе си всички чувства, да съсредоточим мисъл и воля към Христа, да се молим със сърдечно съкрушение, с душевно умиление и да оросим земята със сълзи, за да се възпламени в нас всесветият, всеизвършващият дух и да ни изпълни неизречима радост и божествена любов...“ Мислех си тогава: „Има право, от опит познавам тая благодат. Неведнъж са текли сълзи, когато

съм съчинителствувал или чел светите книги. Познавам и умиленето при съпричестяването с нетелесното, що е и красота. Исихията ще ми разкрие тайните.“ — И я чаках, както земята чака слънцето да я огрее.

Така живях през зимата нея година, когато се грижех за трепките по решение на игумена, и често отивах в скита на Теодосий. Сутрин ринех пресния сняг да правя пъртина. Мокра аленее като пряспа с гори засипани по върховете от сутрешните зари, долу снегът син и без сенки, Кефаларево дими, а Белица, замръзнала, не се чува. Стъпките на Тихота, послушника, който идваше да пали печката, личат по снега. И през снежния прах, що лопатата ми развяваше из студения въздух, виждах усмихнатото лице на великия схимник зад накитеното със скреж прозорче. Усмихва се и кима на поздрава ми, приведен над препис или превод, свой или чужд, даден за преглед. Със студената си чистота тия зимни утра ме отпращаха в сините небеса, та всяко слово на стареца беше жълтица, прехласваше ме в сърдечни глъбини, също зарящи от слава! Първите лъчи пропълзяваха на пода — портокаленожълти, нежни, менеше се образът на Теодосий, ту златозарен с божествена ведрина и прозрачност, ала с това напомняше смъртник, ту ставаше земен и пак смъртен и се блъскаше умът ми в съмнения — и тъй, и иначе смърт. През зимата станах негов любимец и отново усетих желание да се отдам душевно, както на Евтимий. Слабост човешка, що искаш сигурност и покой!...

Леко усвоявах учението и тайнствата, понеже, както рекох, ги познавах от преживявания. Злоезичието на отец Лука ме научи да мълча, тоест да затаявам в себе си познанието. Въздържах се съдържаше в мълчанието, а бодърствуването бе воля да не отпада мисълта и бдението над себе си, сиреч самонаблюдението; тъй са свързани тия неща у човека, като верига.

Усърдно се отдадох на деяния — потънах в безмълвие, зорко се наблюдавах, та се изостри духът ми. Усещах, че се чистя и възвисявам, расте и се приближава изправлението от бога. И ми се откриваха тайни на люде и природа, на живо и мъртво. Застана пред дъб и сякаш се превъплъщавам в него, та усетя със съществото си как е впил корени в земята и смуче от нея като кърмаче от майчина гръд, как се налива със сила и се нежи във въздушната благодат. Или цвете, или твар, птица, дивеч, домашно животно — всичко ми е достъпно, разбирам в него божия промисъл. И колко радостни тайни навред, и какъв тих възторг

за сърцето!... Спра взор на планините, струва ми се, вървят и ме поздравяват: „Сбогом, сбогом, иначе Теофиле, радвай се, че и ние се радваме на твореца.“ Погледна снега, из него черни чернеят горите и ги жаля, па се дивя на световното устроение и най-вече на красотата, господнята мантия разметната над цялата вселена. Всичко ме радва, защото го разбирам, а в същото време го жаля. Жал ми е дори за почернялото окапало есенно листо и за мъртвия еж, и за премръзналата птичка, и за инока със смутени очи, и за болните наши старци като покойния отец Лука, над чийто гроб размишлявах. Всекидневно в молитвите си се молах за жената от панаира, със сладкия спомен за очите ѝ скитах из заснежената гора. Ярко грее слънцето, снегът взема очите, клон се отърси от кита, заискрят елмази, а тя върви редом с мене и усещам колко е прекрасна душата ѝ. Поразили са я радостните тайни, що съм ѝ разкрил, пречистила я красотата и ето я, навела разкаяната си глава... Възторзи и божествени прозрения, пък се върна в килията наскърбен. От що? Дали неутолимостта на любовта към всичко се превръщаше в скръб, или непостижимостта на красотата ме натъжаваше? Или умът нашепваше, че моят свят е измама и мечта? Христе боже, спаси и помилуй, не ме оставяй да погина в съмнения!...

Една януарска привечер, когато денят растеше, с него и светлината, гледах залеза. Планината със златен сокай като булка в бяла булчинска премяна сияеше в заходяща слава. В низините снегът син, горе искри, а върховете в соспи — Сионски престоли, — сам творецът е там, но отминава, студене, гасне неговата щедро разляна благодат. Озъбиха се доловете в студеното сребро и мрак, като зверска четина настръхнаха горите и лъхна величествен хлад, сякаш от предвечна бездна. Мокра посиня и с нощта бог я предостави на дявола. Душата ми настръхна и се уплаших, че ей сега ще започна да се възхищавам и на дявола и ще се повтори онова от болярската черква. И като си тръгнах, с мене тръгна и рогатият, увещава ме да обърна глава назад, да погледна тъмното му, студено, страшно царство и да призная, че и то е красиво и могъщо. Косите ми надигат камилявката, по гърба ми тръпки като мравки. Бързам при Светия за душевна подкрепа, едва не ридая, а скитът тъмен, изглежда празен и смълчан. Почуках тихичко на вратата — Светият не отговори и надникнах през прозорчето. Кандилото вътре пращи и мига, гласи се да гасне, а на одъра Теодосий

заспал. Устата му зинала, беззъба, хърка. Главата клюмнала, брадата смачкана, броеницата виснала към пода, пък камилявката се нахлупила до веждите и стърчи като кюнец. Уплаших се, но видях, че диша. Старец като всички — земен и смъртен, излъгал себе си и другите... „Господи, нима той знае твоите тайни? Дали онзи с козите не го е приспал нарочно в тая болезнена вечер, да ми покаже колко е жалък? Исусе Христе, не ме изоставяй!“ — И шепна молитви. Съмнения и безверие като крадци обират плодовете на душата ми. Зад гърба ми дяволът се смее, а пред мене, в скита, повалена, плътски осквернена вяра и надежда... Зачуках силно на вратата, защото не смеех да се прибера в килията със сломена душа. И как щях да се моля на вечернята? Събуди се старецът, отвори. Щом влязох, паднах на колене и всичко му изповядах, ала не казах как съм го видял заспал. Ах, защо се прозина два пъти, докато ме слушаше! Нима в такива минути бива светецът да се прозява? Прекара ръка по лицето си, още сънно, измахнато. „Щастлив си, дума, чадо, че те спохожда тая скръб. Предвестник е тя, че идва благодатта. Произходът ѝ е от копнеж към него и към рая, дето душата е живяла и дето иска да се върне, и е вложен в любовта, а жалостта идва от разкаянието Адамово. Тъгува душата от несъвършенството си, иска чиста радост и просветление, иска опрощение... Кому не се явява нечестивият? Не се е оставил той от борбата. Колкото повече човек се приближава към бога, толкова по-яко го изкушава. Моли се и дерзай, на силата господня се осланяй и ще постигнеш райско просвещение.“

Говори, но личи, заучил е всичко това и на всеки друг би го казал със същите думи. Пък аз си мисля: „И него е посетил Сатаната тая вечер, «все мир во зле лежит»“ — мълча и думите му не проникват в сърцето ми. Много се молих на вечернята, дано надделея дяволските изкушения, и заспах с разбунена душа и с лоши сънища. Взискателна е младостта и колкото повече тачи светеца, толкова по-съвършен го изисква, та светците трябва да живеят сами, далеч от чуждо око — никой да не ги вижда в слабост и да се появяват между миряните рядко, други нека разнасят славата им...

Вечери на дявола имаше в моя живот не една и не две. И дни, и нощи, и седмици, и години, но тая извести, че в мене Сатаната ще пребъде. В кръвта човешка е силата му и в окото човешко, що бди, алчно за тайни...

През пролетта се опитах да постигна исихията. Лежах гол на пода да ме изкушават демоните отляво и отдясно, както е казано, и да ги победея. Мисъл и воля — в Христа. Виждам го с бяла лъчезарна плът, разпнат или жив да ходи със светите си стъпала, а с него светлина се лее. Шепна: „Сине божи, помилуй мене, грешника, със сърдечно съкрушение, с душевно умиление. Покажи ми господата мой, който ме е призовал от майчината утроба.“ И повтарям безброй пъти молитвата. Щом се изморя, подемам неизречимо, тоест оставям душата да говори, слушам, що иска, и я усещам омотана в желателните си стремежи. Дяволът я понудва, пречи ѝ да вдигне тъмното було на непробродни векове. Но ето, проблясва успокоение, радост и тихо щастие се надигат в глъбините ѝ, сияние от други светове я огрява и затрептява тя в блаженство. И ми се вестява ангел-благовестител с лебедови крила. Ах, няма слова да изрека що съм прозрял, безпомощен е и език, и разум, да разкрие божествената тайна! Скача обновеното сърцето, весело бие в гръдта, смирена радост разлива по снагата, слави господата. Всичко, що се ражда и съществува, е негово жертвоприношение и благоволение, зад видимото и вещественото е скрит той в непрогледността на пространствата и времената. Умилителни сълзи и възторг, и ангелска радост. И разбирам защо серафимите край неговия престол го славословят, понеже сега и аз съм при тях... А пробуденият изменник, умът, пита: „Защо жертвоприношение? Кому?“ Но душата го отминава с презрение. Знае тя, но не може да се изрази и се къпе в сладката мъка на любовта. Стои над света като дух над животворящата бездна господня, съзерцава я и не я смущава ни змията, ни звярът, ни отровата, нито грозотата. Лукавствува пак умът. „Те защо са, не са ли от дявола?“ „Мълчи! — казва душата. — Несъобщима е същността му. Каквото и да помислиш, не е то. Само аз мога да усетя неговата енергия.“ И пак потъвам в блаженството на благодатта и се моля: „Запази, господи, това, до което се докоснах, подкрепи ме с вяра и удостои с благоволението си, да лицезря Тавор и да се радвам на славата ти. Тя ме напоява с милост към всичко, с радост и безстрашие към смъртта. Нека и аз бъда твое жертвоприношение, клас от жетвата на твоята вечна нива. Ще тръгна с нов прилив на обич към живо и мъртво, защото узнах, че всичко има първообраза си в тебе...“

Не твърдя, че тъй съм се молил тогава, ала няма друга надежда за човека, друга връзка с господа освен медените пити, що си натрупал от младини в скривалището на сърцето. Към тях се възвръщаш на старини като към пролетно слънце... Ех, защо не е постоянно това въздействие на духа! Защо трае само минути или час и секва като извор при суша? Стои настрана Сатаната, подсмива се, чака да отmine благодатта, да се измори духът, трепетният възторг да се разнесе като сутрешна роса и тогава да заговори. Измъква се наяве помрачената с помисли памет, рипва измамникът ум, а с тях пръква към самовластие променливата душа. И светът пак става свят на сетивата, където господствува рогатият. „Погледни — казва той — тялото си, виж срамотите си. Нима Адам е имал срамни удове, когато, е бил в рая? От кого е създадено то тъй? От мене или от твоя бог? Ако си син на духа, щеше да бъдеш външно друг и като ангелите нямаше да правиш това, което всички животни правят, когато ядат. Гледай колко е красива тая плът, що съм сътворил за наслади, каква сила и гъвкавост крие и не забравяй, че е временно такава. А ти искаш да я направиш мършава, слаба и негодна! Когато се сбабиш, оная от панаира ще отдаде сладката светлина на очите си другиму... Я виж как те гледа твоят брат во Христe Манасий. Наднича през прозорчето, шепне: «Хубав си, брате, хубав!» И очите му лъщят, пълни със сладна влага.“ Ох, съществуваше и това в светата лавра, та мятах расото върху прозореца да не ме гледат содомити, закривах светлината божия и си казвах горчиво: „И тя служи на греха, като дава възможност на очите да съблазняват.“ Ала и сам се съблазнявах от своята голота, защото никога дотогава не бях разглеждал снагата си. Като беше пред очите ми, нечестивият изпращаше демоните и напираше в мене да ме хвърли в плътско блаженство. Една нощ сънувах, че тялото ми е тяло на ангел, розово и божествено красиво. Разглеждах го с възхищение и почуда, галех го и му се радвах като на съкровище. Тъй дяволът насочваше ума ми към плътта и казваше: „Тайна на тайните е тя и аз съм нейният творец, а твоята вечност е измама. Покойният Лука знаеше това, та се бунтуваше и богохулствуваше. Сляп ли си да не виждаш що за хора има край тебе? Не слушаш ли раздорите тук? Аз съм и в Теодосий, твоя учител и светило. Приел съм образ на светец, за да има и от тоя вид измама, иначе всичко ще бъде еднакво като тревата и противно би било да се живее на земята...“ Братя, страшен е Сатаната, понеже е

съгласен с всичко, дори да приеме бога, за да осмее славата му. Но тук беше прав, защото наистина в лаврата имаше всякакви: сребролюбци, сладострастници, лъжци, измамници и властолюбци, и чрез тях той действуваше. Имаше и ясновидци, като отец Никадор, който виждаше от цяло поприще кой идва към манастира, предричаше съдба, а беше безкнижен. При него ходеха да си гледат братята, що ламтяха за власт, чин или за нещо користоно. В едни исихията се изразяваше като светлина, в други — трепетен възторг и страх, сълзи и радост, за трети ставаше магия да се узнае бъдещето. Тези, що жадуваха власт, бяха люде, върху които не падаше сянката господня, люде славолюбиви, замесени във всички черковни, царски, болярски и архиерейски сплетни. Така си мислех и тешех, но скоро разбрах, че между тях са и Теодосий и Евтимий, защото на зле вървяха и царските, и черковните работи.

Нея година цар Иван-Александър благоволи да увенчае със самодържна власт във Видин сина си Иван-Срацимир. И станаха двама царе, а боляринът Балик се отдели в Карвунската област и стана трети. Същата година цар Иван-Срацимир се отметна от Търновската патриаршия и се подчини на Константинополската. Така стори и Балик, та се разцепи българската църква и взе да залязва славата ѝ, а с нея и славата на самодържеца, понеже и болярите самовластвуваха. В Македония владееше Вълкашин със сина си Марко, в северозападните земи — деспотица Теодора, сестра на Иван-Александър. Имаше боляри в Романия, дето бе агарянско, които признаваха гръцкия император или Урхановия син Сулеман. А трети управляваха на своя глава. В Търновград се мълвеше, че царят, като застарял, отпаднал на воля. Зашътаха и Теодосий, и Евтимий между лаврата и Търновград, плъзнаха слухове за раздори и несъгласия между тях и царя, от една страна, от друга — между тях и патриарха. Някои боляри и архийереи клоняха към Срацимир, други държаха за нашата патриаршия. Имаше кефалии и катепани власи, уж царюви, пък с едното си около гледаха към Бесараба. Замеси се в тия спорове целият клир, пламнаха крамоли и с ония, които твърдяха, че божата същност е непознаваема. От гръцката земя нахлуха нови ереси и врачове, владеещи магически

заклинания. Тогава се прочу някой си Теодорит, монах, дошел от Цариград в престолната, който увлече и прости, и лични с чародействата си. Като чу за това, с царска помощ Светият го прогони от Търновград, защото тоя Теодорит отричаше исихазма. Но по-крайни го заместиха — последовници на солунската монахиня Ирина. За тях после ще говоря и как станах богоотстъпник... Скитници имаше много, както и сега — люде, прокудени от агаряните и от душевна тревога, които сами не знаеха що дирят из света, все ходеха от манастир на манастир и от град в град да разнасят чуто и нечуто, видено и невидено. Всеки вярваше, че приближава края на света, и се питаше как да постъпи: дали да спасява душата, или да доживее своя живот в наслади. И понеже отчаянието е двуезично — от едната страна на човека застава Содом, а от другата — смъртта с оня свят, — мнозина, като си казваха, че ги чака пъкълът поради греховете им, отпущаха му края и се предаваха на рогатия. Развеждаха се съпрузи и за лесен развод ходеха във Влашко — там поповете им вземаха пари и не гледаха какви са. За пари, хубави дрехи и предмети ламтяха и прости, и знатни и се появиха разбойници навред, ставаха убийства и всякакъв разбой по селища и пътища. И аз, като слушах и виждах как се усилюва дяволът, молах бога да опази заключената истина в сърцето ми, това местенце, което побира в себе си целия свят. Нарочно не давдох ухо на слухове, отбягвах срещи, усамотявах се в молитви и съчинителствувах, без да записвам — на памет. През свободното време ловях риба, понеже ловитбата бе станала за мене забава и страст. Рибата закачах пред вратите на болните старци и те се радваха и ме хвалеха. Уж спокойна беше душата ми, но кой от нас знае, къде се е скрил дяволът и що замисля? И кой може да предрече утрешния ден за себе си? Или да рече — знам що мисля и що правя? Упорствувах да видя истинската Таворска и да се озова в рая, както ми обещаваеше Теодосий и учението, ала не ме спохождаше по-висша благодат от онова неизречимо познание, що се изразяваше в радост, светли мисли и душевен покой. „Тъй е“ — казваше душата задоволена, ала умът все питаше неспокоен, понеже колкото повече опознаваше света, толкова по-малко й вярваше. Двоеше се съзнанието и без да ща, хващах се в мислите на покойния отец Лука. Образът му се изстъпваше да ме изкушава и се сля със Сатаната. „Ето — говореше, — в лаврата уж е царство божие, където всички трябва да са равни, а има ли равенство?

Едни от вас, които могат да постигнат съвършенство в исихията, господствуват над другите, що живеят оглашено. Те трябва да чакат в послушание, да работят, да се подчиняват и да се надяват. Нима такова е царството божие — с подчинение и послушание за едни, а за други — свобода, разговори с господа и съзерцание? Не е ли казано от Христа: «Възлюби ближния си, както себе си.» Но погледни кой какво прави тук. Всеки безмълвник се грижи само за благополучието си, да стане съвършен и да господствува. Самият ти не се ли отделяш да ядеш ангелски хляб и не си ли обърнал гръб към хората? Дотолкова си възлюбил своя бог, че нямаш нужда от себеподобните си и за никого нехаеш...“ Така ме изкушаваше онзи с козите, в тревога и срам ме хвърляше и започнах да мисля, че двата свята в мене са тайна на самия Христос и на неговото появяване, та с голяма горест и страстност се хвърлях в исихията. И най-сетне даде бог мигове в една нощна доба, мигове страшни, съдбовни, да видя ужаса на славата му, що помрачи слабия ми разсъдък и ме предаде на дявола...

Случваше се дотогава да ми се привиди страшно с празнотата си пространство, а в него точица, която не виждах, но подозирах. Тя се появяваше видимо и започваше да расте застрашително в Нищото с шеметни движения и сърцето ми се свиваше от страх пред нейното могъщество. Нарастваше с ужасна бързина и заплашваше да изпълни всичко. Ала секваше растежът и пак ставаше невидима. Привиждаше ми се това няколко пъти и си казвах: „Така ще да е започнала направата на мирозданието господне. Потърпи, може и по-нататък да ти се открие, щом станеш достоен.“

И една нощ, когато навън болезнено грееше месецът, пък аз, изтощен от молитви и бдение, страстно призовавах господа да ми разкрие тайната за двата свята и бях забравил, че дяволът ме дебне, счу ми се шум като от силен вятър и бяла, заслепяваща светлина освети цялата килия. Онемях, сковах се, та не можех нито да мръдна, нито да мисля. И видях тоя свят такъв, какъвто би го видял възкръснал мъртвец — необозрим за ума в минало, днес и утре, а себе си — скитащ из него дух, осъден да блуждае от измама в измама. И смисълът на всичко, що ставаше в света, беше вън от мене, недостъпен за моя ум, скрит във времената зад незнайни, вечно променливи образи, които уплитаха ума и го подлъгваха от лъжа към нова лъжа. Неизказуема мъка потисна душата ми, удави я в отчаяние като в

бездънно море. И като се уплаших да не оследея от бялата светлина, поисках да затворя очите си, но не можех. Тя гореше със студен блясък, без трепет и усещах, че скоро ще отmine, а като отmine, не ще бъде вече същият, защото духът ми е сразен, а с него и вярата ми. И застана пред мене лаврата никому ненужна, лишена от смисъл, пък Теодосий и ние, неговите ученици, смешници и глупци. И всичко най-добро и най-свято в мене, що ме приобщаваше със световното съкровище и моята заключена истина-самоизмама. Щом се възвърна способността ми да мисля, светлината отмина лихо, както звук от арфа, видях пак опушения таван на килията и себе си, легнал възник на одъра. Тогава телесната вдървеност изчезна и първата ми мисъл бе: „Това ли е Таворската?“ Щом те докосна, ти сякаш умря, умряха представите ти за света и твоите надежди, а с тях и смисълът на съществуването ти. Нима такава е същността на неговата светлина — отрицание на тебе, неговото творение, и на всичко живо в света? Що излезе от сладките радости на душата, от благодатта? Нали уж той бе пазачът на заключената истина, създателят на световното съкровище, внушителят на всичко най-възвишено? Той ти се вести с друга, страшна за теб слава, каквато не си очаквал, за да ти докаже, че си нищожество и не бива да се опитваш да узнаеш тайната му. Защо го призовава, защо му се моли, безумецо? Озлоби се излъганата душа, задето превърна нейните радости, надежди и просветление в самооблъщения и всичко най-добро в посмешище. А от друга страна, възгордах се, че узнах същността на това, пред което Теодосий и другите ронеха сълзи в умиление и на всичко отгоре му благодаряха... Ех, човече, що си устроен тъй, та дори истината против тебе ти е скъпа и тържествуваш, кога я узнаеш?... Изправи ме на нозе земният дух, повлече ме към бунт и призори се запитах: „Не е ли бил смъртен и Исус, който като мене е проникнал през последните си минути на кръста в скръбната тайна?“ Затаих тоя въпрос и над него безплодно се мъчих, особено в черква, сутрин и вечер и на агапиите, понеже бях вече отчужден от всички и започнах да гледам с насмешка на обредите и тайнствата. Кръстя се, а знам, че съм неверник, ям, пък хлябът ми горчи, срещам погледи и ги избягвам. Самота, мъка и от нея кълни глуха злоба. Взех да ходя по-рядко при Теодосий. А един ден, като го слушах, рекох си: „Тома си ти, а Тома не е далеч от Юда Искарот, който е предал Христа не толкова за сребърници, колкото за това, че за

него Исус бил лъжа и тая лъжа го е оскърбявала, както оскърби сега и тебе.“ Не подлежи на разсъдъка вярата и щом престане, душата се надсмива над вчерашните си кумири, отрича ги, със злоба и смърт се храни... Така стана и с мене. Надигна се горделивият ум, взел връх, шепнеше ми: „Мъртвец е за света твойт Теодосий. Светът не е Сион. Сион е самооблъщение и твоите съчинителства са самооблъщения, исихията е най-голямото, пък бог е твой враг. Опиваше те, както виното пияницата, и ето докъде те доведе. Преди можеше да вярваш, сега и да искаш, трябва да отричаш...”

Скова се устата ми, потъмня светът, оглуша душата. И тогава, имах съновидение, по-страшно от което не съм имал и няма да имам. Ще си отпочина и размисля как да го предам, без да се загуби смисълът му, защото не е лесно да разказваш сънища...

И

Уж беше Великден, пък в тоя ден щяха да разпъват отново Христа и аз бях възлязъл върху крепостната стена на Царевград. Навръх Света гора, в сивото, пепеливо небе стърчеше страхотен дървен кръст, а по хълма пълзеше шествие от царе, велможи, архийереи и войска. Там бяха всички земни царе и клировете на църквите, а народът беше се стълпил долу като стадо, стенеше и виеше и не можеше да се разбере дали от страх, или от нещо друго. Някой зад мене рече: „Ще има повсеместни кланета и всеки ще се укрепи в къщи, защото няма вече бог.“ И едни заявиха, че са доволни, понеже се свършвало с черковните тегоби, пости, въздържание и страх, други се вайкаха, трети скърцаха със зъби и точеха мечове. Всички знаеха, че настъпва свършекът на света, но оставаше необяснимо, като знаят това, защо не пуснат Христа и не съборят грамадния кръст. „Защото той не е бог и ни е излъгал. Началниците са решили да го разпнат, за да се убеди народът, че няма възкресение“ — каза този, който стоеше над мене. Аз попитах ще има ли изгрев и като не получих отговор, рекох си: „Ще ида да спра безумието.“ Ала не посмях, макар да знаех, че ако направя първата крачка, ще вървя и на смърт. Душата ми се замъчи и попитах къде са Теодосий, Евтимий, книжниците, светите отци, ангелите и архангелите, нима и те гледат развенчаването? Тогава се чу вик: „Разпнаха го и царете заповядаха на войската да стреля и да го пробожда с копия. Ето, умря!“ И веднага от народа се понесоха писъци и рев, всички хукнаха към домовете си и край мене не остана жива душа. Побягнах и аз в къщи, а там баща ми каза: „Какво ще правиш сега? Хвърли расото, няма за кого да го носиш.“ „Ами ти, рекох, как ще иконописваш, щом няма светци и господ?“ „Ще рисувам жената на Балдьо, дума. Хайде да запушим и ние прозорците и вратите, да се браним.“ И започнахме тая работи — той, мама и аз, — докле настъпи пълен мрак и се чу плачът на сестричката ми Каля. Въръжихме се и застанахме на стража, а над земята лежеше черна тишина и не се чуваше нищо. Тогава от долния край на града някой извика в

дълбоката доба: „Гробът му е пуст. Търсили го и не го намерили, защото възкръснал!“ Тозчас дойде изгревът, екна градът от камбани, клепала и радостни викове, майка ми се завтече да ме прегърне, а баща ми заблъска главата си о стената. „О, малодушнико, казва, как можа и ти да се отречеш от него? Моли се, иначе Теофиле!“ Пък аз нито се моля, нито се разкайвам, а си мисля: „Нека не ми прости. Ще ида на нашето лозе да размисля, преди да вляза в пъкъла.“ И веднага са озовах там на пътеката. Гледам бряста, ореха, трапа с грозните бурени зад колибата. Но каква е тая могила в трапа? Дали тате не е скрил покъщнина, като е чул за кланетата? Взех мотика, разкопавам, а пръстта мека, гробовна, сама се рони и разстила.

Пот ме облива, цял се треса — предчувствувам какво е заровено. И той се показва: мъртъв, увит в просто платнище, скръстил ръце, прободен в ребрата, жален и мил с великата тъга на смъртността си, страшен със своята невинност и с нечуваното злодеяние, извършено над него. И като заридях, извиках: „Господи, защо излъга и него? Защо стори подвига му безсмислен и това, що е говорил и учил? Кой го скри тук, тези ли, които го разпнаха и мъчиха, или Теодосий и Евтимий?“ И едната половина в мене ридаеше, а другата с ужас тържествуваше, понеже бе узнала тайната. Завтекох се към града и видях Търновград, подобен на змей, нашарен с краски, залян от слънце, да ликува с лъжата на тоя, който лежеше в трапа на нашето лозе. Тогава станах най-окаяният между човеците и най-самотният, защото, като узнах голата истина, не можех да я споделя с никого — ако я издадох, щеше да настъпи оня мрак. Ако я скриех, как щях да живея с нея? И разбрах, че устата ми сами ще проговорят, нозете ми сами ще отведат хората пред трапа и ръцете ми сами ще го посочат... Така се озовах при Юда Искарот и като него не ми оставаше друго, освен да се обеса. Взех въже, направих примка и пяхнах шията си в нея...

Като се събудих, казах си, че вече не съм монах и не мога да ям ангелски хляб, та помолих Евтимий да ме вземе със себе си, когато отива в престолната. Искях да видя родителите си. И в деня на преподобния Тит чудотворец негово преподобие седна в колесницата с дякон Наум и ефимерия архимандрит Тихон, стареите на коне, пък аз и

още двама монаси — пеша. Кефалията ни даде шест конници и четирима стрелци, сложихме в колесницата нови преводи на житиета и триоди, а между тях евангелие, украсено с изкусни рисунки, дар за цар Иван-Александър. Денят мек, топъл. Агнета заблели, орачи се привели към ралата, птички запели. Крача най-отдире, в душата ми мрак и презрение. Конниците дигат прах, звънчето на дякона известява кой пътува и зове миряните да дават път на игуменската колесница. А тя черна, висококола, със златни кръстове отстрани, напредва като грамадна богомолка и скърца с ремъците си. Из селата тичаха след нас деца, селянки и старци чакаха благословия. Евтимий ги благославяше с хубавата си ръка, аз навеждах безверната си глава. Понякога се изравнявах с колесницата да го погледна, макар да не знаех какво очаквам да открия в него. Дълги бяха краката му, стойката достолепна, болярска и главата му властна. „Дойди да те просветя в страх и благоговение“ — като да казваше лицето му. Брадата на ефимерия сива като глава на врана, а неговата кестенява, млада и тук-там из мустаците му червеникави косми. Погледна го, па се запитам: „Как може тоя умен човек да не знае това, което аз узнах? Нали е достигнал Таворската? По-достоеен ли съм от него, или съм много грешен?“

Говореха за новото писмо на Калист до нашия патриарх. Отец Тихон държеше замислено брадата си, дебелият му устни лъщяха от влага. „Царят ще ни изслуша, както изслушва и патриарха. Не рачи да взема страна“ — думаха старците от конете. Евтимий рядко отвърщаше. Сигурно обмисляше речта си пред Иван-Александър, защото утре трябваше да се яви в двореца за уреждане на черковните разпри. Пък мен те не ме занимаваха. Щом божите тайни са такива, все едно в каква черква се молиш.

Ставаше разговор и за разбойниците, и за шарката, що завърлува от пролетта. А като наближихме „Устато“, един от стражниците викна и посочи към Янтра. През реката газеха десетина полуголи жени и мъже. Водеше ги брадат мъж, препасан с овча кожа и с дървен жезъл в ръка. „Кратунарите, поганците! Ще им хвърля“ — рече един от стражниците и наблегна лъка. Тетивата бръмна и стрелата се заби пред мъжа, който бе излязъл на другия бряг. Оня веднага се скри зад една върба. Жените подигнаха високо полите на ризите си, мъжете им подадоха ръце по-скоро да прегазят, а брадатият извика зад върбата: „Защо стреляш, невестнико? Ела при нас да узнаеш рая, глупако!“ —

Стражниците хванаха колчаците си, но Евтимий повели да не стрелят и всички се прекръстихме. „Анатема! — рече отец Тихон. — Как благоверният ни самодържец търпи тая скверност?“ „Вселукавият ни се надсмива, отче. Кой не би ни укорил, задето се отнасяме лениво към бесовете на плътта? От нашата леност запада българската скиния.“ И заговориха за ересите, пък аз не отвърнах очи от Янтра. Една от жените изостана, еретиците я подканяха да бърза, но тя се бавеше и поглеждаше към нас. И заседна в ума ми, че това е моята блудница от панаира. Втълпих си, усетих мъка и ревност, повече се озлобих и до Търновград дума не промълвих.

През Кселифора влязохме в града от север. Но да не разказвам подробно моето кратковременно пребиваване в престолната. Девинград нараснал с нови коптори на бежанци, умножила се сиромашта, край всяка черква божеци, в странноприемниците пълно, гъдулари пеят и свирят. Търновград набрал люде, а самият обеднял и посивял. Знатните се занимават повече с магии, отколкото с молитви, простите го ударили на безгрижие, кражби и просия, а царската власт линее и си стои настрана, наслаждава се нашият застарял самодържец на боголюбиви слова, на изображения, на женска хубост и всякакви други хубости. Венценосният му син Срацимир не признава брата Шишмана за наследник, нито дори баща си, иска власт над цялата страна. Балик си кара по своему, черквите в свада, досаждат на негово царство с пратеничества... В къщи баща ми болен — нито се зарадва, нито го натъжи моето пристигане. Майка ми заплака от радост, пък не смее да ме прегърне — зер нали съм божи служител и светец. Сестричката ми се плаши от расото и камилявката и бяга по-настрана. Свой съм, а съм им чужд. Бог ме е отделил от най-близките ми, не знаят как да се обръщат към мене, как да се държат. Погледнах се в огледалото и се сепнах. Лицето, загоряло от пролетното слънце, не прилича на светец, брадичката ми златна, очите извътре горят със синкава светлина, в дъното им страсти, злоба, богоборство. Няма благочестие, бесове напират... Поседнах край болния си баща на тръне — страхувам се, ще отгатне що е в душата ми.

„Е, книжовник ли стана, или само подвижник?“

„Още не съм решил.“

„Хм... С Евтимий дойде. Ще се явиш ли и ти при двойната брада?“

„Не. Само стареите от манастира. Дойдох да се видим.“

„Хубаво...“

Разменихме още по някоя дума, не за най-важното. Ако бяхме заговорили откровено, кой знае какво щях да чуя за себе си. Ала отчуждени бяхме, дори с вражда. Тъй е, не се решават хората да изкажат що крият в сърцата си дори когато са баща и син. Знаят, че няма да се разберат, и се срамуват от помислите си. Като съблякох расото и магнах камилявката, пооблекчих се и аз, и те и на края малката Каля седна в скута ми и обви с ръчички врата ми. От майка си научих, че Лаврентий заминал в някакъв манастир из Сливенско, а мой братанец починал от шарката. Бедната, гледаше ме тревожно и дебнеше сгода да останем двама. Пък аз я избягвах. И когато си легнах в стаичката към улицата, тихо открехна вратата и плахо надникна. Престорих се на заспал. Виждах я като сянка върху озареното от звездната светлина прозорче в ходника, застанала на прага. „За какво да говорим, майчице? Дори да би разбрала що става с мене, с какво би могла да ме утешиш? Нямаше ли да се ужасиш от сина си, когато в своята простодушност смяташе светец? Или се надяваше, че майчината обич ще намери слова за утеха и за нова вяра? Стой настрана, не докосвай духа ми, защото не е твоя рожба и над него нямаш права! Знам, ще се опиташ да ме приласкаеш с обичта си, ала не знаеш, че велика обич ме доведе до тая самота.“ Тъй й говорех мислено, докато тя се прибра, защото жалостта към нея беше се превърнала в ледена стена. Самота търси душата, когато се мъчи, не иска да я приспят с лъжливи думи... Така, братя, избягвах всяка искреност, криех себе си и тайно се прощавах с родния дом. На третия ден, когато пратеничеството не постигна нищо пред Иван-Александър, по пътя назад слушах как Евтимий и манастирските старей говорят за царски и църковни неуредици и за многото зло, ширнало се по земята. И това, що чувах, подравяше още повече вярата ми в бога и в целеустроението на света. Човешкото битие и дела затъмниха божие, нямаше пече божя промисъл, а всичко ставаше по вина на тези или онези човеци. Така се скъса нишката, която ме свързваше с бога и вселената...

Върнахме се вечерта в лаврата, прибрах се пак сам в килията и, помня, като влязох, изсмях се гласно, толкова нищожна и глупава ми се стори. От тоя миг вече не живеях в нея, макар че ми служеше за

подслон. А след неделя душата преболедува, неверницата, та полетя към Сатаната...

К

Стана светът безсмислен и си рекох: „Не е ли все едно, ако и аз, и той сме дяволско творение? Ще ходя по земята да изпитам сладостите й.“

Април беше в разцвет на треви и гори, птичи песни и клик будеха ехото, смееха се поля и планини, пенеше се Белица, понесла мирис на здравец и планинска свежест. Заживях като езичник. Ловях риба и тъй мина Великденят — празникът на една страна, аз духом на друга. Но в деня на преподобния Йоан Вехтопещерник, като замяхтах мрежата в топлия следобед, нагазил до колена в реката, някой ме позова. И друг път ми се случваше водите да нашепват името ми. Ала зовът ясно се повтори и видях пребрадена млада жена със сукман и везан елек, застанала върху синкавата леска край брега. Зад гърба ѝ цъфнал глог — и глогът, и тя се оглеждат във водата. Пък него ден негата на земята бе замрежила планина и небе, натискаше в кръвта и замайваше. Виждах жената срод знойна мъглии и не вярвах на очите си, а тя ми кимна усмихната. „Отче Теофиле, казва, продай ми малко риба за болно.“ Гласът ѝ надвиква Белица и жабешката врява, по лицето ѝ се менят речните отблясъци. Събрах серкмето да изляза на брега. Мина ми през ума, че отивам докрай да се погубя, ала краката ме носят. Срамувах се от мокрите си, кални гащи, от одърпаното расо. Без параман бях, с вехт калпак, бос. Щом се измъкнах от реката, взех да вадя улова от пазвите на мрежата само и само да не срещна ония грешни очи. А тя ми дума: „Помниш ли ме, отче? Аз съм, дето лани на панаира ти отмахнах булото.“ И както бях наведен, виждах обутите ѝ в нови цървули нозе, а сърцето ми биеше като клепало на пожар. От студената река излязох, пък ми стана горещо и устните ми съхнеха. „Ето на коя поверяваше най-съкровени мисли и бога молеше за нейното спасение! Стъкмила се е и дошла уж за риба, да те погуби. Какво очакваш от блудницата?“ — питаше разумът, но кой го слушаше.

Извадих рибата от серкмето, изсипах я от торбата. „Вземи си, казвам, колкото ти трябва.“ „Ами в какво да я нося, като не се сетих за съдина?“ „Ще отрежа пръчка да я нанижа“, рекох и все в леската гледам. А тя: „Защо не ме поглеждаш, отче? Сърдиш ли ми се още? Замъчена е душата ти, казва. И моята е замъчена отдавна — тъй те виждам аз. Пък какви са хубави нозете ти, като на светец — тънки, бели... Понаучих аз за тебе, разпитах кой си, отде си дошел. Да знаеш, Арма ме казват, от Кефаларево съм. По-много не питай. Знай само, че съм щерка на афоресан поп и съм сама-саминка на този свят.“

Дялкам върбовата пръчка, загърбен нарочно, а тя зад мене думи като бисер ниже. Белица се пени, речивото ечи, кукувица кука и гърлица гугука.

Из цъфналите глогове манастирските пчели жужукат. „Погледни ме, дума, не ми се сърди, че откога те диря...“

В очите ѝ покана за грях и показ на окаяната ѝ душа, към какъвто и моята бе склонна в тези дни, понеже, измъчена и отчуждена, бе просекиня за утеха и споделност. Защото има дни за човека, когато казва: „Нищо да не бъде и светът да не съществува. И ако една тайна води към друга тайна и няма край, безсмислено е всичко и е измама.“ В такива дни се поражда най-страстна и отчаяна любов, полита човек в бездна, утеха и сладост да търси в ада...

Настръхна душата ми, откачи се от ум и разум, не мога да отвърна очи. Елекът ѝ обшит с шевици, по забрадката лъцят титерици, плитките ѝ черни смоци, виснали под колената, на кръста ѝ зелен пояс. Като вълна ме блъсна силната ѝ плът, що напираше изпод сукмана. Стоеше отпреде ми подобно разцъфнала липа, гладеше дебелата плитка, прехвърлена през гърдите, в очите ѝ светлини като при изгрев. Погледнах горе манастирските стени, зад тях бялата лавра и усетих сърцебол.

„Ти, рекох, не беше ли с ония, дето газеха Янтра миналата неделя, с еретиците?“ „С тях бях, казва, с нашите и учителите Лазар и Калеко. Еретишка съм. Ако е орисано да се отвърнеш от мене, като разбереш каква съм, остани със здраве. Чист си ти, съвършен, свободен от грях, пък аз съм съботница. Татко ми, поп Харитон, го афоресаха за богомилство и бунтарство. Кефалията го би, та го преби, майка ми се спомина, пък мене вестиар Конко насила ме омъжи за едно глухонямо, негово ратайче. То само побягна, че отидох при братята и сестрите за

утеха и свободна да съм. Година стана как ходя с тях. Неразумна съм, зла съм, отче Теофиле...”

Такива изповедни думи слушах и се смутих повече: А тя мачка черната си плитка, дъвче края ѝ, зъбите ѝ лъщят, в очите синина, подобно восковица на слива. Кожата ѝ като кора на млада ябълка, челото широко, умно, ала нечиста сила от нея замайва като кипналата от родилни сокове земя. Що за душа? И какви са тия нейни думи, че съм свободен от грях? „Нима не знаеш, казва, че щом си в божата бездна, няма разлика между тебе и господ, всичко можеш да вършиш и на всякакви грехове да се предаваш?“ И започна да ми доверява еретическото учение: господ и дяволът били братя, но дяволът със съгласието на брата си се отделил от горния свят и направил веществения, всеки да си царува в свой свят. Тогава рекъл на господата: „Да направим свои подобия, за да видим кой от нас двамата ще бъде повече почитан.“ И създали Адама и Ева. Обаче нито Адам, нито Ева можели да отличават дявола от бога. Като разбрал това, дяволът посял дървото на познанието и ги изкушил да ядат от него. Оттогава се зародила паметта и познанието в човеците, та всеки започнал да живее с две полици — едната към господата, другата към брата му...

„Ами в Христа вярвате ли?“ — казвам. „Вярваме, отче. Имаме го за пратеник от горния свят да привлече душите към бога. Борят се двамата за нашите души, всеки да има повече на своя страна и от това душите ни се мъчат... Тъй си е то, знаеш го, защото и ти си замъчен като мене...”

Порази ме еретическото учение, стори ми се правда и аз, дето се смятах по-окаян от нея с помисли към вселена и бог, видях се на прав мисловен път. Питам се да ѝ кажа ли какво съм разбрал в манастира, но не се реших и млъкнах. Гледам тревата в краката си, тъпча на едно място. Пот потече под калпака ми. Тя пресегна и го сне. Дръпнах се да си вървя, а тя ме моли: „Обещай, че ще дохождаш. Много работи имам да ти казвам. За тебе съм оставила нашите, да кукувам в пустата ни къща. Ела и утре по това време. Ще те чакам по-нагоре. Там има едно придебно място...” Моли ме и аз се съгласих. Двадесетгодишен бях и не знаех що е жена. Прибрах серкмето и минах в насрещния бряг. Пък тя стоеше на леската и ми махаше...

Нощес чувах свинско квичене. През селата минават исмаилци, избиват свинете. Нащрек бях и много пъшках от спомени. В паметта е съвестта и чрез нея ни мъчи господ. Късата памет е грях...

Мятах се в оная нощ като в огнища върху козяка на коравия одър. „Щом си влязъл в божата бездна, няма разлика между тебе и бога...“ С мътния смисъл в тези слова се бореше моята мисъл. Наистина, не бях ли се озовал в божата бездна и намерих ли друг изход освен отрицание? Порази ме еретическото учение, прелъсти ума ми. Слушал бях за Босота, че развеждал съпрузи, а Теодосий, Калеко и поп Лазар карали последовниците си да ходят голи и да блудствуват, че настоявали децата да се скопяват, хулили икони, кръст и прочие. Но какво ли не говореха за ересите? Казвах си: „Невъзможно е да отклоня разума от издирване тайната на двата свята. Защо да не опитам и чрез Сатаната? Ще отида утре към реката да узная от Арма повече за новото учение.“ Тъй се подлъгвах, защото горд е човекът и с благовидност покрива страстите си...

На другия ден следобед взех сака, уж за риба, и прегазих Белица. Арма се измъкна из ракитака, белосана, с пафти. Поведо ме — вие и превива кръст.

„Нощес не съм мигнала, казва. Боях се, че няма да дойдеш. Може, рекох, да се е уплашил. Сполай, че дойде.“

Седнахме на една моравка и започнах да я разпитвам: „Ходите ли голи в пещерите?“ „Ходим, много е грешно, но тъй дяволът се обезсилва и няма власт над нас.“ „Как се обезсилва?“ „Ами като му въздадем, напуска ни. Така ни учат апостолите.“ „Вярно ли е, че сте искали децата да се скопяват?“ „То е за добро. Скопците не са много подвластни на дявола... Ако искаш да знаеш, върви да те водят при нашите. Там има и от вашите калугери.“ „Ами молите ли се?“ „Молим се след въздаване на дявола, молим се. Някои плачат даже, други не плачат. Ти ще кажеш добро ли е то.“

Гледам — усмихва се тъжно. Както си я представях, така излизаше.

„Що искаш от мене, еретик ли да стана?“ „Само да те виждам“ — казва. „Забранено ни е да общуваме с жени. Върви си с миром“ — рекох и сам се учудих. Ох, душо, бягаш от злото, а с любов обличаш страстите си! ...

Сепна се от моите думи и хвана плитките си с две ръце. „Не ме прогонвай, вика, не ме отблъсквай. Душата ми те иска.“ Клати се седнала, както правят жените, когато оплакват. „Докосни ме с ръка, гълъбе небесен, пречисти ме.“ — И сложи глава на колената ми.

Натежа грешната ѝ глава. Погледнах женския тил, заоблените рамена, а тя хвана ръката ми, целува я. „Съжали ме, дума. Да знаеш как съм те дирила. Бях се отчаяла — няма да ме погледне той, защо се лъжа. По-добре да скоча в някой въртоп...“ Ръката ѝ гальовна, топла, стиска моята, пък аз започнах да се дивя. Кой ми я изпрати? Как тъй и тя е мислила за мене и откъде е узнала, че съм замъчен? Чий пръст е тук — божи или дяволски? Да ѝ кажа ли как съм се молил за спасението ѝ? „Кажи ѝ!“ — ечеше реката. „Кажи ѝ!“ — нашепваше ветрецът. „Възлюби я повече!“ — настояваха птиците. „Тя ти е най-близка, най-сродна, защото ти си Тома и Юда Искарот.“ Жалост ме налегна, рекох ѝ: „И аз съм мислил за тебе цяла зима.“ Тя коленичи, притисна ръката ми към челото си тъй и замря. „Свети хубавецо, дума, наистина ли? Повтори го, пак да го чуя.“ „Вярно е, лоши работи се случиха, не мога да остана в манастира.“ „Ами какво си решил?“ „Искам да походя из света, да погледам, да размисля.“ „Ходи! Ходи! — вика. — И аз така ходя. Да те гледат, какъвто си. И аз ще тръгна с тебе, отче.“ „Не ме наричай отче, Еньо ме наричай, с мирското име“ — казвам. И щом го изрекох, разбрах, че наистина съм се отрекъл от монашеския обет, припомних си съня и бащините думи: „Как можа и ти да се отречеш от него?“

Денят топъл, земята накитена, всичко се нежи, пък сърцето във веригите на отрицанието към жената тегли, умът загалвиква, че от еретиците ще узнае тайната, която нито Теодосий, нито Евтимий знаят. От тая пуста тайна що не се поражда? С очи я гледаме, с уши я слушаме, а не можем да я разгадаем. И ако някой, рече — знам я, — лъжец е. Ако пък рече — няма никаква тайна, — глупец е!...

На вечернята се молих богу да ми прости, задето напускам светата обител. Молих му се, а бях със Сатаната и нарекох Сатаната брат господен, та излизаше, че сега заставам между двамата да диря истината, както сме наклонни ние, българите, без да разумяваме, че който постъпва така, това, което днес му е било драго като божие, утре ще загуби цена като дяволско. И не ще знае кое е негово, кое е чуждо, та лесно ще го лъжат и ограбват. Защото познание, придобито с

постоянно отрицание, се губи като вода под пясък и който нарича днес златото желязо, а утре желязото — злато, е осъден на вечна бедност...

На другия ден Арма ми донесе мирянски дрехи, пояс и ямурлук. Забих кол на брега, съблякох расото и подрасника, свалих камилявката и като надянах инока Теофил на кола, гласно рекох: „Нито съм те слагал, нито съм те махал, но нека грехът бъде мой. Пък ако братята помислят, че съм се удавил — така да бъде, защото съм мъртъв за тях...“

Л

Тогава бях като царския син от притчата за силата на женската хубост, когато от дете затворили в една пещера, защото врачовете казвали на царя, че ако детето види огъня и слънцето, преди да навърши двадесет години, ще ослепее. Като изминали двадесетте години, извели момъка и му показали от всичко по света — мъже, жени, злато, бисери, скъпи одежди, оръжия, стада. Царският син питал кое как се нарича, за какво служи и слугите му разяснявали. А когато запитал за жените, един мечоносец шеговито отвърнал: „Те са демоните, които измамват хората.“ Дошел и царят да чуе какво най-вече се нрави на сина му. Царският син рекъл: „Към нищо не се стреми душата ми тъй, както към ония демони, дето измъчвали хората“ — и царят останал поразен от жестоката сила на пола...

Вечерта трябваше да преспим в запустялата попка къща. Ядохме просеник в тъмното и си легнахме — Арма в собата, аз в гостната, на един одър.

Завих се в чергата и се прекръстих да прогоня злите духове. Къщата вмирисана на кисело, навред прах, прозорците замътени, върколаци дебнат, а може и самият вампирясал поп. Ослушвах се що прави и Арма в собата. По едно време чух — ходи, вратата помежду ни скръцна и Арма се бялна. По риза беше. Дойде, та седна на одъра до мене. „Няма, казва, да мога да те заведа при нашите.“ „Защо?“ — рекох. „Ще се уплашиш и ще побегнеш. Знаеш ли как въздаваме на дявола? Изпадаме в плътско сношение мъже с жени...“ Тъй е, казва, при нас, гълъбе. Седи и мълчи. Косите й разчесани, стигат пода. Чувам дишането й, сърцето ми звъни в ушите, нечиста сила ме облъхва на вълни. Не е Арма, която целуваше ръката ми и ме гледаше, както се гледа светец, ами блудницата. Седи като самодива край извор и гласът й друг, забулен. Исках да й викна да се маха, но устните ми съхнеха. „Ти, казва, си още в горния рай. Учителите, щом разберат, ще те прогонят. Къде ще вървим тогава? Ако искаш да те водя, трябва да легна до тебе. Тъй постъпваме с непосветените. Бог не го записва за

грях, нали затова сме създадени различни.“ И както дъждовният облак пропълзява към друг, та трясва гръм, тъй и тя ме обгърна със сладката тежест на женската си плът да прохладя греховната суша в снагата ми...

Така в опустошената от ерес попска къща узнах безумието, беса, чрез който се раждаме, и го оправдаваме с тъмната бездна, наречена природа. Ако в нея има разум, трябва да го открием, за да не я приемаме като безумна и с нея да оправдаваме безумието си. Тая нощ узнах и сподадения ужас от женската плът, дело на дявола, и обикнах другояче Арма, без да разумя, че тая любов, като има за цел раждане на ново същество, подготвя себе си и нас към смърт и ни свързва чрез падението и вината с жалост. И както умиращите стенат и се изповядат, тъй и ние се кълняхме в обич и мъчехме душите си да се слеят в една. Но тогава не знаех, че след срещата на панаира бях обикнал Арма и заради подвига — да си докажа, че съм светец. И понеже мъжът създава образа, на жената, която обича, според възжеленията си, и аз измислих разкаяната блудница срещу светеца. Ала тая обич бе траяла, докато не бях видял Таворската и не бях сънувал онзи сън, сиреч не бях станал Искарот. Пък Искарот не може да обича жена за спасение на душата, а само за похот и ако се свърже с някоя, тя ще бъде като Арма, окаян с окаяна... Но дори в опиянението не се издадох какъв съм, защото все още ми беше скъпа някогашната чистота. Тъй отрано помежду ни застана и лъжата...

Призори Арма взе да се моли и да ме кара да извърша ново безумие. „Моли се да въздадем на господ. Сега идва сладката мъка на очистението и те любя най-силно, ангеле.“ Пък аз лежах по гръб като изтрезнял пияница и се питах как е възможно този, който носеше в сърцето си образа на Ралица, да лежи с разпътна? От друга страна, бях горд, че съм станал мъж, и си припомнях как миналата нощ Сатаната ме изведе на манастирския чардак да ме съблазнява със света. Там, като гледах дълбокото небе с редки звезди и вдишвах нежния мирис на априлската зеленина, светът ме викаше. Белееха се стълбовете по чардаците, всичко спеше в манастира, само в голямата стая на отец Дионисий светеше. Реката ечеше, сякаш някой викаше „о-о-о!“ — славеи се надпяваха, скръбно подвикваше чухал, елмазена ивица отделяше небето от земната гръд и нямаше нито дявол, нито господ, само сладки тайни в тая забулена от нощта земя. Световното

съкровище, което преди ме изпълваше с благочестие и смирение, сега ме опияняваше с възторг и безумие. В неговата тайна бе скрита тайната на Теодосий и Евтимий, моята и тайната на всичко живо и мъртво. И като го гледах с възхита, прекръстих се, но кръстният знак не се отнасяше към твореца му, а към самия мене, понеже в тоя страшен час се отдавах на света... Погледнах Арма — молеше се, коленичила на пода — и си помислих, че прави същото, което аз правих на манастирския чардак...

В тъмни зори тръгнахме към сбирещето на съботниците. Бях нарамил козяк и черги, Арма — верига, котел и кратуна, които взехме от къщи. Вървахме по пътеки през горите и при заник видяхме разрушено древно селище. В него имаше полусъборена кула. На поляната коптори, смазани от зимата, други подновени със суха папрат, с вършини и цепени клони. От кулата ни посрещна мъж, наметнат с влашка гугла. След него се показва дебела жена.

Арма ми пошушна: „Тоя, Панайотис, е грък. Пази се от него, той ми е предишният.“

Притъмня ми от ревност — не бях помислял, че си е имала друг. Гъркът ме изглежда присмехулно — очите му на котарак, брадата червена.

Влязохме в кулата. На пода седяха няколко жени и трима мъже, единият във вехта болярска дреха. Срещу тях едър мъж в червено расо беше се настанил идолоподобно в столица с облежала, като в трон. Косата му къдрава и брадата, кожата като на сарацин и мазна. Впери поглед в мене, сякаш с въглен ме опари. „Кой е тоя, защо си го довела?“ Арма му се кланя, прави ми знаци и аз да се поклоня. „Учителю, казва, той избяга от Кефаларския манастир. Искан да стане наш брат.“ Оня млясна недоволен. „Много чистичък е за нашия рай.“ — И ме разпита за името, откъде съм, защо съм напуснал лаврата. „Търся истината за двата свята“, рекох. „Няма два свята, само тоя е, дето го виждаш, и в него е слято видимото и невидимото, та става едно, горно и долно. Виждал ли си дявола?“ „Виждал съм го.“ „Де си го виждал? Той е невидим като господя. И двамата са в човека, защото двамата са го създали. Вашите пъпосмотрители лъжат, че говорят с господя. Господ не се явява самичък, понеже зад него стои брат му, Сатанаил...“

Ошеметен бях, умът ми в Арма и в онова, що стана нощес. Виждах къде съм попаднал, ала беше вече късно, пък и словата на червения поп ме покориha. Рекох си: „И в пъкъла да съм, за знание съм. Ще търпя.“

Вечерта легнах в една колиба. Арма отиде при жените, защото такъв бе редът — мъж да не се събира с жена, докато не дойде съботата...

На другия ден започнаха да прииждат мъже и жени, всеки с храна и завивки. Разведени, парясници, скитници, калугери и калугерки, избягали от манастири като мене, вдовици, крадци, разпопени дятци и попове, злоупотребители, гонени от царската власт, възрастни и младоци, всеки, ден неколцина, та до четвъртъка се събраха тридесетина. През тия дни слушахме проповедите на Теодосий Калеко и на поп Лазар, който пристигна от Търновград във вторник с телохранители, наричаше се ангел и седеше отдясно на Калеко. Той и скопяваше. А в събота с изгрева потеглихме през горите, кой с когото иска, аз с Арма, но щом напече, поп Лазар се съблече гол, сложи на срамотите си кратуна и заповяда всички да се съблечем и да се наредим един зад друг — мъж зад жена, и всеки да стъпва в стъпката на предишния. Не исках, но Арма ме заплаши. „Който не се подчинява на апостолите, изгонват го.“

Отидох в храстите, съблякох се, сложих кратуната, а тя, като хвърли всичките си дрехи, разплете косата си, уви я край бедрата и тръгна пред мене. И аз гледах разкритата тайна на женската снага и черната коса, подобие на черна сатанинска змия, която се движеше при всяка крачка и ме довеждаше до безумие. Някои започнаха да крещят; да правят срамни движения, а Калеко вървеше начело и пееше тропар на дявола. И един след други се отделяха в гората. Отделихме се и ние с Арма, постлахме дрехите и преди да легнем, тя ми подаде нож и ме накара да го забия в земята от дясната си страна. „Панайотис може да дойде“ — каза и ме сграбчи в обятията си. Аз, като станах немошен от смут, заплаках и я молах да бягаме. Наричах я свята и чиста, заклевах я да спаси душата си, пък тя се усмихваше, както зряла жена на невръстен. „Ще свикнеш, гълъбче. Дрехите са лъжа. Адам е ходил гол

с Ева в рая и ние не трябва да крием с лъжа телата си, да не оставяме плътта петимна, че иначе дяволът властвува над нас.“ Виждах, че това, що ѝ говоря, не го разбира, но го слуша с удоволствие. И сега се чудя защо след беса жените обичат да им се говори за душата! „Виждал ли си, дума, снага като моята? Знаеш ли откога апостолите ме молят за плътско сношение? Не рачих, защото теб залюбих. Ти си моят господ и любовник...“ Искях да бягам, ала не знаех къде съм, нито в каква посока е Търновград, и затаих ненавист към тая, която мислех, че обичам. Скрих ножа в пояса и през ума ми мина, че с тоя нож някой ден ще я премахна от света.

Поведе ме тя дълбоко из гората, дето и слънце не проникваше, и там лежахме, докато екна рог да се съберем. Наредихме се в кръг на една поляна, коленичихме — учителите в средата, прави. Поп Лазар и Калеко се редуват: „Царе и попове учат народа да кади тамян в черквите, а не виждат, че бог не е там, нито в кръст, нито в икони.“ „Ние, който въздаваме на двамата ни създатели, сме безгрешни, защото не отричаме никого от тях и сме безпомощни пред силата им...“ „Не встъпвайте в брак; бракът отделя мъжа от мъжете и жената от жените, изпълва ги със завист и вражда към другите. Чрез брака Сатанаил взема връх над бога!“... „Вещ и плод са дарове за всинца ни от нашите създатели. Затова не казвайте това е мое и това е твое и не смятайте присвояването за грях! Самият божи пратеник открадна мулето, с което влезе в Ерусалим!“... „Без нас не може нито бог, нито Сатанаил! Ние правим това, което те изискват, и не можем да избираме, понеже, ако служим само на единия, другият ни наказва и не е по силите на човека да узнае кой от двамата има право...“ „И като постъпваме така, ние сме като моретата, които от притока на речните води не стават нито повече, нито по-малко сладководни!...“ „Тъй ще бъде, докато господ владее над духа, а брат му — над плътта...“

Така всеки от учителите извикваше с висок глас някоя мъдрост, а ние повтаряхме „амин“, докато поп Лазар възвести: „Сега да се помолим, братя и сестри, на небесния и който може, нека поплаче, дано спомогне със сълзите си за по-скорошното споразумение между нашите създатели. Ако Сатанаил е жесток, брат му е милостив и нашите сълзи го трогват...“

Виждах по лицата на тия люде от кол и въже следите на отминалия бяс — погледи с погледи се търсеха, усмивки с усмивки на

създадена близост, на разкаяние и вина. Брадати мъжки образи с укротени звероподобни очи, а в тях утайка от сласт; женски очи като на заплодени юници в едни, в други притворство, в трети недоволство, тъга и готовност за плач. Имаше и безстидни, що още диреха, други, в които мъждукаше съвест и разум. Пропълзя към учителите тънка, бледа женица и се похлупи по очи. Запищя, зарази други и поп Лазар хвърли волски жили и дрянови пръчки в кръга за тези, които щяха да се бичуват. Плач и стон се надигна, някои разкъсваха дрехите си, други се присмиваха на бичуващите се, та Калеко удари с пестник един по устата. В ада бях, гледах безумията на човешкия род и мъките му. А много от жените ме диреха с погледи. Не телесната ми хубост и младост, ами моята осанка на светец ги привличаше. Като агнец между вълци съм изглеждал, обаче друга бе истината — по-окаян бях, защото тия люде не познаваха дълбочината на греха, нито я търсеха с отчаянието на Искарот. Горко на падналите ангели, но по-горко на този, който сам влиза в ада за мъдрост!...

След изстъпленията, като отпаднахме, потеглихме към кулата и аз си казах: „Човече, понеже винаги си бил грешен, как ще разбереш своята греховност? Ето, сега я виждаш. Съботниците са прави — сам бог не е говорил с тебе, нито в слово, нито в помишления, с него е говорил и дяволът. И в Таворската е бил дяволът, та порази вярата ти...“

По едно време поп Лазар ме повика. Отделихме се и като ме разпита любезно, рече: „Откога диря такъв книжовник. Защото нито аз, нито Теодосий сме удостоени писмено. Вземам те да записваш учението за потомството.“ Поисках да размисля, а той каза: „Уплаши ли се от това, що вършим? Щом дириш истината, трябва да имаш сили да я понасяш. Тия люде са сила божия. От нея се ражда новото слово, защото човекът е като метал — трябва да се претопява, да излезе чист. Тъй постъпи и Христос. Речено е — камъкът, който зидарите отхвърлиха, стана глава на зида...“

Свърши се мастилото, та брах бърз да си направя. Ходих край поляните и видях сърна с малко. Старата тропаше, а малкото не бяга — не виждало човек и очите му — на дете. Ядосвах се, че нямам лък или

самострел, защото все съм гладен. Всеки ден по шепа просено на кашица или бобена чорба. Че и огнец паля със страх, гледам да е без дим. Прекръсти се, човече, моли бога да избърше с милостивата си ръка скверността от сърцето ти. Ръката ми е ръкз на убиец й сега...

Станах писар, ала ново не научих от кратунарската мъдрост, само лъжи — човек свободно да се отдава на сласти и пороци. Людете намираха сладост в бичуванията, в плаحوвете, в молитвите за очистение. Тъй се укротяваха. Разбрах, че човекът обича страданията си и като Йов му се ще да вини господа. А къде другаде се опрощаваха бесовете и тъй свободно върлуваха? Между съботниците имаше и бежанци от Романия, загубили семействата си, люде отчаяни, които живееха край църкви и манастири от подаяния, замаяни от тайната, що ереста обещавахе. Човекът без тайна не може. Поп Лазар го знаеше и на тайната възлагаше. Той беше умът и злодеят, Калеко беше сладник и строг, наказваше с бой, но за всичко слушаше разпопения. Съботниците крадяха вещи, храна, добитък, колежа го, отдаваха се на лакомия и страшни бяха сбиванията, крамолите на мъже за жени и на жени за мъже. И Арма се биеше заради мене, а гъркът дебнеше да ме премахне, но се боеше от учителите.

Като започнах да се храня доста с месо и риба, която сам ловях, и станах приближен на поп Лазар, взех да отлагам бягството си и постепенно свикнах, понеже тоя живот ми хареса. Слънцето ме печеше, земята ме хранеше със силата си. Ден след ден отмина и отчаянието, и терзанията на ума по световната загадка — сам себе си не можех да позная. Почина Христовото чедо. Вместо него безгрижно заживя присмехулник и лакомник. Заякнах, от нищо страх, започнах и аз да господарствувам. И като се погледнах веднъж в един вир, изсмях се. В очите ми дяволът играе с лукави светлини, лицето, по-рано бледо и богообразно, сега мургаво, устата наедрияла, брадата гъста и къдрава. „Ето ти сладостите земни, тъпчи като звяр тая земя, усещай ласката на слънцето, повея на ветреца, топлия оплождащ дъжд и мириса на задоволената гора — зелено чудовище, създадено да ражда, да крие и услажда. Ето ти тебе тайната на двата свята — да не се двои ум и душа, ами да намираш наслада във всичко. Тук е раят и адът — рай за силните, ад за слабите! Бе ти наистина ли беше монах Теофил, или той бе сън?“ Тъй си думам и не знаех откъде се пръкна демонът на отрицанието, та подгони люде и свят с презрение. Преписвах беседите,

присмивах се на кратунарската мъдрост и вмяхах из нея мои двусмислици, все по-често си спомнях за отец Лука и се възхищавах от волността на разбойника. Другите спомени от манастира, Теодосий и Евтимий, божествените радости и видения пъдех от паметта си. И започнах да се глумя дори с красотата, на птичите песни да не давам ухо. Упражнявах се с лък и станах чутен стрелец. Със стрелите си пронизвах божите създания, а ножа не свалях от пояса. Имаше в селището една по-запазена сграда — четири гладко измазани стени, изографисани с конници и псета, що гонят вепър. С Арма я стъкнахме криво-ляво и стана наш дом. Постлах я със зверски кожи и сглобих хубав одър. С поп Лазарово позволение заживяхме с Арма съпружески, но не я оставях сама. С мене ходеше и по лов, и по риба заради Панайотис. Той беше крадец на добитък и коне, скиташе по кражби, ала от краденото малко донасяше. И една нощ, като измъчих Арма плътски, та взе да ми се моли да я оставя на мира, рече: „Сатана си бил. Онзи с козите се криел в тебе, господ да те убие! Боже, как съм се излъгала! Де остана Еньо, дето го залюбих заради светостта му?“ Оттогава се побоя от мене, пък аз я ревнувах по-малко...

Минаха три месеца, закопня по дете. Залови се с магии, със змейове, самодивски билки береше, сушеше ги на китки по стените и ме кълнеше за мъките, що ѝ създавах. Взе да се моли често, да ме гледа със зли очи, да плаче. „Що ти е, та плачеш?“ — питам. „Не ме обичаш, казва, таласъмо. Пък и защо ли ми е зверската ти обич? Светец дирих, караконджол и вепър намерих. Дано Панайотис ме отърве от тебе.“ Господи, защо тъй си създал човека — да ламти по това, за което най-малко е достоен?...

Станал бях жесток и като баща си не давах ухо на душата. Но нима можех да обичам Арма, както тя искаше, щом не бях никакъв светец? И защо оставих лъжата между нас? Дали защото САМ НЕ ВЯРВАХ, ЧЕ СЪМ ИСКАРИОТ, или защото смятах Арма недостойна да споделя моята тайна?

Ту Калеко, ту поп Лазар отиваха в Търновград с избраници и избранички. Гостуваха на боляри, на велможи и на богати купци, да печелят покровители, понеже им водеха вдовици и разведени за сласт. Стига да поисках, щяха да ме вземат, ала от злоба и презрение предпочитах развалините на древно селище пред славния Търновград. Тукашната гледка ми навяваше сладостна размисъл. Скитах из

буренясалите улици, постлани с големи плочи, между съборените стълбове и едрите дялани камъни, особено сутрин, когато оросеното селище изглеждаше като гробище, дето бе погребано и нещо незнайно от мене. Един ден изрових дивна статуя на момък. Очистих я от пръстта, поставих я, както трябва, бялна се мраморът като бял дух, възвърнат към живот. И когато му се възхищавах, шепнех си: „Това си ти! Погледни колко си прекрасен. Няма звяр или птица по-хубави от тебе. Име нямаш, а си вечен блян, макар да си звяр!“ И стана истуканът най-близкото ми същество...

Една нощ гъркът разби прекрасния момък, защото Арма му беше казала колко обичам истукана. И кратунарите не можеха да го гледат. Калеко ме съветваше да го строша, защото тези, които властвуват, ревнуват всичко, що възхищава подчинените им и говори за друга истина, вън от тяхната. Тогава ми се поиска да убия гърка...

И без това Панайотис ме дебнеше и скланяше Арма да ме напусне. И ето, един ден, като ловях риба в рекичката, пък Арма плетеше цървули от липови кори под сянката на върбите, видях гърка при нея. Бог знае откъде бе изсочил. Оставих сака и взех моя лък, с който не се разделях. Скрих се зад дебел ясен и извиках на Арма да дойде при мене. Панайотис ме видя и бръкна под дългата си дреха, където криеше ромейски меч. Наближаваше пладне и сенките бяха къси, в гората падаше слънчев дъжд и светеха слънчеви полянки, та се виждаше надълбоко. Гъркът каза нещо на Арма, а тя се колебаеше да остане ли, или да дойде при мене. Аз пак ѝ викнах и тя тръгна с бавни стъпки. Тогава гъркът се сниши зад нея и се втурна насреща ми с измъкнат меч. Или не зърна лъка, или бе оглупял от омраза. Видях, че е разгърден и под червената брада се белее пълната му гуша, където, слънцето не беше го пекло. И там се прицелих. А стрелата беше дълга, пера от сова и с връх като дебела губерка. Изчаках го на пет разкрача, наблегнах тетивата, тя бръмна, както бръмва едър стършел из гората, и последва задавен вик. Панайотис се надигна на пръсти, червената му брада се вирна, пусна меча и хвана стрелата, с две ръце. Кръвта бликна през устата, а стрелата не излезе и той падна на колене. Довърших го с меча му...

Арма, като видя, че го доубих, нахвърли се с клетви и плач, хвана разцепената му глава и се провикна към кулата да я чуят. Ударих я по лицето, тя се свлече, разбра, че съм готов и нея да убия, и се укроти.

Накарах я да хване предишния си за нозете и така го отнесохме до един дол — вълците и лисиците да го оглождят. Като го хвърлихме, Арма се досети, че Панайотис има пари, и ме накара да се върнем. Вземме кесията му с дванадесет перпера и много грошове. Дадох ѝ я. „Ако ме издадеш, рекох, ще те убия, пък и ти си съучастница, защото взе парите.“ Закле се да мълчи и докато вървахме към реката, изхълцваше и ме поглеждаше като бита кучка...

Не се кая за Панайотис, както и за Доросий, нито за Шеремет бей и за неговите хора, дето ги изгорих живи, ни за Аса, ни за агаряните, които убивах по хората, защото бог не ми е дал нито такава мъдрост, нито такава сила да постъпя другояче в тоя коварен свят на дявола...

М

Със седмици сънувах гърка, по-тях се насън и виках — душата ме съдеше. Ала сутрин се събуждах оглушял от злоба и по-неутолимо мразех Панайотис.

Зъбех се на предишния Еньо, когото отричах и презирах. Тъй вървя, докато хусари ни нападнаха за жени. Имаше из горите край Търновград много убийци и грабители. Царската войска беше безсилна, защото и десетници, и стотници, и бирници разбойничествуваха сами или чрез наемници. Една вечер ни обсадиха в кулата хусари. Викаха: „Попе, дай ни жени да станем ваши братя!“ Поп Лазар и Калеко ги уговаряха да си отидат с мирно. Бедни сме, какво ще вземат от нас? Ако стават братя, нека хвърлят оръжията и да дойдат. „Ще ви опечем живи!“ — рекоха и тръгнаха из гората да събират дърва, да пекат кулата. Калеко въоръжи мъжете със сулици и лъкове. Застанахме зад бойниците и аз ударих със стрела един в гърба, друг в окото, та подскача като недоклан козел и врещя.

От него ден престанах да сънувам Панайотис, а за хусарите душата не ме мъчи. Щом се разбягаха, поп Лазар и Калеко се съвещаваха да разберат кои от братята са във връзка с хусарите и намериха, че е оня с вехтата болярска дреха. Тоя човек обаче не беше между нас. Селището стана опасно — трябваше да се поселим другаде. Но на следния ден Калеко с двамина наши се изгубиха, а когато се върнаха, казаха да не се тревожим — постигнали помирение с ония. После научих, че предали на хусарите богат купец да го оберат. Тъй е светът, „во зле лежит“. Създаден е от дявола за грабеж и дележ — всичко живо да взема и дели, да се храни чрез смърт и едно друго да се яде. Злъчно веселие ме пое при тия мисли, та се наслаждавах на безумието си, както лъвът на силата си. Арма ми стана робиня и тъй мина есента и зимата, докато най-сетне разпътната зачена и започна да ме моли да бягаме от съботниците. „Знам, казва, едно селце навътре в планината. Там да си купим къща с парите на Панайотис. Ще се венчаем, ще заживеем както християни.“ Пък аз й се присмивах: „Как

ще се покаеш черковно? Ще изповядаш ли на попа с колко мъже си лежала, какви магьосничества си правила и откъде са парите за къщата?“ „На всякакви наказания, дума, съм готова, рожбата си да спася. Заради нея склони, не ти ли е мила? Измъчих се, Еньо, стопанино, от този грешен живот! Съжали ме и тебе си съжали. Да се отвърнем от дявола, саминки да сме, наше гнездо да си свием.“ На колене ме молеше, за плода в утробата си бе загрижена — по-добър да е от нас, окаяните. Това е то святото в жените — надеждата да родят чист и нов човек. На всяка ѝ се иска Богородица, царицата небесна, да бъде! И тайна велика е този стремеж, що доказва божественото в човека. Но тогава нито го знаех, нито исках да го знам и се мръщех: „Каква рожба очакваш от блудница и Искарот?“

През есента и зимата от лова бях събрал зверски кожи — лисичи, вълчи, от белки и от златки, що чинеха най-скъпо. Исках да ги продам в Търновград и чаках сгода да замина. Научих от един съботник, който дойде в селището в края на март, за смъртта на царския зограф, Тодор Самоход. Наскоро умрял и го погребали в двора на една черква. Не ме опечали толкова бащината смърт, ала ме обзе любопитство да надникна в дома, да видя къде е живяло хубавото момченце. Нещо мътно ме потегли към миналото, а защо — дори не се опитвах да узная. Взах от един съботник расо и камилавка, постегнах се и с поп Лазар потеглихме. Поп Лазар водеше своите телохранители, храни, боже, главорези, които останаха в клисурата да го чакат за връщане, а моя милост се раздели с него в Асеновия град и там продадох кожата на бърза ръка. Взах доста пари, спуснах парамана и влязох в Царевград с монаси, дошли на поклонение. Тръгнах из познатите улици като насън и си мисля: „На времето, господине, беше се изплашил, че си антихриста, който идва да унищожи света. Стана антихрист, само че не можеш да го унищожиш и не знаеш що да правиш с беса си. Ако запалиш града и убиеш хиляда души, ще убият и тебе и светът ще си остане такъв, какъвто е. Не е ли по-добре сам да се затриеш, на господя да отмъстиш, задето те е появил, или пък ако си дяволско творение — на дявола? Дошел си тук да се присмееш на предишния Еньо и на всичко, що хората още тачат, от него що се мъчат и надяват.“

Случи се този ден ясен, слънцето на заниз, блести кръстът на патриаршията горе, от стените и кулите лъха хлад и се носи същата воня по улиците; Срегнах познати. Един ми поиска благословия.

Благослових го, а под парамана се смеех: „Благословия от Искарот!“ Тъй стигнах пред нашата къща. Пък тя, прилепила гръб о къщата на един златар, Койчо го казваха — смълчана, печална; на вратата вечерникът развява жалейката и от вътрешността ѝ още идваха миризми на свещи, тамян и мъртвец. На прозорчето се показва сестричката. Гледа ме и аз я разглеждам. Порасла, на баща ни приличаше. Очите ѝ големи, тъжни, яката на дрехата ниска и вратлето ѝ се вижда какво е тъничко и крехко. Обич и жалост жили сърцето ми, ала търпи проклетото, на жестокостта се наслаждава... И Арма е била като тебе, сестричке. Как да те обичам? Дръпна се моята Каля от прозореца, но скоро се върна с майка ми. Сочи ме с пръстче, казва нещо. Прозорецът изпука, разтвори се и майка ми рече: „Отче, ако си дошел за нас, повели, влез!“ Гласът ѝ трепери, надежда свети в очите ѝ, вест чака за сина. Майчиното око жадно ме разглежда и, току виж, познало ме.

Стърчах като нстукан, не посмях да заговоря, боях се, ще ме познаят, както и да си преправя гласа. „Във вълк се е превърнала, майчице, загубената овчица. Напразно се надяваш блудният син да пристъпи родния праг! И този, от когото ме зачена, беше вълк, но със своя бог бе успял да подави вълка. От него е вълчето в мене, майчице, и затова не се обичахме. Що знаеш ти за тези тайни?“ Обърнах гръб и запомних как слънчев лъч гаснеше по стената над прозореца. Минах под патриаршията, оттам край крепостната стена. Бързах да не би майка ми да ме догони и да не затворят вратата под Балдуиновата кула. И когато наближих, през вратата влизаше конник, целият в прах, следван от конници, всеки от които развяваше на копието знаменце на нашия цар. Стражата се струпала край тях и чух как вестоносецът рече: „Сюлейман обсадил Цариград, а Загорие е като пепелище. Идем от Боруи. Скоро ни дайте път...“ Зачаткаха конските копита към двореца, войниците взеха да се кръстят и един от тях ми каза: „Не те знам какъв си, отче, дали не си еретик от тия, дето гневят бога, но от вашите грехове най идват злините. Два дни елект в кандилото на свети Георги гасне. Светецът не го приема...“

Слязох на брода, тъкмо привързваха ладията за отсреща. Царският ладияр не рачеше да ме прехвърли, та го подкупих с грош. Янтра, жълта, влачи плевак и се пени край бреговете. Помислих си, че не ще е зле, ако и аз стана ладияр. Стига да намеря някъде брод и

вървище, ще купя ладия и ще се поселя на колиба. С такива кроежи отклонявах ума от мама и сестричката, но те двенките стояха в паметта ми. Утешавах се, че двойната брада няма да ги остави без плата и вуйка ни ще се погрижи. Но какво ще стане с Ралица кралица, ако турците влязат в Цариград? Ще я отведат в харема на поганец, на лебедовата ѝ плът да се наслаждава... Било, що било — отиде си тя с онзи Енчо. Днешният за никого нехае. Но защо стърчах пред бащината къща и разиграх комедия? Да се присмея на хубавото момченце? Няма те, момченце — лъжа си било, дяволско чедо — прав бил татко ти. Искариот може ли да има майка и сестра и ако има, смее ли да им се покаже? Душата му тръпне, а гордият бяс му шепне: „Мъченик си със страшната истина, нищо общо няма с тях твоят самотен дух и по величие си подобен на божия брат...“

Гледам — ладиарят окачил край носа на ладията иконка на свети Никола. Присегнах, без да види, хвъплих я в Янтра. Ей тъй, да няма надежда!...

Бях решил да отида в Света гора да ноцувам в манастира „Света Богородица Одигитрия“. Но дорде стигна, залостиха манастирските порти, та потърсих за нощувка в пристройките. Такива имаше, понеже на манастирския празник тук ставаше сбор за цяла седмица. Влязох в една празна купчийница, вмирисана на стара слама. Вътре трима закъснели като мене калугери наклали слаб огиец, дъвчат нещо и се греят. Единият пиан. Най-възрастният рече: „Откъде си, брате, от коя си обител?“ „Тукашен съм“ — казвам. „Ами защо си бездомен?“ „Тъй отсъди бог.“ — И взех наръч слама да си правя легло. Кесията ми падна, грошовете издрънчаха и всички обърнаха глави към мене. Възрастният се развесели и смигна на другарите си. Очите му хлътнали, брадата сива — челото му не се вижда от косми. „Пък ние, казва, сме отдалече, от цар Срацимировата държава, на поклонение дойдохме. Тоя брат прехвърли, едва го домъкнахме и затуй закъсняхме. Грехове! Помилуй, господи!“ „Грехове ли — рекох. — Че какви ще са вашите грехове? Дребна работа, Виж, ако са ви израсли опашки, друго е.“

Оня се опули. „Ти за какви опашки говориш?“ „Нито за конски, нито за волски, нито за мулешки.“ — И взех да се смея.

„На тебе израсла ли е?“ — казва. „Аз си я имам от рождение, свети отче. Искаш ли да я видиш?“

Бръкнах в джеба на расото и оттам измъкнах окраставяла лисича опашка, останала от кожата, що продадох. Размахах я между колената си, колкото да я видят, и пак я скрих. „Я ти, най-старият, рекох, ела насам да ти предскажа кога ще те обесят.“ Тримата взеха да се кръстят. „Че защо ще ме бесят?“ „Заради праведничеството ти, може и утре.“ „Ей, казва, не се шегувай, че рогатият си няма работа.“

До вратата бе подпряно резе колкото тънка греда. Взех го. „Хайде, рекох, всеки да си подигне расото да видя от нашите ли сте. Ставайте!“ — И ми хрумна да измъчуча като кукумявка. Рипнаха тримата, аз се кискам и пристъпям с резето. Приплешиха се на вратата като греди на мостов свод и се пръждосаха в тъмното. Залостих вратата с резето, легнах, но сън не ме лови. Бесът ме мъчи, че и глад. Станах да потърся край огъня какво дъвчеха ония и намерих половин сокач пастърма. Много солена и суха беше. Настаних се в сламата да спя и размишлявам. „Щом агаряните са обсадили Цариград, ще дойдат и тук. Има да стават чудеса... Обичаш, човече, бедствията, да се наслаждаваш на невиждани зрелища, на злочестията на себеподобните ти и края на света очакваш с утеха, че ще си последен!...“ С такива мисли съм заспал. По едно време ме събути кучи вой. Ослушах се — никакво псе не вие, ами глухоням се напъва да заговори. „Ая-а-а! Аи-а-а! х Мунгу, я-я!...“ Викаше от манастирската кула йеромонах Данаил — не беше умрял, още се бореше с демоните. Погледнах към кулата през един процепа на купчийницата. Кулата стърчи — тъмна, четвъртитата, над нея болезнено свети веждата на месеца, изприда по зъбците синкава паяжина. Видях ръката на безумеца да се размахва от един бойник. Кого диреше той? Йеромонах Данаил нямаше вече думи, защото бесът свършва с безсловестност. Върнах се в сламата, Янтра бучи, оня стене и вика, ехото носи безумието му. Болни бяха човешките души и целият свят! ...„Ти гледай брод да намериш с вървище“ — си рекох и заспах. А на другия ден се събрахме с поп Лазар в Устито, където чакаха негови люде. Те, като научиха, че турците са обсадили Цариград, зацъкаха с уста и се вайкаха — каква плячка ще вземат агаряните, ако влязат в града! „Сатанаил надвива брата си. Предсказанията се изпълват“ — рече поп Лазар и прекара ръка през брадицата си. Беше рядка, черна, пък той тънък, пъргав като невестулка. Продад бе восъка, който съботниците бяха събрали от диви пчели, и с парите си купил муле. В

Търновград клепалата се надпреварваха, предвождани от патриаршеската камбана — отслужваха молебен за спасението на царствения град...

Н

Безсъница ме сполетя. Нощя излизам от килията и се вирам в звездите, моите някогашни утешителки. Оттам ме гледа и съди бог. И ту му се моля ту го питам, но отговор няма да получа. И такава тишина над земята, като че всичко е по прежнему — ни агарянски плен, ни робство...

Като се върнах в селището, рекох на поп Лазар що възнамерявам и той се съгласи с уговорка да идвам на съботите. Тръгнах с Арма да дирия брод с вървище и намерих на един приток на Янтра, недалеч от манастира „Свети Илия“, между две села — едното подвластно на болярина Черноглав. Купих ладия, набих колове в реката, вързах в тях въже да се държа, когато водата е буйна. Изкопах землянка, дигнах кирпичени стени със здрав покрив. Пред хижата окачих рибарска мрежа, взех си палаш. Но от тежката работа или от друго Арма пометна и пак започнахме да се караме. „Ти си виновен да нямам рожба — казва. — Що те молах, що направи? И парите изхарчи.“ Пък аз се облекчих, че не ще ми врещи некръстено.

Пренасях с ладията стока — овци, телци, монаси, болни, тръгнали за изцеление в манастира, поклонници, царски служители, а те не винаги плащаха трите аспри. Заживях волно, в доволство, при съботниците не отидох нито веднъж. Нищо не научих от тях. В тъмна бездна каква светлина? По-добре да не размишлявам, ами да се радвам на тоя мой живот с увереност в силата си и на световното съкровище — и то безумно, безразлично към зло и добро. Тъй си мислех, да не ме гложде съвестта...

Заглади са моята невенчана невеста, напълня, снажна стана и като я гледах как чевръсто търчи насам-натам със загорели от слънцето нозе, гордеех се: „Хубава жена имаш, наслаждавай се.“ Хубавееше, проклетницата, и взе да ме кани да ходим при кратунарите. „Главата ти, рекох, ще откъсна. Сама ме молеше да избягаме от тях.“ „Като не щеш там, да ходим в манастира, да се върнем към черквата с християнско венчило.“ Все за това натякваше. Разбрах, че пак иска да

зачене и от бога дири помощ. Като се случеше да мине калугер, молеше го за благословия, съветваше ме да не му вземам пари. Билките пак увисваха в хижата, пак се хвана в магии и заклинания. Нощем, на месечината, ходеше да гази росата и да подвиква невнятни думи, които сама не разбираше.

От купците, които изкупуваха излишека от манастирските храни, набавях варива и брашно, не ставаше нужда да скитам по селата, нито в Търновград, а от рибния улов половината давах на монасите, понеже манастирът владееше до отсрещния бряг. През зимата, щом бродът замръзнеше, ладията съхнеше под рогозките — печалби никакви. Тогава прострелвах диви гъски, залагах капани за белки и пиех манастирско вино в топлата хижа. Веднъж идва разбойникът Петко Чукала да ме разпитва кога минават купци или царски бирници да ги обере. Предлагаше ми да делим с дружината му наполовина. Не се съгласих.

Добре живеехме с Арма през тия ладиярски години, до третата, когато започнаха ядове с манастирския архимандрит Доросий. Научил, че съм избягал от Кефаларската обител — види се, и Арка е изтървала нещо от женско неразумие. Взе да ме хока, че ловя дивеч из манастирската гора, не стъпям на празници в манастира, че съм еретик и безбожник, да ме изпитва откъде съм, що съм правил, преди да дойда тук. Трябвало да давам броднина на манастира, защото реката била манастирска — нямал съм право да се заселя край нея. Преструвах се на прост, безкнижен, ала в очите му четях, че не вярва на думите ми. Хубавец беше — с буйна брада, носеше се чисто, достолепно и моята хубостница се заглеждаше в него, та го намразих повече. Казвах му: „Свети отче, как да ходим в манастира на черква, когато е далече? Кандило палим, молим се с невестата, както умеем с простотията си.“ „Защо, казва, не пуцаш жена си на молитва и комка да взема? Тя иска.“ „Сама през гората не мога да я пусна, отче. Пък ако дойдем двамата, може да ни оберат, някой пакост да ми стори. Тъкмо на празници най-много хора минават с ладията.“ „Хитруваш, казва, който обича бога, ще намери време поне веднъж в годината...“ — И си отиваше разлютен. Така се дебнехме с архимандрита и чрез него рогатият пак се бръкна в моя живот, та станах какъвто съм сега, аз, безумецът...

През горещниците след Преображение бях заложил куки за един сом надолу по реката. Захранвах го да свикне на стръвта и като я изяде няколко пъти, окачих стръвта на куките и в края на въжето завързах кратуни. Хвана се поганецът към пладнe и се залости в един подмол. Страхувах се да не скъса и се върнах да взема Арма да ми помогне да го измъкна. Пресмятам колко гроша мога да искам от монасите, а земята пари ходилата ми. Ако калугерите не го купеха, до вечерта сомът щеше да се развали. Пък над мене се гърбят едни бели облаци, гърчат се в древни образи и чудовища, та ме загрижват повече. Палашът полая, както правеше, кога пътник пристигне на брода.

Вървя край брега и си мисля, че трябва да взема сулицата да пробода сома, за всеки случай ново въже и дълъг прът. Гледам, ладията стои на пристана, никакъв пътник няма. Като влязох в дворчето, чух, че палашът ръмжи в сянката на стряхата, в хижата мъжки глас шепне, нещо шуми, някой пъшка. Ритнах вратата. Невестата повалена на одъра и Доросий над нея — успял да я разголи, ала подрасникът му пречи, та го запретва. Не помня какво съм изревал и как съм го хванал за брадата. Як беше и под расото носеше къс меч, но го оставил с камилявката на печката. Разхвърчаха се бурените, одърът се смаза — аз отгоре, той отдолу, давим се като вълци. Софричката се прекатури и ножът, с който порех риба, блесна пред очите ми. Доросий го грабна, мушна ме в рамото, но нямаше замах, та острието се заби леко. Разбрах, че един от двамата ни не ще излезе оттук жив, успях да превия коравата му ръка и да изтръгна ножа... Прости, господи, оная люта ярост и че безсрамно я изповядвам. В нея беше и омразата към Доросий, и омразата към лицемерието човешко, и към тебе, задето порази с Таворската вяра и дух; и към самия мене заради безпомощността ми, ма и отчаянието от жестоката ти тайна; и яростта към дявола — всичко най-лошо, дошло от най-до-брото в душата ми. И заклах калугера на патомата, както се коли гергьовско агне...

Не ми се иска да разказвам за това. Дяволът стои зад гърба ми и шепне: „Забрави и мене, както беше забравил бога. Стани твар безпаметна, ще се отървеш от съвестта. И защо ли се мъчиш с перото? Като не знаеш за какво е създаден светът, що нижеш празни думи за сладка самоизмама на душата си? Ала от словото е създаден светът, чрез словото го и възприемаме и ако то е лъжа, лъжа е и светът...”

О

До вечерта лежа Доросий възник на патомата, покрит с едно козениче, да не го плюят мухите и да не гледам прерязаното му гърло. Арма хленчи и се тръшка — очакваше и нея да заколя. Ударих я в тила и я извлякох за косите на двора. После, като се измих на реката, накарах я да разкопае окървавения патомат и стените и отново да ги измаже. „Две души погубих казвам, кучко! Сама си искала да легнеш с калугера. Трябва да те затрия, света и себе си да отърва от зло.“ Гледа ме покорно, а в погледа ѝ възхита...

Щом мръкна, напълних подрасника на Доросий с камъни, омотах го в расото и го хвърлих в реката. Легнах на одъра — мрак нощен и мрак в душата. Реката плиска и ме вбесява. Преди ме приспиваше, сега умът ми в нея — дали няма да изхвърли заклания. Станах да проверя, разходих се покрай брега и се сетих за сома. Не е зле утре на ранина да го отнеса в манастира, нека видят с какво съм се занимавал вчера. Съблякох се и го измъкнах. Като съмна, сложих го в ладията и казах на Арма да не се показва от хижата. Тъкмо прекарах ладията на другия бряг, гледам едно калугерче се готви да прегази с коня си бързее. Повиках го. „Виж какъв сом хванах. Върни се да го занесем в манастира, докато е пресен. Вчера цял ден съм се мъчил, дордето го уловя.“ Калугерчето като чер скакалец се пули в сома и преглъща. „Ами като съм тръгнал при негова светлост болярина да диря отец Доросий? Трябваше да се върне снощи — никакъв го няма, пък негово преподобие игуменът го вика по една работа.“ „Имаш време — рекох. — Да натоварим сома на коня и да го отнесем. Втори път я хвана подобен, я не. Тлъст е като свиня.“ Склони, та продадох сома в манастира и се върнахме с калугерчето рано-рано. По пътя ми разказа, че боляринът Стан Черноглав много обичал Доросий и сигурно го е задържал. Отец Доросий любел да си похапва, а в болярската къща готвели за чудо и приказ. Боляринът бил ктитор на манастира, но оттук не минавал, а през своето село, защото там пътят бил добър за

болярската колесница. Ако отец Доросий днес е тръгнал с болярската колесница, щели да се разминат...

Него ден не ядох от предчувствия. Арма като напук бе сготвила добра гозба и все ме канеше да ям. Разсърдих се и хвърлих гозбата с гърнето в реката.

Привечер калугерчето се върна. „Мина ли?“ — вика. „Не е минавал. Никой не е минавал.“ „Вчера сутрин тръгнал за насам, казва. Дали разбойници не са го хванали за изкуп? Недай боже. Тъй стана с игумена на Плаковский. Колко пъти викахме на отец Доросий да не ходи сам и пеша.“ Замина си и аз се поуспокоих; „Разбойници са го хванали за откуп.“ Казах на Арма, ако стане нещо, да рече, че, Петко Чукала ме е разпитвал кога минават оттук търговци и побирчии. „И помни, рекох, ако ме издадеш, и ти ще увиснеш на същото бесило.“

Минаха два дни. На третия ливна един дъжд, реката придойде, отнесе Доросий и го изхвърли край манастирската воденица. Пак наставих Арма какво да говори и ето че към пладне пристигна боляринът със сина си, довел стражници. С тях игуменът на манастира и двама старей.

Запря Черноглав белия си кон пред мене, що не ме стъпка. Облякъл бойни доспехи, на гърдите му огледала — блестят и заслепват. Брадата му двойна като на samodържеца. Палашът лае, отците ме гледат като кукумявки.

„Защо, казва, еретико проклети, закла светия отец?“

„Грехота е, казвам, твоя светлост, да ми приписваш такъв грях. Как ще посегна на отец Доросий? Че той ме остави милостиво да се прехранвам с ладията, за нашето духовно спасение се молеше, понеже сме хора убоги и низши. Как ще вдигна ръка на благодетел и застъпник?“

„Лъжеш — вика, — дяволски сине! Еретик си ти и куче. И муцуната ти е еретическа. Макар че е богообразна, дяволският печат е на нея. Покойният ми е разправял кой си и какъв си. От Кефаларската свята обител си избягал, господата-бога си измамил. Дръжте го, казва. Хванете и кощрявата му поганска.“

Стражниците ме вързаха, извлякоха и Арма от хижата. Да се чудиш кога е успяла да се срещне и премени с елека си моята хубостница! Появи се, свела очи — уж се срамува от толкова мъже, смилено застана пред болярина.

„Защо сте дошли — казва, — добри люде? Какво лошо сме сторили? В Христа, нашия спасител, вярваме и нему се уповаваме. С горчиви сълзи оплакваме покойния наш застъпник пред бога, отец Доросий. Петко Чукала, душегубецът, го е сторил. Дано опашатият го накара да се обеси! Дано жувеница приживе му стопи кокалите!“ — И кълне, кърши ръце, плаче за Доросий.

Боляринът я гледа и суче мустака си, а той същинско руно. Синът му, и той на кон, търси с два пръста черното си гайтанче и очите му залепнали в Арма.

Повярвах, че тя ще ме спаси с изкусните си преструвки и лъжи, но отците манастирски не се поддадоха.

„Да каже кой свещеник ги е обручил и къде им е вулата.“ А ние нямахме даже пръстени, ни медни, ни железни.

Започнах на свой ред да лъжа, че вулата с печата сме загубили, а пръстени сме заели от близки колкото за обряда. Боляринът заповяда да претърсят хижата, но стражниците не намериха нищо, освен дето мазилката беше прясна. Арма рече, че мазала за Преображение, та улики никакви. Тогавя Черноглав нареди негов човек до поеме брода и ни поведоха към болярската къща. Вечерта ме затвориха в кулата, пък Арма в хамбара и по пътя не й вързаха ръцете.

На другия ден негова светлост ме изправи на съд под един дъб на двора. Гледам — Арма я няма. Боляринът се настанил на стол под дъба, срещу него селските старей, зад него — жена му, синът, двете му дъщери и попът, наоколо в кръга отроците — да слушат.

„Дали ти, казва, еретико, си убил отец Доросий сам, или с оня разбойник, ще се разбере по-късно. Щом признаваш, че онзи е идвал, значи, наговорили сте се. Жена ти си призна, остава и тебе да чуем. Кажи кой си, откъде си и защо избяга от светата обител? Да те закълнем, че ще говориш истината, не можем, понеже си съботник и нито в светия кръст, нито в господнето евангелие вярваш. Знай, че ако не хортуваш правда и от моята бяла брада нямаш срама, ще те подложя на мъки. Ей го палача“ — и ми сочи шишжав човек с щръкнали мустаци и гърбав нос, застанал зад гърба ми.

А денят ясен — прохладен ветрец слиза от планината, но затъжена бе природата, лятото проскубано и небето избледняло, стаило печал пред настъпващата есен. Погледнах безучастния лик на световното съкровище, усетих, че и неговата, и моята лъжа са едно и

също, скрито в естеството му, и си рекох: „Всичко произлиза поради неговото устроение — зло и добро, истина и лъжа, и няма граници помежду им. Ако кажа как съм достигнал до моята окаяност, нито то, нито тия прости люде ще разберат и ще ме съжалят. А къде се е дянал бог? Той знае що съм, ала го няма никъде. Някога чувах гласа му, сега мълчи — види се, и той вече не може да ме съди, а камо ли боляринът и неговите човеци?“ Отрекох, че съм еретик, защото и еретик сега не бях, а за убийството не давах дума да се изрече. Младите болярки се сгушили, разглеждат ме, шепнат си и чух едната да казва: „Еретик, пък толкова хубав. Че нали еретиците са песоглавци?“ А народът като стадо, що пладнува, примигва и чака зрелище.

Доведоха Арма да свидетелствува против мене. „Кажи, дума боляринът, че е от кратунарите вещери, дето мърсуват в кучешки сватби из гори и пещери, прости господи!“ — И се кръсти. С него се кръсти и попът и всички отлагат калпаци. „Кажи как уби светия отец. Ти призна, че те прелъстил да станеш еретичка, и аз ще ти простя, понеже изглеждаш разумна. Попът ще ти наложи черковно наказание с пост.“

Гледаме се с Арма, а боляринът чака. Повярвах, че е признала — мене да погуби, себе си да спаси. А тя: „Твоя болярска светлост, на кръст. И на ум не му е идвало да посегне на човек. И никак не знам откъде е, даже истинското му име не зная. Каза, че е Еньо, но декашен е — колкото вие, толкова и аз знам. Рибарин бил, сирак, майка и баща не помнел. Срегнахме се на кръстопът, па се взехме надве-натри, че и аз съм сираче от дете, пастирка бях.“ Лъже, маже и заглажда, да предизвика съжаление. Болярката пухти злобно, шепне нещо в ухото на болярина, той друса коляно и току маха с ръка. „Лъжеш, вика, жено! Как тъй не ще знаеш откъде е мъжът ти и какво е истинското му име? Съблечете я, казва, гърба ѝ оголете, Кърчак Кочо да я опърли с волския пишлъок, да видим какво ще запее.“

И като я съблякоха, та свалиха конопената ѝ риза до кръста, бялна се дяволската ѝ плът, люшнаха се розовите ѝ гърди, дорде ги прихване с ръце, и светнаха плещите ѝ като преспи под пролетно слънце. Палачът накара стражник да я хване за косата и да я приведе, а боляринът що не подскочи на стола, плесна се по коляното и се хвана за мустака. „Бре, казва, че нея слънце не я виждало, какви добитъци е пасла? Чакай, още не удряй, Кочо, може да признае.“ — И очите му

като на кот, кога дебне врабец. Ала с късмет бе родена моята пагубница. Пристигна на кон монах, та при болярина. Манасий, дето надничаше през прозорчето на килията да ме гледа гол, когато исихаствувах...

„От Кефаларската света обител идвам, твое болярство. Снощи негово преподобие игуменът на «Свети Илия» проводи брат да възвести що е станало с отец Доросий, царство му небесно. Еретик, казват, го убил, наш монах бивший, помилуй, господи! Та дойдох дано го позная по повеля на негово преподобие нашия игумен Евтимий.“

Кръсти се мръсникът, благославя болярското семейство и народа. „И оризмо е издал нашият просветен от бога самодържец срещу поганците съботници и срещу вси евреи и смутители на Христовото стадо. В светата лавра още преди два дена вестиар Конко разгласи.“

Боляринът е начумерен. „Оризмо ли казваш? Що гласи то?“

„Да се ловят еретиците и да се водят на съд в Търновград. Висшият клир отива в престолната тия дни.“

Не беше по угода на болярина царската заповед — отнемаше му правото да ме съди като еретик. Тоя болярин подобно на много други самоволно властвуваше в своя катепапикон, обичаше да устройва съд, позорище и всякакви зрелища за развлечение. Заби глава в корема, брадата му се раздвои повече. „Аз, казва, съдя за убийство, пък за еретичество ще го предам на царските тъмничари. Ти, отче, го погледни, дано го познаеш.“

А Манасий отдавна ме бе видял и познал. „Че какво ще го гледам, твое болярство? Той е — бившият наш монах Теофил, христопродавец и вероотстъпник. За удавник го мислехме.“ И разправи кой съм и как съм избягал от манастира.

Като чу чий син съм, Черноглав ме изгледа свиреп: „Не може да бъде Тодор Самоход такъв злодей да извъди! Защо лъжеш бе, куче проклето, че не си бил еретик? Баща ти от гроба да излезе, щом те види, жив ще поиска да влезе. Казвай, защо закла Доросий?“

Отрекох и боляринът се развика: „Кочо, започвай. Нея остави!“

Стражници ме повалиха, смъкнаха ризата ми. Палачът зашиба гърба ми с волската жила, дорде загубих свят. Поляха ме с вода и пак питат: „Ти ли уби Доросий?“ А през това време Арма пълзи на колена пред болярина: „Не го бийте, не е той. Петко Чукала е.“ Пък селските старейшини и селяните викат: „Бийте го, господарю, да признае! Бийте

го!“ — защото по закон селото трябваше да заплати на манастира глоба за убийство.

Най-сетне повярваха, че не съм убил архимандрита и ме затвориха в кулата. Легнах по очи, гърбът ми гори, ярост ме души. Заклевах се, ако остана жив, да светя маслото на болярина. Ами какво да правя с Манасий? Всички в лаврата ще узнаят — Теодосий и Евтимий, целият Търновград и майка ми, клетата. Докато бях незнаен, сам себе си убеждавах, че не е съществувал нито инокът Теофил, нито съчинителят, нито хубавото момченце, а сега се връщаше миналото, идваше адът...

По вечеря влезе ратай. Носи паница с грах и танур с масло. Намаза ми гърба. „Болярските дъщери те съжалиха, казва. Изпращат ти ядене. А жена ти изпроси маслото.“ Попитах го Арма пак ли е в хамбара. „Не е, оставиха я да спи при ратайките. Господарят рече, че не била еретичка. Ще ти вземат хубавата булка, братко, за наложница. На жени налита старият випирин. Почакай, и вода, и конски чул ще донеса да легнеш...“ Не ща да говоря за мъките си през тая нощ в болярската кула. Те бяха само начало. Зачаках съдбата като звяр в капан и не мигнах до сутринта, когато рано-рано ме поведоха към Търновград да ме предадат на съд. Не видях вече Арма, нито чух нещо за нея.

Тя беше враг на мъжка святост и съвършенство, а сама диреше святост...

А след като ме съдиха и жигосвах в Търновград, няха вече право да встъпя в брак и заживях в безбрачие с разни жени, които срещах, нещастни и окаяни като мене, по друмове и пепелища из Романия...

II

Кой знае, братя, един ден, когато човекът ще узнае много и много тайни на естеството земно и небесно, дали ще узнае нещо повече за себе си, та вярно да мери делата си и справедливо да съди братята си? И възможно ли е чрез познание да станем еднакви по мисли и възжеления и тъй да върнем рая на земята?...

За престолната потегли и самият Черноглав с колесницата, стъкнат като за пред цар, и синът му с дружина стражници и слуги. Младите болярки се измолиха и те да погледат как съдят и наказват на позорището, само майка им остана в къщи.

Вързаха ме с въже през врата и ме накараха да вървя отпред, заобиколен от стража. Стигнахме в Търновград следобед и влязохме през Асеновата врата във вътрешния град. Разярен беше народът срещу еретиците и най-вече на евреите — смяташе ги виновни за нашествията на агаряните, защото гневели бога — по улиците бе излязъл да ги посреща и сам да ги лови. Гълчеше и събираше камъни, децата и те, пък жените — най-люти. В еврейската махала се чуваха писъци, извличаха от къща евреи. Там ходеше стража да укротява народа, а пред къщите на знатните, роднини на царя, пазеха царски люде и никого не пущаха да се приближи.

Като ме видяха, тълпа стълпи колесницата и питаха болярина жид ли съм, или еретик. А той каза високо: „Тоя е на Тодор Самоход зографа син. Кратунар, съботник, сатанинска влѣхва. На царски съд подлежи. Отстранете се!“ — И накара колесникарят да шибне конете, та тичах като вързано псе през моста над Янтра до градската баня, дето беше и тъмницата. Там ме предаде на царския тъмничар и на кастрофилакса. Тъмничарят ме огледа и рече: „Ти ли си богомилският дедец, главатарят на кратунарите, дето отричат цар и вяра? Казвай, да знам къде да те запра!“ Рекох му: „Не съм еретик, погрешно съм докаран.“ Но боляринът му разказа кой съм. Тогава царският тъмничар поиска да ме затвори в метоха, ала кастрофилакът нареди да бъда в тъмницата.

Затвориха ме в една килия, пълна с тиня, понеже Янтра навлизаше, когато придодеше. Помолих тъмничаря да не издава името ми, защото имам майка и сестра на Царевец. И той, като се убеди, че съм син на покойния царски зограф, остави ме в по-суха килия. Но след няколко дни тъмницата се напълни, та ме отведоха в друга хумба, дето бе привързан към стената с вериги турчин, акинджийски стотник, хванат в плен. Заповядаха ми да го храня и да не му позволявам да вика нощем. Разпънат беше агарянецът и вонеше, но бе силен мъж — вярваше в техния бог, а нашия презираше. Погледна ме вълче и щом разбра, че говоря гръцки, рече на развалено: „Мен ще режат глава, защото убил на бой ваш бинбаши. Ами ти защо? Взел душа или крал?“ „Не знам, казвам. И бог не знае вината ми.“ „Лъжеш, гяур. Аллах знае всичко. Все не знаете в що е вината ви, защото сте неверници. Затуй Аллах ви предава в ръцете ни.“ Жегнаха ме тия думи, но се утеших: „Какво знае за бога тоя див човек?“ Ръцете му се подули като кросна — ръждивите скоби се впираха в китките им и тъй бе висял с дни. „Гяур, казва, махни сюрменцата да отпусна ръце. Аллах ще те възнагради.“ Съжалих го, издърпах железните жегли и щом си измъкна ръцете, зави му се свят и падна. „Хайде, рекох, легни да спиш. Ако тъмничарят види, мен ще прикове.“ Сутринта пак го приковах на стената, а той пее тяхна си песен: „Който сам падне, никой не му е крив.“ И вече не попита за вината ми. Всеки ден очакваше да го посекат, но скоро го размениха срещу наш пленник и останах сам в хумбата. Прав излезе агарянецът — възнагради ме бог по-късно, нека му дойде времето — и за това ще напиша. А сега за срещата с Евтимий и как ме съдиха и жигосаха...

Същия следобед, щом отведоха турчина, тъмничарят ме изведе в двора. Поля ми да си плисна на лицето, накара ме да изтърся дрехата си, да се среща. Пък дворът пълен с евреи и еретици като кош с риба. Гълчат, някои пеят псалми, други плачат, трети се кривят на стражата и тя ги усмирява с маждраците. Всякакви люде — търновградски и чужди, — но от нашите само двамина.

Тъмничарят ме въведе в килия, постлана със слама, заръча ми да седя и да чакам. По едно време глъчката в двора затихна и чух, че водят някого в подземие. Похлопа се на вратата, нечий глас рече: „Боже наш, помилуй нас!“ По гласа познах кой стои там и онемах. И пак: „Боже наш, помилуй нас!“ Трябва да отвърна „амин“, но не рачи

проклетата душа. Дебалата врата, скована от греди, заскърца, отвори се и пред мене застана Евтимий с посох и енголпие върху расото. Камилявката му обра паяжините по тавана. Наведох глава, гледам в краката му и мълча.

„Ти ли си, чадо Теофиле? Защо не ме погледнеш? Срамуваш ли се, или мракът ти е толкова мил, та не искаш да излезеш от бездната му? Или гордостта ти чака да се утоли в твоята гибел? Или си достигнал ненавист към словото, ти, който съчинителствуваеше дивни изповеди пред бога? Нима божественият дар се е превърнал в жило и отрова и ангелът е престанал да се бори със Сатаната, защото е победен и прогонен от сърцето ти?“

За всяка душа има слова, що я разбуждат и като чукове удрят в нея. Словесен е човекът и му е орисано вечно да дири истинското слово, а словото му е дадено по-свише от сетивата. Но и против това се опълчва мисълта и мъчи ума. Усетих, че душата ми се надига от тия думи на Евтимий — като слънчев луч зад облак блесна страшната истина — моята някогашна радост, великият дар да разбирам божия промисъл към живо и мъртво се е превърнал в жило и отрова и самото слово е обедняло като осланена на есен гора. Ала неверникът Искарот не повярва и на тая истина, понеже в същността си е враг на всичко възвишено — опълчи се и ми шепне: „Що е истина? Художеството и молитвите ли? Или любовта ти към оная, която те доведе тук? Или исихията с лъжата си? Кажи на този гражданин от горния Ерусалим да си върви! Кажи му, че владееш над него като Юда над Исус! Той е длъжен да се моли на колене за спасение на душата ти, понеже казано е — загубената овца е по-скъпа на овчаря от стадото. Нека коленичи в сламата негово преподобие!“ А Евтимий, като изпълваше с чистотата на своето достолепие тясната и мрачна килия, продължи: „Предполагах, чадо Теофиле, че ще се отдадеш на дявола за познание и ще подириш ада, защото не е мислимо този, който търси бога, да не надникне и в пъкъла. И знам, че всеки с такъв божествен дар стои на границата на безумието, понеже нито бог ще му се разкрие докрай, нито ще намери слово да изрази изцяло що е узнал. Жестоко е това предопределение — да бъдеш на вечно позорище, което сам си устройваш, и сам да ставаш смешник и съдия пред хората. Още когато дойде в игуменарията, душевното ми око съзря, че не си отреден за монах и манастирът не е поприще за тебе. И аз, за да изпитам

крепкостта на вярата ти, нарочно те отдадох на отец Лука. Размислих кое те е довело до падението и заключих: твърде много си искал от бога от гордост и неутолимо нетърпение да узнаеш тайните му. Говори, чадо, кажи защо напусна светата ни лавра? Нима тя не беше сигурна крепост на твоя дух и нима между братята не наиде нито един, достоен да му довериш своите изкушения? Или съзерцанието на божата енергия се оказа безплодно за поета?...“

Не със слова, с гвоздеи пробощдаше сърцето ми Евтимий и това, що отричах и исках да забравя, се изстъпваше отново — истина ли е, или заблуда? Лъжа ли бе оня свят на радост и сладка мъка, който пееше в мен, както пеят птиците напролет? Или моят разум, дете ме погуби, е лъжлив? Но закоравяло бе сърцето, злина го поееше, както влагата поееше тъмничните зидове и ги разяждаше невидимо. И като събрах сили, потиснах душата и му рекох: „Твое преподобие, умът ти е висок и проникновен. Не ще отрека, че което чух, е може би самата истина за мене. Но кажи ми — виждал ли си Таворската и как изглежда тя?“ А той, като отстъпи, изгледа ме с поглед, който не ще забравя, и направи кръстен знак, та си помислих: „Сигурно я е виждал, но защо не е захвърлил расото?“ И каза тихо, със стаена тъга: „Нима я видя, чадо? Наистина ли я видя?“ — И тъй го каза, че по снагата ми минаха тръпки. И като му разказах как съм я видял и как е поразила духа ми и погубила вярата ми, той вдигна ръце и възкликна: „Господи, нима дойде денят, в който твоята светлина ще заслепява човека, денят на най-страшни изпитания и падения? И човекът ще бъде като вълна, издигана и размятана от вятъра?“ Тогава му открих как съм отишъл при еретиците да диря истината за двата свята, но за убийствата не се реших. И понеже злобата искариотска съскаше, добавих, за да го жегна: „Гредата, твое преподобие, която трябваше да опитаме, преди да минем по нея, излезе гнила и мостът на изпитанията се срути, както сам виждаш. Не смяташ ли това за своя вина?“ Очаквах да се разгневи, но той ме погледна кротко и рече: „Какъв смисъл да пазим греха със стража, ако тоя, който го носи, не може сам да се пази и бори с него? Не оставяй да говори лукавият в тебе. Не брат Лука те е довел до тая окаяност. Ако изявата на божествената енергия не е могла да смири гордостта ти, кой ще я смири? Виждам, че не е дошъл часът на твоето разкаяние. Не по външна заповед идва то, та не ще ти река: «Покай се, да ти простят.» Няма друга сила освен божията, която може да те

накара да повярваш в това, що бог е открил и на децата, а дяволът е помрачил във възрастните. Знам колко е сладка за човека горестната мъка на отрицанието и колко бедна изглежда пред нея тихата радост от добродетелите. Христос да ти е на помощ, Теофиле! Сатаната е в тебе и лесно няма да излезе. И ако не излезе, ти ще бъдеш първообразът на бъдещото чудовище от апокалипсиса, човекът с нова, зверска сила, що светът не познава — антихристът, дошел за неговия край...”

Затвори се пред мене грозната врата, издрънча ключалката, изстена душата ми. Отиде си Евтимий...

Р

Няма да достигнат нито сили, нито храна да описвам, както започнах. Трябва кратко.

В навечерието на съда ме оковаха във вериги, та в подземните килии на метоха, дето запираха полудели монаси и крадци на черковно имущество.

Там бяха нашите и Босота, по прякор Тъпчикръст. Той и ученикът му Стефан проповядваха масилийанската ерес.

Вътре мрак, воня и смрад, а Калеко и Босота се счепкали кое учение е по-вярно. Единият вика: „Не мами хората с избавление, защото развеселяваш Сатаната и спомагаш за по-голямо човекоизтребление. Ако премахнеш владиката и болярина, дяволът ще се загнезди в попа и в отрока!“ А другият като из хромел: „Содомски сводници, хусари и крадци! На Мамона служите, в развратна тиня тънете и за мъдrecи се смятате.“ Сбиха се, задрънчаха веригите — самият Сатана се смееше с железен смях. Като мина и боят, налягахме да спим на плесенясалата земя. Всеки се върти, пъшка — умът се бори с утрешния съд, душата го утешава с надежди за друг живот. Внушавах си: „Предай се на безумието, че то е и в твоите превъплощения. Кой си? Поетът или еретикът и убиецът? Безумието е най-достоверно, понеже е безсмислено.“ Но не излизаше от ума ми Евтимий — тъгувах по някогашния Еньо, както елен тъгува над пресъхнал извор в жарък ден. И като лежах и оковите студенееха по снагата ми, в просъница и унес слушах въздишки и бълнувания, някой ми заговори, както преди, когато заспивах върху пода на манастирската килия. „Ти си бога, когото търсиш. Не си ли разбрал, че няма закон вън от твоята воля да те предпази от злото в тебе освен закона, който ти сам ще си наложиш? В тебе е светецът и убиецът, горният и долният свят. Кого ще предпочетеш? Само в този избор ти си свободен! А който се натовари със сладостното бреме на дълг и закон, не търси вече свобода. Тя се е освободила от себе си — никой не иска нещо, което не му е нужно!... Седни на твой престол, увенчай се със своя слава!...

Алилуя, вярвай и слави само твоя бог без име и без черква. Забрави ли, че той ти донасяше най-чистите радости, когато ти не беше станал Искарот, и ти откриваше сладките тайни? Ти го смяташе общ за всички, но той е само твой, понеже всеки го вижда според себеустроението си... Нали заради него напусна родители и покри лицето си с черния параман? И за кого, ако не за него, съчинителствува да възпееш творенията му? Той е във всички времена, макар да носи имена на много богове...“ Такива горди мисли ми се внушаваха и си рекох: „Това е гласът на заключената истина, която охулях! Величественият порядък на мирозданието пак ме осени. Ето човешката участ на тая земя! И колкото радостна, толкова и страшна е тя. Тук са изворите на вярата, красотата, художествата и боговете — венците, с които човекът се е окичил и отделил от тварите. Само чистотата на духа съзира целеустроението на света зад противоречията.“ Радостна сила ме разтърси и душевна бодрост, поиска ми се да рипна и всякакъв страх пред съда изчезна. Спомних си моите разсъждения в манастира, че трябва да се спасявам с оная истина, която само сърцето знае, с други очи погледнах зарования в трапа на нашето лозе, пък себе си като безумец, що върви през житници и плодни градини, а бере омайно биле и змийски хурки.

Но дяволът, дето мижи като котарак над поганец и се преструва, че не го вижда, като ме остави да се порадвам на нови надежди за спасение, съсече полета на духа, както стрела прекъсва полета на птица. „Теофиле, казва, не са ли предсмъртни тия твои мисли? Дали немощният ти ум не се самооблащава? Нима забрави Таворската? Хубаво знаеш, че утре, ако не ти отсекаат главата, ще ти отрежат езика. И кой ти ги нашепва? Ами ако съм пак аз, както тогава в болярската черква? Какъв е тоя химн за целеустроението? Щом сам създаваш закон за себе си, какво общо има той с мирозданието, чието устройство не познаваш? Не разбираш ли, че щом се слагаш на свой престол, какъв ти бог и величествен порядък на вселената?... И кой пръв поиска да постави престола си над облаците и да стане подобен на вишния? Не съм ли аз?...“

Скочих на нозе от мъка и горест, сякаш душата ми приживе влезе в геената огнена, и си припомних думите на архистратега Михаил, дето ги казва на Богородица в пъкъла, „Който се затвори в тая тъмница, бог не си спомня за него.“ И ми се стори, че нададох вик,

като вопъл, дорде премине мъката. Тогава видях копието на един от стражите вън, опряно о желязната решетка на прозореца, натъркаляните като черни снопи еретици — мъже силни, но безумни, които утре по-безумни щяха да съдят. Възвърна се бесът, та викнах на себе си: „Пак си повален, нещастнико! Утре Сатаната ще бъде твоят лукатин и ще се присмее на съдниците, глупци като тебе! Дано те посекат, да не се мъчиш в земния ад!“ Дойде дъждовно утро и чухме как затворените в тъмницата евреи запяха Давидови псалми.

Пристигна кастрофилакът с войници, прегледаха здраво ли са заключени веригите ни. Събуха ни боси, навлякоха ни вретища и заповядаха да се строим в двора. А зад оградата чакаха жителите на Търновград, току-що излезли от черквите, понеже денят беше неделя, и щом се показахме на улицата, клепала и камбани забиха на умряло. Тълпата взе да ни замеря с камъни и да хвърля пепел по главите ни. При тържището се сбрахме с жените — и те боси и оплюту, и те закриват лицата си с лакти. И като гледах как някои се препъват в дългите вретища, как се клатушкат и гънат черните еретически редици, а край тях подобно псета, що лаят пътници, подтичват, плюят и ругаят настървени попчета и болярски отрепки, залюлях оковите си като кандилница, кога се пее тропар над мъртвец, и възкликнах в себе си: „Не е много умен дяволът, но човекът е глупав. Да се чудиш колко е слаб разумът му!“

Поведоха ни към северната врата на Царевград и се разбра, че ще ни съдят в палата. Зад вратата, нагоре към палата, мало и голямо се натрупало на гроздове в тесните улици, от прозорци и врати се надвесили стари и млади, от кулите и крепостната заничат войници, вси кучета долу лаят на поразия и орляци врани грачат. В сивото дъждовно небе тържествено кръжат рошави орли — знаят, че щом людете се вълнуват, очаква ги пир. Между глъчката и звъна на железата чувах как мама изплакваше. Съседки я утешаваха и увещаваха да стои мирна. Тя ме викаше по име и молеше да се покая, пък аз поздравявах познати, да гледам как свеждат глави и се крият зад гърбовете на другите.

Спряха ни под крепостната стена на палата. Болярски жени, граждани, монаси чакаха пред двукрилата врата, обкована с желязо. По едно време вратата се разтвори, пуснаха да влязат болярките и някои други, но майка ми не пуснаха, та ми олекна. Излезе подякон със

свитък, извика имената на Босота и следовниците му. Не ги видяхме до деня на позорището — осъдените извеждаха през другата врата към тъмницата. Дойде и нашият ред, влязохме в двора. Там царски служители и чернокапци притичваха насам-натам. В тронната ни вкараха от задната врата. Всекиго от нас водеха по двама яки дятци. Поради мрачния ден запалили лампади и по мозаичните образи отблясъци като в черква, мирише на изгорял восък, на ливанто и топло от човешкия дъх. В дъното, на трон, Иван-Александър, застарял, но още румен, цял в пурпур, държи кълбото и кръста. До него цар Иван Шишман, и той в престол. Над двамата изписан двуглав орел на стената. Отляво патриархът Теодосий, архиереи, епископи с жезли, с мантии — ще речеш, златотъкана шевица, опасала стената до черното духовенство. Пък то стърчи като черна гора и потраква с броениците. Нашите от лаврата — Сава, Тимотей и кир Дионисий в средата. Светият седнал в началото на тая гора, до него Евтимий. Поклоних им се, но на моя поздрав отвърна само Евтимий. Сполай ти, велики човеколюбче! Макар и Юда да бях, кланям ти се и те люби грешната ми душа! Твоят поздрав, що не заслужавах, възпламени духа ми, измъчен от Сатаната. Дано си разбрал, че не с моите съдници исках да споря, но с тебе и моята дързост бе откровение пред тебе...

Отдясно на техни царства — велики боляри, военачалници, там и Черноглав си реши брадата и се надува. В средата — маси с червени покривки и писари с пачи пера като псета, настанени в столици. На средната маса разпятие и пред него, сякаш кърваво сърце, венецианско кандило гори.

Първи изправиха на съд Калеко. Излезе висок йеродякон и го попита признава ли заблужденията си. Припомни му, че няма непростим грях, стига да се разкае като блудницата, като разбойника на кръста, братски искали да му помогнат и прочие. „Падни пред всемилостивия и пресветата му майка, отречи се трикратно от Сатаната и ще бъдеш отново приет в лоното на единната, свята, съборна църква,“

Изслуша Калеко йеродякона, в кървавата светлина на венецианското кандило се отвори голямата му, оплюта глава, изсумтя и рече: „От чие име ме съдите? От името на Саваот или от името на брата му? Ако е от името на единия, присъдата ще бъде несправедлива, защото не може да бъде виновен слугата, който изпълнява заповеди на

двама различни господари. Ако речете, че съдите от името на двамата, съд не може да има, понеже те са в противоречие.“

Утихна православният събор, че и броениците не се чуваха, някои закашляха, но то трая миг, два. И както вятър обгонва висока трева, така се разлюляха духовници и велможи и глух ропот мина по редиците им, а по лицето на благоверния самодържец се разля усмивка от любопитство. Гласът на йеродякона проехтя като тръба в битка:

„Лукави рабе! Съдим те от името на единната, свята, съборна пърква, що е тяло Христово. На нея е дадена власт да свързва и развързва, да опрощава и задържа греховете.“

Калеко тръсна пепелта от вретещето, издрънча с оковите и посочи царя. „Ако казваш истина, защо са тук царски съдници? Питам — за какво ме съдите? За грях или за бунт, за кражба или за блуд? За грях съди бог, за кражба и бунт — цар. Ако е за кражба, как ще ме съдите вие, дето сте заграбили богатства и власт? Крадци крадец не могат да съдят. Ако е за бунт, казва, бунт не е имало. Ние сме покорни и на царя, и на господата, и на брата му. Пък ако речете — съдим те за блуд, кой от вас не е блудствувал на дело или с помишления? Негово царство разтрогна брака си с влахинята заради хубавата еврейка и църквата одобри. Как ще съди тя за същото поданиците му?“

Зашумяха, затропаха, по лицата усмивки, а самодържецът се престори, че нищо не е чул.

Стана хартофилакът и се провикна: „Ваши царства и богоносни отци, самият Сатана е взел образи на този еретик! Богопротивният му език сам изрече присъдата си! Защо трябва православният събор да слуша повече беззаконника?“

Разнесоха се одобрителни гласове, ала Иван-Александър стори знак да оставят Калеко да говори и това се изтълкува като мъдрост, еретикът сам да се изобличи докрай... Но и без позволение Калеко не възнамеряваше да млъква.

„За каква, казва, единна църква говорите? Тук казва, едни от вас отричат, че човек може да види господата, други не отричат. Едни го търсят на горния, други на долния свят и казват, че и двата свята били сътворени от бога. Ако е тъй, откъде се е пръкнал дяволът? Щом, казва, не сме създадени от двамата, защо даже когато се молим, мисълта ни се отклонява към плътски желания и светски грижи?“

Съдили сте били от името на църквата, на която била дадена власт да опрощава и задържа греховете. Но църкви, казва, различни и папи и патриарси различни. Пък българската е най-разцепена от пъпосмотрители, автокефални и покорни на гръцкия патрика. Никому, казва, не е дадено от божие име нито да съди, нито да свързва, нито да развързва, защото всички сме двугласни слуги на двамата ни създатели, които са във вечна борба помежду си...”

Измъчиха се писарите да записват с пачите пера. Стана душно, ала никому не идваше на ум да отвори тесните стъклописани прозорци. Погледнах към Евтимий. Стоеше замислен. Светият беше хванал рядката си брадица. В пот лъщяха болярските лица, а нашият просветен самодържец се забавляваше с еретическия език, макар че утре щеше да заповяда да го отрежат...

Господи, що за творение е твоето подобие? Защо го мъчиш, като се криеш от него, пък си му внушил висша потребност да те търси, та си измисля всякакви кумири и кръв се лее, и смърт коси подобие то? От страст за истина безумен става човекът, готов за най-люти мъки. С тях се гордее и слави, най-различно те нарича, заради тебе брата си пребива и сам на кръст се разпъва. В бяс се превръща заблудата и полита към самоунищожение измъченият човек. Такъв час бе настанал за Теодосий Калеко и за мене, макар че постъпих пред съда другояче...

Най-сетне дятците издърпаха назад Калеко. Пък той, разтреперан, чорлав, с побелели устни, които още мълвяха, и с невиждащи очи бореше се и не искаше да върви. На края, като го поведоха към преддверието, дето трябваше да чака присъдата, обърна се да извика: „Велика и вечна е силата ти, Сатана! Но твоят раб не е покорен на слугите ти! Анатема на фарисеите!“

Въведоха в тронната съботнички да свидетелствуват, а те, разслабени духом от затвора и от срам, че позорът им излиза наяве, нахлуха като погнато стадо, заблъскаха глави в пода, запищяха и припадаха. Разправиха как са въздавали на дявола, как поп Стефан и Калеко учели да не раждат, да крадат, да напущат мъжете си, кръстеха се и плачеха. Тронната стана като лудница и дяволът тръгна из нея да съблазнява... Монаси и боляри си шепнеха непристойни догадки, смееха се и очите им блестяха. Любителят на божествени и светски сплетни и на всякакви сладости гладеше двойната си брада и шепнеше нещо на венценосния си син, който се червеше. И когато границите на

благоприличието взеха да чезнат, стана великият Евтимий да сложи край на непристойността: „Просветени царства и отци, рече. Нека пощадим грешника от срама, като прекратим разпита на тия жени, защото и в наказанието има граници за душата и съблазън в откровенията на греха.“

Изведоха жените за женския метох, дето по-късно щяха да наложат наказания на всяка поотделно, и пред съда смирено застана поп Лазар. Черната му рядка коса беше чиста. Понеже бе дребен на ръст, по пътя за насам се кри между нас и нито пепелта, нито плюнките го бяха докоснали. „Разкайвам се, дума, свети отци и ваши царства. Признавам заблужденията си, в единната съборна църква вярвам и за прошка моля, яко же митар окаян.“

Дори Евтимий не се възмути, когато невестулката падна на колене, хитроумно опроверга кратунарските заблуди и трикратно се отрече от Сатаната. Братя, какво ми пречеше да постъпя и аз като него? Щом бог ме е предоставил на дявола, спасението беше в комедията, която лукавият поп разигра. Ала като везни е устроен човекът. На едното блюдо е животът и умът го защитава най-подло, на другото е душата. Пък тя, с копнежи към други светове, но вечно неубедена и неразумна, петимна за вяра, във вечна крамола със себе си и света, ламти да се освободи и от бог, и от дявол и се мята, клетата, от ония предвечни времена, когато е изменила на господя, та оттогава предпочита смъртта пред позора.

Като слушах мерзкият поп как лицемерно се разкайва, гордият бяс, с който се готвех да се присмея над събора, ме напусна, обзе ме отчаяние и като мълния мина през ума ми, че нито човекът, нито светът са защитими. Тогава усетих, че силите ми отпадат в безразличие... Ала нека си почина и припомня що беше, дано го изкажа по-ясно...

С

Проклети да са очите, дето виждат и това, което не разбират! Като двама слуги слагат на господарската трапеза мед и отрова, объркват господаря си и го хвърлят в съмнения. Погледна как се е сплело в човека божие и дяволско, трепне сърцето — не знае обича ли, или се надсмива, прощава ли, или презира. Светът ми се представя в духове и образи предвечни и ту ме хвърля в черно отчаяние, ту в ангелско безумие, с което се наслаждавах в ония дни, отминали с монаха Теофил и с хубавото момченце в Търновград. То беше и в поразяващата Таворска, и в погребания Исус в трапа на лозето ни. И Арма бе в него, и цветето, що цъфти, и небесната вис виждах чрез него.

В тия съдни дни ми се откри правдата в думите на великия Евтимий, с когото бях в духовна вражда, както дяволът с господа, казани, когато ме прие втори път в игуменарията. „Прочетох твоите молитвословия и светски словоизлияния и се убедих в дарбата ти. Ала много си млад да отсъдя накъде ще я насочиш — дали към дявола, или към бога. Може и по средата да останеш, а то е като да застанеш между рая и ада. Тогава душата ти ще се мъчи, ще живееш без вяра и не ще научиш човека нито на добро, нито на зло, а само на съмнения, пък те са вратата към греха и пъкъла...“ Но що да сторя, наставниче, като виждам едното и другото? Не е ли едноок онзи, който съзира само единия от световите? Или трябва да обърнем погледа си към горния Ерусалим, за да не мъчим ума си и да не бъдем „вълна, размятана от вятъра“? Такова безумие не е ли по-страшно от моето и аз, като Искарот, нямам ли право да извикам: „По-мъдър съм от тебе, а ти си лъжа!“

Такива мисли насилваха моя ум, преди да ме изправят пред червените маси, и не с техни царства и с църковния клир се борех, а с Евтимий. Погледна го, па се запитам: „На какво се е закрепил, де му е силата? Що е това, което знае, пък аз не знам? Нима тайната му е горният Ерусалим?“ Душата ми ламтеше към него, любеше го, пък го

отричаше и не можеше да го постигне... Светият не ме занимаваше. Щом погледнех как държи рядката си брада, вдаден в блаженствата на исихията, виждах, че присъствува тялом и дотолкова е уверен в съществуването на горния Ерусалим, който нетърпеливо очига в законечните си старчески дни, та еретикът за него е глупак и божи враг. Той бе везни с празно блюдо — пълното беше натежало към смъртта и в него нямаше нищо земно.

Светлините на лампади и свещници искряха по болярски и архиерейски одежди, по мраморните стълбове, по мозаични образи на царе и светци. Тих есенен дъждец плакнеше тесните стъклописани прозорци, сигурно мъгли влачеа белите си опашки по Гарванец и в ждрелото на Янтра. И като си представях гледката навън, въображението ми виждаше моите съдници голи, стари и млади, страшни с алчните си уста и очи — надменни, уверени във властта си, успокоени от своите заблуди за света и бога, различни, ала обединени край благата земни. Такава бе самата истина за тях, а златотъканите мантии, раса, жезли и корони, както и великолепието на залата трябваше да скриват голата истина и да залъгват ума. Но най-чудното бе, дето тия люде бяха сложили пред себе си Христовото разпятие като символ на най-висшето, най-справедливото и святото, в чието име и съдеха. Щом погледнех мъничкия Христос, увиснал на кръста с безпомощно клюмнала глава, с грозни, измъчени ребра (пък гвоздеите, с които бе прикован, златни!...), опушен от свещи и кандила, огрян от венецианското сякаш от пожар, светът и животът чловечески изглеждаха дяволска комедия без смисъл и цел. Лицата на писарите — муцуни на псета, сгасили дивеч, чакат ловецът да го повали да изядат вътрешностите му. Единият с нос същински клон, като че душеше, а пачето перо в ръката му сулица, да пробоща. Тъй, братя, моето безумие, що се наслаждаваше някога на световната загадка, сега я виждаше в чудовища. И пак си рекох: „Нито човекът, нито простата безсловесна твар на тая земя са защитими!“

Дойде ми редът пред съда, поведоха ме дятците. Нозете ми бяха измръзнали от студения мраморен под и дали от това, или защото бях изстинал в метоха, кихнах, та пепелта от косата ми се посипа по вретището. И такава глупава, неуместна беше кихавицата, че ми стана и болно, и смешно. Как съм изглеждал, не зная, ала много погледи бяха в мене, защото, макар оплют, макар опепелен в дългото вретище, моята

хубост и младост ме отделяха от другите. Иван-Александър размени няколко думи с патриарха, изумено повдигна вежди и аз разбрах, че си спомни за мене и за златното перо, което ми подари. Хартофилакът ме изяждаше с очи, протокелийникът Приязд и примикюрът Цамблак, които бяха идвали някога в къщи, ме гледаха под вежди със свирепото негодувание, други с любопитство.

Йеродияконът попита признавам ли заблудите си, отричам ли се от Сатаната и т.н. Казах, че не съм еретик. Бях при съботниците, вярно е, записвах учението, но сам ги напуснах. Колкото за моите заблуди, рекох, много са, не знам от кои да се отрека. От Сатаната винаги съм се отричал, но той не рачи да се отрече от мене. Тъй казах и мълкнах.

Йеродияконът рече: „Как да тълкуваме думите ти, че не знаеш кои са твоите заблуди? Ако лукавият не се е отрекъл от тебе, не значи ли, че е в тебе?“ Отговорих му: „Нима нашите заблуди не се раждат и умират с дни, месеци и години? Ако не е така, не би имало грехове. И нима Сатаната се е отказал от рода човечески?“

„Да не би и светата църква да се заблуждава?“ — казва. Пък аз, като разбих коварството във въпроса, мълчах. Тогава поиска Черноголав да свидетелствува къде и как ме е хванал и той стана, гръмогласно разпери, обаче скри, че ме е бил, и за Арма не спомена.

Запитаха ме защо съм хвърлил расото и съм избягал от светата лавра. И пак замълчах, защото си спомних как Пилат бе запитал Христа що е истина и Христос мълча, понеже истината е в свободата на мисълта, за всекиго различна, и е противоречива като света. Дори да се изповядах пред тия люде като пред господя, не щях да бъда оправдан, защото съдници не могат да съдят дявола в човека, а съдят човека. Как да им разкажа за страшната Таворска, когато те вярвах, че тя е благодат и райска светлина? За моя сън, за отец Лука, за Арма, за помътненото световно съкровище, за заключената истина, чиято двоинственост моят ум не разбираше? Горният свят за тях бе божествена справедливост, нетленност и блаженства или пъкъл с катран, а за мене бе смърт и отрицание, сиреч самото Нищо, наречено бог, което превръщаше в Нищо Нещото Човек... И колкото повече се опитвах да подредя мислите си и да намеря слова за защита, толкова по-безпомощен ставах. Мъката ми напираше като младо вино в препълнена бъчва, превръщаше се в горест и не чувах какво ме питат. Единият от дятците ме бутна в гърба и рече: „Глух ли си, та не

отвърщаш на негово царство? Той те пита, за това ли ти бе подарил златно перо, да записваш еретическата скверност?“

Опомних се, забелязах, че самодържецът се е вторачил в мене, и отвърнах: „Не съм записвал с него. Ала не е ли все едно, твоє царство, с какво перо пишеш? Дори с твоето да съм записвал, мигар можех отнапреж да зная какво ще напиша с него? Защото перото е просто сечиво, а словото е от духа, за който не съществуват условности и забрани.“

„За кой дух говориш? За светия ли, дете изхожда от единия бог, или за духа на лютия мъчител, дявола?“ — попита патриархът.

„За духа човечески“ — рекох.

„А кой е вдъхнал на човека тоя дух?“

Какво ми струваше да кажа: „От бога е“, но вместо това отвърнах: „Не зная.“ Тогава йеродияконът се обърна към събора: „Този човек е от злостните осквернители на вярата. Той не вярва в света троица, защото — сами чухте — не признава божия дух в човека. Както бледословният и нечестив негов учител хитро отклонява нашите въпроси или мълчи. Манихейската заблуда е пуснала дълбоки корени в ума и душата му. Поради нея е захвърлил дрехата Христова и е отишъл при съботниците да блудствува и слави Сатаната.“ Извърна се към мене, прониза ме с пламнали за мъст очи. Висок, черен мъж беше, обзет от ревност да служи на божествената правда, която познаваше канонически, горд, че ратува за светата църква.

След него поиска думата хартофилакът. Той потвърди обвиненията на йеродиякона и каза, че границите на мисълта са божите закони, които църквата пази и които аз не съм признавал. Станаха и други архиереи, между тях и игуменът на „Свети Илия“, намекна за убийството на Доросий, за това, че нито веднъж не съм стъпил в манастирската черква, и нарече Доросий велик подвижник и просветител.

Пък аз, като напругах ума си, питах се как да се защитя, щом в моите съждения и представи бях отишел далече пред съдниците, и се учудвах, че именно от това идва и безпомощността ми. Те искаха да мисля като тях и да не подлагам на съмнения техните улове, понеже в такъв случай не бяха достойни да съдят.

Само един-единствен тук знаеше истината за мене, ала мълчеше. Подирях го с очи между черните раса и извиках: „Отче Евтимие, защо

мълчиш? Ти познаваш мъките на душата ми. Защити ме!“ Гласът ми, непознат и за мене, изпълни залата от край до край и смути всички.

Тогава настана тишина като в гробница, вси погледи се отправиха към Евтимий, а той, без да ме погледне, каза: „Чадо, няма защита за никого, който блуждае между дявола и бога, докле страданията или смъртта не пресекат като секира пътя към единия или другия. Там, в тъмницата, ти рекох, че ако божата енергия не е могла да смири гордостта ти, никой не ще я смири. Приеми наказанието като пръст божии за твое изправление и спасение...“ Отведоха ме дятците при Калеко да чакаме присъдите. Съборът начена да се съвещава и видях как Евтимий отиде при негово царство и патриарха, дълго говори и ги убеждава за нещо. Патриархът не възприемаше, неодобрително поклащаше бялата си брада, Иван-Александър слушаше замислен. На групи шепнеха и спореха велможи и архиереи какви наказания да ни наложат. През това време донесоха голяма ножица, остригаха косите ни, а когато дяконът поиска да остриже и брадите, един от дятците го възпря с думите: „Брадите не режи — тъй заръча татаринът.“

Изправи се патриархът, удари с жезъла в пода. Наставаха велможите и клирът. Високият йеродякон даде знак да ни доведат пред царските престоли и се заизреждаха най-напред духовниците, после болярите, един след друг, от единия до другия край на тронната. „Виновни, анатема! Виновни, анатема!“ И всеки, щом изречеше тия думи, дигаше ръка и я сваляше...

Т

Лесно е с мъдрост да оправдаеш правото да бъде одрана кожата на човека, със заплаха от смърт да приеме твоята истина, както сториха в лаврата с отец Лука. Кой бог не е жесток и нали не „с нам“, а „с имени твоему“ колим себеподобните си? Но що би било, ако мъртвите съдеха за делата ни? С какво друго можеше да ме утешиш, велики пастирю? Нали години по-късно утешава злочестия български народ с царството небесно? Ти беше унижен от любовта си към горния Ерусалим, защото всяка любов води мъжа към унижения, понеже подчинява волята му на това, което обича. Като уверяваше търновските граждани, че мощите на твоята небесна годеница, света Петка, на свети Иван Рилски и на другите светци са непобедими и агарянциите никога не ще преминат стените на престолната, не беше ли готов да се примириш с падането на града, щом вярваше, че всичко е божа промисъл? Ти беше усвоил способността да блаженствуваш чрез въображението и това блаженство не изключваше и смъртта, която ти наричаше „девица с нежни ръце“. Ти поиска да превърнеш нещастията на своя народ в очистение, слабостта му пред завоевателя в сила и спасение чрез светата троица, на която го предаваше „сега и во веки“. В ония страшни дни, когато разказах на Шеремет бег що за човек си, той се изсмя и рече, че човек не може да види едема, докато не влезе вътре. А ти вярваше, че си влязъл приживе. Но ако беше видял Таворската, както я видях аз, не би ли те превзел духът на отрицанието, съмнението и търсенето? Нямах ли да се разкайваш, че изрече присъда срещу мене? Нямах ли да си приличаме, наставниче? И кой кого би съдил тогава? Нима величието изисква отричане от земното, самооблащението за свобода чрез робство пред вишния? Ти наричаше свое отечество рая, „сътворен от живи камъни, чийто художник и създател е бог“, и „с млякото на благочестието“ поеше духа си. Но ако той рай е лъжливо блаженство, лъжа беше и ти и аз ще имам право, ако река: „На лъжа се крепи човешкото величие! Лъжа е спасението! На лъжа непобедима е поставена силата човешка!...“

След анатемата ни отведоха в тъмницата и там стояхме пет дни, докато съборът привърши и с евреите. Научихме, че двамина евреи били осъдени на смърт, обаче негово царство заменил присъдите с мъчения, а трети, равин, бил убит от народа с камъни.

Понеже не знаех на какво ще бъда осъден, представях си, че ме посичат, мъчат на въже, с трион или ми слагат гърне с живи плъхове на корема и поставят жарава отгоре му; ушите ми режат, езика и ръката, с която съм записвал ереста. Съжaliaвах, дето не постъпих като поп Лазар, когото отведоха на покаяние в някакъв манастир. Ала здраво бе загнезден в мен лукавият, та се гавреше: „Не бой се, Теофиле, смъртта е прекрасното нищо, «девица с нежни ръце». Виж, мъчението е лошо, но и то е до мига, в който ще загубиш свят. И болката има край. Аз съм окачил над земята часовник да измерва болка и наслада за всичко живо. Истинското блаженство ще настане, когато моят часовник спре. Тогава тленното ще премине в нетленно. Вярваш ли?“ Тъй се гавреше дяволът и както седях в гнилата слама, прегоря в сърцето любовта към световното съкровище. Видях света без себе си и се примирих като агнец под ножа. Така се разминавах с живота и утеха вече не дирех, и страх голям нямах...

На петия ден, в събота, замлъкнаха чуковете, които сковаваха позорището на тържището. Оправи се времето, кротък покров се синна над кули и зъбчати стени. Камбани и клепала известиха свършека на утринни в черкви, параклиси и манастири, мъглица опасваше хороводно Янтра. А тя поплисква край тъмницата, шепне ми: „Къде са водите, мили телата на бащи и деди? Тия води бяха сладки, речни, сега са солени, морски. Някога и ти беше сладка вода, сега си горчива и отровна. Отмини, отмини в незнайното без разкаяние...“ И както жених чака стройниците да го поведат към дома на невестата, тъй чаках тъмничаря със стражата и се утешавах със стиховете, които някога бях съчинил в лаврата:

*Сред черната вселена бог създаде нежната земя,
но в нежността ѝ дяволът вля жестокост във всяка
сила,
мрак във светлината, смърт във вечността.*

*И окото на милосърдието божие само дотук
стигна...*

Не ни дадоха нито просеник, нито вода за обед. Затихна Търновград под октомврийското слънце, преситен от съд над еретици, препълнен с пришълци, докле заби патриаршеската, след нея клепалата и камбани на черкви и манастири. Раздвижи се градът с глъч и тропот като на празник. Пристигна тъмничарят с помощниците си, свали вретещето, навлече ми червена дреха от коноп, свързаха отзад ръцете ми със здраво въже. Събраха ни шестима осъдени — Босота, поп Стефан, Теодосий Калеко, аз и двама евреи. Поведоха ни със силна стража и още от вратата на тъмницата заприпкаха хлапета, викат: „Карат ги! Идват!“ Народът се притиснал, стари и млади, жени, деца, монаси, ратаи, болярски люде от близките крепости, на чардаци и прозорци, по покриви, по дървета, по огради се накачили. Простолюдието от Девинград заело брега край Трапезица, като парцаливо стадо, дошло на водопой — блъскат се, ругаят и се бият, някои възкачили деца на рамената си. Царска стража с маждраци не пуца никого да се приближи до позорището. То стърчи три метра с прясно одялани дъски и греди, опасно с въжета като кораб. Върху крепостни стени и кули почерняло от войници и народ, по царския път се струпали царски слуги, както когато въжеиграчи и фокусници показват изкуството си, а срещу позорището към тържището шатра, подигната на стълбове, окичена със знаменца и губери — за царя и велможите. На върха ѝ син пряпорец с чер двуглав орел, в нея сам цар Иван-Александър с венценосния си син седи, зад него болярството блести със златоукраса, пурпур и свила...

Поразиха ме човешките очи. Не бях виждал толкова очи в мене и що изразяват в такива часове. Жестоко любопитство, смут и страх, като че всеки от тия люде беше се изправил над пропаст, която го теглеше да скочи в нея. Бяха обядвали, с молитви и кръст, а очите им искаха мъки и смърт, дано узнаят тайната, заради която човекът към самоунищожение тегли. Като насън мълвях в себе си: „Смъртта е прекрасното нищо, мъките са, дорде загубиш сваят. Отмени без разкаяние, защото сам не знаеш къде си и къде ще отидеш...“ Вървах с бавни стъпки, та един от стражите ме мушна с дръжката на копието в

гърба, да не изоставам. Не ме гнетяха виковете, глупавите подигравки и дюдюканията, ами клепалата и камбаните, после тъпаните, които заудряха, когато приближихме стълбата на позорището. На върха ѝ като стопанин чакаше татаринът-палач с двамата си помощници, засукали ръкави. Черна смола горе ври, мирисът ѝ ме замая, прилоша ми. Млъкнаха за кратко тъпаните, кастрофилакът разгъна свитък, зачете кой на какво е осъден. Щом чу, че ще му отрежат езика и ушите, Калеко, какъвто си беше същински сарацин, пожълтя като дюля, изплезе към царя побелял език и се провикна: „Изяж го, Тарторе! Всички езици да отрежеш, мисълта не можеш спря! Проклет да си и царството ти триж да е проклето! Синове и внуци да изкупват греховете ти!“ По знак на кастрофилакса метнаха на шията му въже и го измъкнаха на позорището. Палачите го грабнаха и го повалиха. Да бяха свободни ръцете ми, щях да запуша уши да не чуя оня страшен стон като мучене, що последва на края, и грозния вик на тълпата. След него изкачиха Босота, когото най мразеха и цар, и боляри. Пък той, набит, с голяма глава с разширени, горящи от омраза очи, изпсува царе и велможи и люто ги прокълна. Някой от тълпата извика: „Кириле, Кириле, не така! Приеми кръста, ти си свят за нас!“ Биха го с камшик и като го лишиха от език, ослепиха го с нажежени сребърни парици, поставени на вилка, и му отрязаха ушите. Дойде ред и на поп Стефан — строен мъж, рус, тънкокож, твърд като кремък, пък наглед кротък. С ясен глас извика: „Князе на Сатаната, не се ли боите как ще се представя на оногова, който ви е поставил да съдите според неговите закони?...“ Запушиха устата му и не се чу нищо освен последния му вик, който тъпаните не успяха да заглушат. Замириса на изгоряло месо — с нажежено желязо и смола изгаряха раните да спрат кръвта.

Кръстеше се народът, жени повръщаха, разплакаха се деца, многогласа врява се носеше над Асеновия град с кучи лай и грак на врани. Тъпаните блъскаха диво, ехото размяташе бумтежа между Царевград и Трапезица.

Показаха тримата на тълпата, забулиха ги и отведоха някъде. Мой ред бе да се изкача по стълбата.

Знаех какво ме чака. На Евтимиевото застъпничество и на почитта към покойния ми баща дължах лекото наказание. Ума и дума загубих, като видях окървавения под, отрязаните езици и уши, нажежения жиг, скорпионите и чух диханието на кожения мях в

медния жаравник. Просветителю, наставниче-светецо, ти и твоят учител Теодосий, как ще влезете сега в дома господен да учите на милосърдие? И ти, църковен притч, как ще отдаваш слава на Христа? Или е отсъдено на човека да живее в поругание, понеже недостъпният мрак на боговидението изисква да се създават закони и с тях да се преследва всеки, който се опитва да надникне в тоя мрак?...

Изправи се татаринът насреща ми, огледа ме, засмя се и рече: „Харесват тебе жени, а? А мъже бягат от тебе? Вай, вай, шейтан и ангел. Цар не ставаш, поп не ставаш. Бунтовник ставаш! Аз тебе друга хубост ще правя.“ — Грабна от жаравника зачервения жиг, хвана ме за брадата, пък помощникът му през рамената...

Без полза е да описвам как ме обезобразиха. И Христа разпнахме не само защото неговото слово изобличаваше, но и защото хубостта му обиждаше. И моята красота бе осъдена като дяволска, та я похулиха. Пръв родният ми баща я осъди... Колкото за татарина — опитен беше в занаята си, отбираще и от души. Наситил се на издевателства над плът, единствен не се наслаждаваше на мъките, а на изкуството си, докато народът замираще в стаен ужас и ревеше като звяр...

У

Много години оттогава, пастирю народен, и съдбата отново ни среща в Търновград — аз пак във вериги, роб на Шеремет бег, ти агарянски пленник, осъден на изгнание. И понеже в нашата кратка среща не можах да ти кажа всичко, пиша го, дано тия редове стигнат до очите ти в онзи манастир, в който са решили да те заточат. А ти, брате, дето ме четеш, знай: в дванадесетата нощ след падането на града измолих от моя господар да се видя с патриарха, когото през деня бяха извличали на крепостната стена, за да го посекаат.

За изказване ли е що претеглих в Романия, където ме натириха, наставниче? И поп ставах, женени преженвах и рибар, и гъдулар — песни тъкмах, по села и градища ги пях, и в безвенчален брак встъпвах, и бягах от град в град. Свлякоха се изгорените мяса от лицето ми, бялнаха се между брадата белезите, а десният мустак наполовина — там жигът бе изгорил косъма издъно. Мало и голямо се трупаше да ме гледа, смееше се, кога трябва и не трябва, и всеки в своята неволя се тешеше с моята мъка. На бунт учех народа, с омразата, що бях натрупал, смешки правех и людете веселях по пътища и тържища. И виждах как отроци и бащиници се освобождават от всякакъв страх и нови ереси тръгват из българската земя. Говореше се, че самият господ се помирил с дявола, както Иван-Александър с Амурата, че Богородица плачела, защото Исус бил хвърлен в ада за лъжа — бог се отрекъл от своя син и дяволът издигнал Мохамеда да свърши с тоя свят, нов, по-справедлив да сътворят. Тръгна народът да граби болярски и манастирски имоти, а османлиите да грабят и заробват всички...

Какво ли не видях през тия години? Заробени ли не видях, изгорени или на кол набити? Гарваните край пътищата тлъстееха от човешка плът, на ята се събираха черни орли, дремеха преситени по чукарите, сиви вълци бродеха сред бял ден из долната земя. А народът дигаше сватби — всеки, който имаше женска челяд, бързаше да се освободи от нея. Свещениците забягнаха, калугерите се заключиха зад

манастирските стени — еретици обручаваха, кръщаваха и опяваха. И всеки разнасяше ерес със свое тълкование. Тук парици болярски имот разграбват, там братята им в робски синджири оковават. В едно градище бой се води, в друго телци колят и се веселят, сватби правят, в трето агарянци моми гонят, глави режат и гора ечи от плачове. Една след друга крепост минаваше в погански ръце било че катепани и севасти скланяха да ги предават на Амурата заради облаги, било че бидоха победени един по един. Мустафъзи се поселваха в градища, християни изгонваха из къщите и много народ отведоха варварите зад Босфора. Що потурчени султански роби плъзнаха на поселение, що дервиши се настаняваха в български светини. Някъде хората забягнаха в гори и планини, някъде стана за тях добро, понеже нямаше кой да събира многобройните царски и болярски данъци. А мнозина, лични и прости, отидоха при агаряните, своите да грабят. И дали черната тъма в душата ми мина от тоя народ, или си я носех в кръвта, злото веселие и мен обзе. Със свирепа радост убивах по хората акинджии, дошли да робят моми и невести, невидимо ги пробощах в суматоката с моя нож. Мъртви кога опявах, с бога се подигравах, а човека окайвах. И се замислях над българския ум, дето кумири не признава, закон не тачи, със зло и добро хитрува и на жестоката земна правда робува. Отделили сме небе от земя, истина от правда, на господата гледаме като на дете, своеволничи всеки, умува и слободията си, почита повече от свята икона. От тая земна правда е отровена и моята душа, владико, както твоята от горния Ерусалим... Сами рушихме нашата скиния, а никой не виждаше, че подготвя ново робство от чужди...

Научих, че си отишел с твоя учител Теодосий в Цариград и там Теодосий бил миросан от Калист, преди да се представи, а след неговата смърт си продължил подвизите му в пещера край Търновград, нова исихастка обител си създал. И си рекох: „Прав беше отец Лука. Гърци са и на гръцкото безумие служат. От него погива ромейското царство, погива и българското.“ Възневидях те и ти отмина задълго с тъмното за моя ум минало. И вече не се питах коя е причината за моите нещастия, в мен ли, в светоустроението ли, или другаде? Как от най-доброто в душата ми произлезе най-лошото, от възвишеното — най-окаяното?

Един ден при заник влязох в село от десетина колиби. В крайната оплакваха мъртвец. Бях забулен да не ме посрещат хората със смях.

Влязох в двора; кучето ме залая. Показа се старец, кланя ми се: „Повели, божи човече, влез. Синът умря, наказа ни господ.“

Мъртвецът положен на одъра, две дечица се сгушили в ъгъла като зверчета. Невестата отпуснала чумбер, плаче, старата седнала на патомата. „Забягна в горната земя нашият духовник. Няма кой да кръщава, ни да опява — дума старецът. Попей на сина.“ „Добре, рекох, но знайте, че съм анатемосан, нямам право.“ „Кой ще те види — казва. — Няма вече ни цар, ни патрика. Попей на сина, да не върколяса християнската душа.“

Погледнах усопшия. Млад мъж, сух, слаб. Носът му се източил, устата котленосиня, изпружил боси нозе, скръстил ръце като два сухи клона и в тях втикната оваляна лоена светица — едва примигва и дими.

Зачетох заупокойна молитва с гръмлив глас. Млъкнаха жените, кръстят се, пък аз сам не зная на какъв господ се моля. И не щеш ли, свлече се черното покривало, откри жигосаното ми лице. Сkochиха жените, стъписа се старецът. „Прокажен си, вика. Махай се от къщата ми!“ „Не съм прокажен, казвам, ами съм жигосан за еретичество.“ А по-голямото от децата, както ме гледаше уплашено, прихна — първо съзря смешното ми лице с изкривения нос и устни. Засмя се и старецът, успокоиха се жените. Довърших молитвите и останах да ношувам в хижата.

Щом мръкна, вкараха пет овчици в кошарката, преградена с пръти вътре, старецът доведе крава. Жените стъкнаха огъня, похапнахме и налягахме да спим — покойникът на одъра, ние, живите, на патомата. Нощта душна, в гората подвикват улулици и пълен месец грее. Ножът, с който убивах агаряните, боде хълбока ми, под клепачите ми пожари, юди хора вият, нещо ме притиска до полуда. Премислях що съм и що исках да бъда. И колкото по-живо си припомнях моя живот в лаврата, по-силно ме душеше бесът...

На другия ден опях мъртвеца в селското гробище и потеглих към селото на болярин, покорил се на Амурата. Красна есен беше, капят листа, топъл ветрец лъха от юг. Земята смълчана, пък аз като гонен дивеч, пътища избягвам, все из горите и по високото — да виждам издалече. Защото по него време, след битката при Марица, Амурат се разяри на Шишмана и даде воля на своите да плякосват и свирепствуват из българската земя, та налитаха за дрехи, добитък и

роби. Фудули, черни и грозни, ала пъргави и бързи, на бързи коне идваха като буря и отминаваха като градушка. Запустяха ниви и лозя, глад плъзна по цялата долна земя. Много пъти се опитвах да мина планината, но жигосаното ми лице издаваше какъв съм, та българските стражи ме връщаха.

Към пладне излязох на едно пътче. Чух разговор и по раззеленилата се трева разбрах, че наблизо има чешма. Щом я приближих, видях край нея насядали хора. Прострели месал, ядат. Двама гъдулари, едно невръстно, болярски войници и мъж с окъсан клашник, сгънал колена и подпрял брадата си о тях. До него жена — едра, още силна, нагиздена като за венчило, но премяната вехта, измачкана, личи, че е от младините ѝ. Пих вода и без да свалям черното платно, наплисках лицето си да се разхладя, а по-старият от гъдуларите каза: „Този човек е от духовниците. Нека отсъди кой е прав“ — и ме покани да седна при тях. „Павликенин ли си, дума, или си от богомилите?“ Като отвърнах, че съм бивш монах, рече: „Тогава знаеш за такъв грях как наказват на онзи свят.“ А жената се усмихва и говори: „То и сега сме на пъклена мъка. Как ще първо да забравя и децата? По ми са мили от теб, мъжо. Гледай на жълт евреин да не робувам или на поганец. Дано придумаш нашия болярин.“ „Що има, рекох, добри хора? На каква мъка е тая невеста и защо е пременена?“ „Продават я, казва гъдуларят. Мъжът я продава, и тя самата иска. Голям глад е в тяхното село и господарски данъци не платили.“ Питам ги защо не са забягнали. Как щяло? Страх ги било от болярина. „Къде ще вървиш от немотия и поганци? Децата ще измрат от глад“ — дума мъжът и очите му като на слепец. Болярските люде мълчат, скубят тревичка, пък жената все тъй се усмихва. Челото ѝ властно, усмивката мила. „Робията, кай, не ни е първица. Все то дали ще робуваш на болярин, или на търговец. Само на чужда вяра да не е. Отзели сме си ние с моя стопанин, от роса на слана премина нашето.“ „Защо, казвам, жено, сама настояваш да те продават? Не милееш ли за децата си?“; „Заслабнаха, отче, подуха се коремчетата им, на старци заприличаха. Петърчо ми е на единадесет години, а Лазарчо на девет. За тях се продавам, господ да ми прости. Надеждата ми е в нашия болярин, при себе си да ме остави. Аз съм работна, отче. Но дано даде и малко просо, за жито не си го имаме и наум...“

Не да те плаша пиша тия редове, пустиннолюбче. Ти видя по-лошо, за което няма слова, но да е ясно как дойде моето просветление... Наоколо тишина горска и мирис на дъбрава. Земята още топла, но стаена — почива си от човешката мъка по нея. Чучурчето на чешмата нарежда, като че детски плач лее. Умълчаха се гъдуларите и страшниците. Мъжът, прихванал колена, клати се напред-назад, невестата се усмихва — за децата си мисли, на нещо хубаво се надява.

Попитах мъжа колко е задължил на болярина. „А че знам ли, в книгата пише. Болярска работа. До жълтици е стигнало.“

Навлязох в дъбравата, опрях гръб о един дъб и се запитах: „Ти, дете търси бога и тайната на двата свята, а сега като вълк ходиш, с всичко се глумиш и злобиш, можеш ли да се продадеш за доброто на някого? Имаш пари, дай ги на жената да се отърве от робство.“

Още когато царската стража ме подбра за изгнание, майка ми даде шест жълтици и няколко гроша. Криех ги зашити в ризата за черни дни и щом напипах възела, ръката ми сякаш се опари. Започна дяволът да ме скланя да си мълча: „Какво ще правиш без пари в тия зли времена? Човекът и плътта му са по-евтини от добитъка. С какво ще се откупиш, ако те заробят? Млади сърби, бошнаци и българи по тържищата са по-много от овцете.“ А от друга страна, ме срами: „Я се остави от тая работа. Нали сам знаеш, че беше лъжлив светец. Преди да хвърлиш расото, стана антихрист, Христа погребя, при Искариот се нареди...“

Стоя опрян о дъба и слушам, че ония се приготвят да тръгват към болярското село. Гъдуларите подръпват лъковете, песен ще измайсторят, запев търсят. И потеглиха като на сватба, гъдулките застъргаха, старият гъдулар запя.

Хвърлих клашника, смъкнах ризата и с ножа отпах възела с парите. Грошовете зеленияли от потта, но жълтиците светнаха.

Застигнах ония по пътчето и викнах на жената: „Ела, невесто, нещо трябва да ти кажа.“ Млъкнаха гъдуларите и песента на стария. Жената дойде. Дръпнах я настрана, тикам парите в ръката ѝ, правя ѝ знаци, да мълчи, шъпна ѝ: „Откупи се и отбий колкото можеш от дълга, па купи храна за децата.“ Тя ме гледа втренчено, не вярва на очите си. Ала умна излезе, съобрази и скри възела в пазвата си. Цяла трепери и понича да ми целува ръцете. „Мирна стой, ония да не видят.

И никому не казвай, че могат да ти ги вземат болярските люде или гъдуларите. И на мъжа си ни дума.“ „Ами сега какво да правим, как да върна гъдуларите?“ „Върви, казвам, и като се изправиш пред онова куче, болярина, попитай го колко му дължиш, па му речи, че ще се изплащаш. Робите са евтини, за теб и две жълтици няма да вземе на тържището.“ Тъй я наставих и аз тръгнах с тях към болярското село.

Като го наближихме, седнах под една върба, до някаква рекичка. В устата ми горчи, дяволът ме натиска, кори ме: „Защо даде парите, глупако. Все ще те заробят и никой няма да те купи. Обезобразен си, ще те убият.“ Ала усещам — олеква ми, надига се радост и обич към невестата. Размислих се и взех да разбирам, че не само за нея, за моя род български съм направил това, за него съм убивал агарянциите и вече съм го възлюбил. Зачудих се кога е станало то, как не съм го съзнавал? Нали Исуса Христа закопах, от майка, от баща и сестра се отчуждих. Че Искариот дори себе си не може да обича, а ето че заобичал простия народ и го заобикнал без този, когото бе търсил между манастирските стени... Съдбата ни събра, наставниче, в Търновград, за чието разорение спомогнахме. Кой се подигра с нас, търновско светило?... Но чуй как стигнах до теб в оная юнска вечер и как те видях в човешката си безпомощност да служиш и на бога, и на дявола.

Ф

Когато Баязид победи крал Лазар на Косово поле, заживях с една вдовица и раните, що бях получил в битки с агаряните, зараснаха. Тогава продавах в града риба и правех бъчви. Вдовицата умря същата година, в която султанът потегли да съсипе Шишмана. Кефалията на града се би с многобройните войски на пашите и след пристъпа загина в битката. Плениха ме с много жени и мъже и като отделиха старите и болните от тези, които щяха да заробят, изкараха ни край реката да ни посекаат. И аз, като чаках реда си да коленича над дръвника, мина турчин със зелена гъжва и дълъг меч на рамото. Видя ме, взе да се смее и хвана брадата ми да я отскубне. Сремнаха се очите ни, неговите ми се сториха познати и рекох на гръцки, понеже мнозина агарянци бяха научили тоя език из гръцките земи: „Защо се гавриш с поругания? Остави ме спокойно да се явя пред бога.“ А той се вторачи в мен и извика: „Тофил ли си бе, керата? Аллах керим! Ти ли си?“

Той беше същият, когото бях пазил в търновградската тъмница да не вика, сега въздигнат, началник в акинджийски санджак. Станах негов роб.

Ала по-късно един от големците на яята, Шеремет бег, който беше веселяк и тайно пиеше вино, взе ме от Халил ага да му ловя риба и да го веселя. Нощем ме оковаваха във вериги, денем вървах край господаря си да изпълнявам заповедите му.

Събрал беше Баязид не само анадолските си войски, но и западните, ти ги видя — бяха християнски васали — гърци, сърби и наши съотечественици. А те, като се срамуваха от нас, робите, преструваха се на османлии и бяха по-жестоки от агаряните! И вървах васалните войски размесени между другите през земи, които Амурат беше завоювал, и не срещаха отпор.

Имах ли думи да изразя противоречивите си мисли и чувства, когато отново видях стените и кулите на моя роден град, по които се развяваха знамена? Зъберите им бяха почернели от народ, възлязъл да гледа агарянското нашествие. Априлски облачета като бели сенки

лежаха над Янтра, а тревожният звън на камбани и клепала внасяше в душата трепетен страх. Настървени за плячка, навляха спахии на дребни коне, като лавини се свличаха дружини от яята, развяваха се байраци, биеха тарамбузи и подобно прииждаща река султанските войски заемаха всички височини, сякаш лешояди околисаха престолната. Юрушки задруги се разположиха по върховете с камили, военачалници и паши се настаняха в околните манастири. И като гледах нашествието, питах се, кой бях аз? Прокудило се чедо на осъдените, заблуден техен син, дирил разумен бог и подигран от дявола? Или разкаян еретик, стъписан пред разрухата на своя народ, късно вразумен от нещастията? И мен, охуления, заробения, кой ме наказва да гледам разорението? О, страшно и коварно царство на духа! О, свято позорище на нашата духовна трапеза, тъй богата с всякаква отрова! Не си ли било заник пред мрак? Чакало си варварите да угасят твоята светлина и да стъпчат с нечистите си нозе твоя олтар! Горд, недостъпен и заключен изглеждаше Търновград, сякаш и самите небеса бяха безсилни да го сломят. Там беше престарялата ми майка и сестра ми, които бяха забравили сладките дни от моето детство...

Сглобиха агаряните дървени минарета, ходжите им прославяха аллаха и неговия пророк, а в Търновград клепала и камбани зовяха за християнска молитва. Молеха се двата народа, двете вери и техните войски всяка на своя бог и на стада тичаха нечестивите към Янтра, преди да коленичат. Кажи, учителю, безумен ли е човекът в най-висшето си? Той ли е безумен, или висшето?...

В Девина крепост се бранеха отчаяно, но когато кулата им се срути и видяха, че няма накъде, удариха тъпаните и с кучетата, които пазеха нощем крепостта, излязоха срещу агаряните и загинаха до един. Молих се за душите им и си казвах: „Господи, спаси ги, а мен порази, понеже не разбирам в що се състои твоята правда.“ Вечерта, когато внасях в игуменарията на манастира „Свети Никола“ мях с манастирско вино, Шеремет бег ми рече: „Калугер си бил, трябва да познаваш вашия кешиш-башия. Евтимий го думат. Той бил началник на крепостта. Що разбира папаз от война?“ Зачудих се, че гражданинът на горния Ерусалим може да върти меч и да сее смърт.

Кръвясваха зелените очи на моя господар, когато се напиеше, пот избиваше по широкото му лице. От него научавах какво става, тъй като турците не се стесняват да говорят пред роби и слуги за военни и

държавни дела. Казваше, че ти си подкрепял защитниците на Асеновата врата, дето всеки ден се водеха битки и дето отбраната била най-силна, а реката заприщена с навързани греди. От високото виждах тълпите бежанци във вътрешния град, монаси, побягнали от манастирите, добитък, разпрегнати коля, слушах врявата на тържището и край черквите, дето се трупаше народът. Щом варварите тръгнаха на юруш, настъпваше суматоха. Стенобойните машини засипваха стената с камъни, на облаци летяха стрели, прах се дигаше. Тъй минаха няколко дни, докато се чу, че Баязид идва към Търновград с нова войска. Пашите отидоха да го посрещнат към Оряховица и взеха много от нас, робите. И ние, като се наредихме отстрани на пътя, паднахме по очи, щом султанът се появи на чер арабски кон. Край него като въртележки кръжаха дервиши, многобройни роби тичаха отпреде му. И мина заробителят на коня — дребен на ръст, носът му като кука, брадата жълта, късо подстригана. След него развяваха знамето на пророка и следваха еничари и спахии.

Разположи Баязид голямата си шатра над Кселифора, понеже там местността е тучна, има хлад и много вода, и свика пашите на съвещание. И на следния ден агаряните развяха бял пряпорец пред фрънския град. Затръбиха тръбачи, потегли султанско пратеничество. Баязид обещавал да запази живота и имота на гражданите, ако градът се предаде, и както по времето на Амурата, щял да остави в него войска. Бързаше султанът към Никопол, боеше се, че Шишман ще се съюзи с власи и маджари, и не му се искаше да се бави в Търновград. Защо не прие предложението му, владико, да запазиш народа от плен и клане? Защо не отдаде кесаревото на варварина и не се облегна на божието? Нали е непобедима божата правда и нали по божие попущение агаряните бяха пред стените на престолния град?... На-мощите ли се надяваше, царят ли да дойде с голяма войска?... Народа ли бранеше, или горния Ерусалим и твоята църква? Агаряните казаха, че ти си отхвърлил предложението на султанското пратеничество, в което участваха български васали и синът на сръбския деспот. И щом пратениците излязоха от фрънския град с бялото знаме, агаряните взеха да викат, защото се разбра, че предложението е отхвърлено. Тогава Баязид заповяда пристъп на фрънския град и на другата сутрин пристъпът започна. Потегли яята, кой с меч, кой с лък, кой с копие, а имаше и с тояги. Навързаха ладии да направят мост за

еничарите, с биволи повлякоха обсадни машини. Завикаха ходжите, забумкаха тъпани, а от Търновград тревожно екнаха клепала и камбани. Южната врата се отвори, спусна се дружина за помощ на фрънския град. Самият Баязид с пашите стоеше на брега да гледа пристъпа. Гледаше и ти с военачалниците от стената на Царевград. И ние, робите, виждахме отгоре какво става. След пладне агаряните пробиха стената и защитниците се оттеглиха зад южната врата, като изнасяха ранени към Балдуиновата кула. Мнозина бяха ударени, а хилядникът Асса, син на кир Миза, прекръстен на Ангел, когото покъсно убих по заповед на Шеремет бег — пленен.

Затегна се обсадата и Баязид се гневеше. Много от пашите му заминаха за Никопол и аз се радвах, като виждах как султанската войска се източва из клисурата на Янтра. Но малобройни бяха защитниците на Търновград, монаси и граждани се биеха рамо до рамо с войниците, та агаряните не се нуждаеха от пълчища, за да поддържат обсадата. И като гледах как всеки поганец не мисли за живота си, а само как да изпълни по-добре султанската заповед, разбирах защо загиват християнските царства. На всеки тъгъл у нас я цар седи, я вироглав деспот или болярин и единствено за своето благо държи.

Трябваше да бъда весел, защото турците не обичат тъжни люде, пък и жигосаното ми лице изглеждаше по-смешно, когато се разтъжех, та Шереметбеговите чауши ме блъскаха в гърба и се заливаха от смях. И като не ми оставаше друго, преструвах се на занесен, да ги залъгвам и печеля доверието им. В тъмни зори занасях чиста вода на моя господар да се измие. Шеремет бег коленичваше, повдигаше двата палеца на ръцете си и се кланяше на юг. След молитвата му постилах бохча да яде, обувах чизмите му, помагах му да нагласи голямата чалма, пък той се оглеждаше в острието на дамасковата си сабя. Зачуеше ли се тръбата, яхваше коня и аз му подавах тъпана да го окачи на седлото.

Една сутрин ми рече: „Кяфир, чуваш ли да пеят вашите петли? Никакви ги няма, само добитъкът ви мучи. И петлите са разбрали какво ви чака. Де да видим папазбашията колко ще удържи града!“ И наистина петлите в Търновград не пееха. Нощем, като лежах в сламата из манастирския двор, разпиляна и утъпкана от конете, виждах унилите светлини в обсадения град, догарящите агарянски огньовете,

слушах познатите шумове на Янтра, вой на кучета и зов на тръби за смяна на стражи. Долети далечен вик, някой се провикне с неясни думи — не знаеш стон ли е, или псувня. Или се дигне врява — защо? от кои? — неизвестно. Съдех те, търновско светило, и теб, граде, дете неразумни ме обезобразиха, гореше от спомени сърцето, петимно по някогашното, мъчеше се от отчаяние, пораждаше мъст и ръката ми търсеше нож. Денем слънцето печеше на сушаво. Вечер тъпани събираха санджаците под знамената, екваха команди, пламваха отново огньовете и в зарите им виждах да святкат маждраци, криви саби, ятагани и мечове. Сбивания ставаха за яркоцветни платове и дрехи — всеки голтак от яята ламтеше да се накипри. Ограбени църковни отвари им служеха вместо чаши и съдове за измиване, раса и свещенически одежди, взети от околните манастири, постилаха за спане или покриваха с тях конските гърбове. Небето пламтеше в червени залези, дъждец ни капка, щурци свиреха и те вещаеха зли прокоби. Ходжите молеха аллаха да им изпрати своите ангели, които те наричат джинове, и да увеличи султанската войска с непобедими крилати воители. Телали отправяха страшни закани към обсадените — варварите караха заробени да викат, познати към познати се обръщаха, увещаваха ги да отворят вратите на града. И тъй мина месецът, та дойде май. Обсадени и обсадители свикнаха с този живот. През деня чуковете в града ковах, в Янтра хвърляха мрежи за риба, някой запяваше, екваше и смях. Но най-вече пораждаха празниците. Както в дните на моето детство клепаха и камбани радостно огласяха долината на реката, замрежена от синкава мъглица и от дима в града. В многозвучна прослава възкресяваха сладки спомени от мирни дни, християнски радости отнасяха към небесата, сякаш самите небеса се отваряха и всичко — зеленина и птици, река и земя, слънце и въздух празнуваха. Що беше на Възнесение, на Петдесетница и на Свети дух! Такъв тържествен звън от страдна и горестна молба екна над Търновград, като че цялата мощ на християнския бог бе призована да покаже на варварите своята непобедимост. Песнопенията от черкви и параклиси идваха на вълни и гологлавото българско войнство коленичваше по крепостните стени с маждраци, изправени нагоре като страшна гора. Шествия се виеха край черквите на Трапезица и Царевград, осъдените вървяха с великденски свещи в ръце... И

варварите гледаха смаяни. Като слушах това безумие, душата ми искаше да ридае, а разумът се отказваше да го разбере...

Х

Нея нощ спях на манастирския чардак. На разсъмване ме събудиха тъпани и рогове, които предаваха команди. Пълен с ужас глас цепеше долината на реката. Лавнаха кучета, дигна се писък и рев. В общата врява се втурна бясно биене на клепала, дрънчене на оръжие и шум от битка. Шеремет бег излезе бос на чардака и заповяда скоро да му донеса тъпана да събере хората си. По целия турски стан пламнаха факли, зацвилиха коне и когато се разсъмна, Царевград и Трапезица бяха препълнени с народ, още хвърчаха стрели и се чуваха плачове. Варварите бяха завладели Асеновия град, разграбваха имуществото на избягалите, избиваха свинете и заробваха. Лошото дойде от един малоазиатец на име Адил баба. Като забелязал, че стражата под Сечената стена е малобройна, наговорил се с дружина и на разсъмване я нападнал. Там нашите го убили, но агаряните прехвърлили стената. Така дяволското око, което умее да вижда във всички човешки дела как да върти колелото, избра поганеца и приближи края. И ти, владико, помогна по-скоро да дойде, като прие избягалите полуголи мъже, жени и деца в крепостите, та прав беше Шеремет бег да каже: „Кешишбашията излезе глупав, като пусна неверниците отдолу. Нито храна, нито подслон има за толкова люде. И риба вече не могат да ловят.“ Но нима иереят можеше да постъпи другояче?...

Запахх ходжите възхвала на аллаха и заповяда султанът пристъп на Трапезица. И ти гледа безпомощно как агаряните преведоха през моста пълчища и удариха крепостта от две страни. На вълни врълхлитаха и се катереха по стените. Втурнаха се в битката и султанските еничари, по-страшни от зверове, що страх не познават, и след люти пристъпи надвиха. Плениха множество народ с боляри и духовници, изведоха ги от крепостта, пък мъртвите извозиха — някои в реката, други на орлите. Тогава била заробена и моята сестра, загинала бе и майка ми, ала аз не знаех — мислех, че са в Царевград. В тоя жарък следобед, в деня на преподобния Давид Солунски, край манастира минаха пленени войни, някои в плетени ризници, боляри и

военачалници, без мечове и шлемове, та слънцето печеше непокорните им глави. Навързани със синджири през вратовете, прашни, окървавени, вървяха по каменистия път. Еничари ги водеха да се поклонят на султана...

Заредиха се дни и нощи, в които чувах толкова плачове и зверски рев, че заглушиха ония гласове на земята, без които човекът не би живял. Всяка нощ Шеремет бег и неговите люде се веселяха с девици и невесты, зловещ смях и писъци къртяха из манастирските килии и всяка нощ сънувах, че говоря с жена, чорлава като самата чума. Тя ми разясняваше смисъла на това, което ставаше, а смисълът бе недостъпен за разума и чер като катрана на пъкъл. И ми се натрапваше, че светът се свършва, пък аз още не съм успял да стана антихрист, защото агаряните са ме преварили и сам не зная вече накъде клоня. Насън слушах звън от злато, давеше ме миризма на пожар, а когато се събуждах от кошмарите, робиня изплакваше и молеше за вода...

Кажи, просветени, как да вярвам в божията сила и в горния Ерусалим, като виждам делата човешки и силата на дявола у самия мен? Не е ли безсрамие човекът да беседва със себе си, както обичаше да казваш, разбирайки беседата с бога? Как ще просияе в добродетели човекът на тая земя?

Не чуваше ли детските плачове в тихите, горещи юнски нощи, не виждаше ли как редят светлинките в крепостта? Долети вик на обезумял мъж, хлопне врата, изплаче жена и пак страшна тишина над черни кули и зъбчати стени, сякаш в мъртъв град, и стърчи звънарницата на върха като Голгота. Тъй минаваше ден, да дойде по-печален. И мъртвите лежаха непогребани в черквите, а гладните не смееха да се гледат.

Един ден почернях от народ стените на обсадения Царевец, понесе се глъч и агаряните недоумяваха какво става. После се разбра — уж царят идвал с власи и маджари и Баязид, който вече бе отишел с еничарите си към Никопол, бил разбит. Ти ли внуши сладката самоизмама на осъденото ти паство? Колко пъти нарежда шествия със свети мощи и молебени за дъжд и спасение? Чу се, че плененият царев сродник избягал в крепостта, а то беше измама — нарочно го бяха пуснали да отвори вратата на Царевград. Но ти не съзря измамата и — казват — отслужил си молебен за неговото избавление... Тъй ти се надсмиваха хората на Шеремет бег и когато изминаха още десетина

дни, та вече не блещукаха светлини в крепостта, турчинът рече: „Свърши им се лойта и зехтинът. И восъка са изяли. Скоро ще отворят вратите.“ Отново завикаха телали страшни закани, дорде се понесе друга мълва. Дошел гонец от Никопол с писмо от Шишман Търновград да предаде ключовете си. Баязид обещал на царя пощада, щял да остави войска в престолната, както по времето на Амурата, и пак да приеме Шишман за васал. Ала ти си скрил царското писмо, защото знаеше, че е написано с насилие, и нямаше доверие в твоя безпомощен цар, целувал два пъти стремето на султана. За да запази властта си, Шишман предоставяше себе си и народа на Баязидовата воля, а ти, Христовият воин, воюваше за кръста. Ти поиска да победиш полумесеца и да спасиш душите на паството си чрез смърт и мъченичество в „свишнем мире“. Но ако за теб „свишний мир“ съществуваше като божествен смисъл на земния живот, народът не искаше да умира. Оная „с нежните ръце“ будеше само ужас в божите раби...

Гражданино на горния Ерусалим, нека отново съберем мъдреците — царе, велможи и първосвещеници да обсъдят световната тайна и като я изтълкуват, да създадат разумни закони за човека на тая земя и те отново ще разпнат Христа и ще накарат техния неволен слуга Юда Искарот да се обеси, задето вижда лъжата в учителя си, а спасението не вижда. И не само властниците, самата природа с цялата земя ще бъде на страната на Искарот! Край не ще има този събор, с разкол ще завършва, с бунт, с разноезичие, защото, като не знаем ни от що, ни защо е създаден светът, всеки дири бога чрез себе си, за себе си и за да блаженствува, както и ние го търсехме в светата лавра. Но тъй като всеки го вижда различно, оттук започва измамата — себелюбието заслепява, та не съзнаваме, че не прославяме бога, а себе си. Ето камъка на преткновението, що е неизменен в човека и без него не може да бъде! Всеки, който рече: познавам истинския бог — ще тиранствува, както Мохамед сега тиранствува над нас, християните! И ще налага закони, правила, канони, както ги налагаше и ти в името на спасението, и ще ги поставя по-високо от живота на човека, в тяхно име ще го съди и наказва. Като слушах в моята заключена истина закона за душевна чистота и надежда за безсмъртие, пък в световното съкровище виждах обещание за добро и вечност, без да съзирам жестокото му устройство, аз исках да се наслаждавам чрез съзерцание

на света и на неговия творец. Когато съчинителствувах или се молах, благовиденията ме опияняваха с увереност, че се съпричастявам с тайната, но бдящото око долавяше, че тук има някаква лъжа. Обаче като не можеше да я открие, подяждаше вярата и със съмнения възвеличаваше ума. Оня с козите, скрит зад моето самолюбие, ми е внушавал да стана светец! И когато след много изтощителни деяния се удостоих да видя Таворската с рая, очаквайки да ми бъде разкрита тайната и да се успокои моят дух, бе поразена човешката ми гордост и отречен смисълът на моето съществуване... Каква мъчителна измама, учителю! Кажи ми, къде е спасението? Може ли човекът да се отрече от земната правда? Не беше ли и ти един от тези, които познаваха истинския бог и отправиха умовете в „свишнем мире“, и не очакваше ли свършека на този свят? Ти се бори с княза на земните князе, вярваше, че си го победил, но той, скрит във велможата, се подсмиваше над светеца и по-късно, като ти даде патриаршеската власт, свали те от висотата на твоята отшелнишка святост в земните дела, направи те защитник на престолния град и ти се видя изоставен, сам между заробения народ, така, както и аз, жигосаният еретик, се озовах между него. Изпълнителю на непостижимото, ти беше принуден да отдадеш на смърт повече души, отколкото биха погубили агаряните, ако беше предал града, и по-много, отколкото бях убил аз. Отдаде ги за прослава на Христа и на горния Ерусалим, за победата на истинския бог!... Проля кръв за него, аз за себе си и за народа. Тогава защо отказа да благословиш делата ми? Кажи ми, има ли светец с чиста съвест и народен защитник без окървавени ръце? И в кой свят, горния и долния, няма насилие?... Но ония в синклита, които предпочетоха да отворят вратите, за да запазят земния си живот и своите богатства, имаха на страната си Шишмановия сродник, примикюра Ангел. И като влязоха в тайни преговори с варварите и получиха от тях лъжливи уверения, повлякоха народа, който също не искаше да мре, та отвори южната врата на крепостта...

Ц

Кои ли не, от древните досега, че и занапред, не са хвалили и не ще хвалят поробители и завоеватели? Наричат ги велики за кръвта, що са пролели, и за великото зло, що са причинили, лъжат живите с тия мъртъвци и учат на зло, като изкушават човека да им подражава, сиреч да насилва брата си, да убива, да граби, пали и руши. Божие подобие, от тварите си по-неразумно, а само с разум се кичиш! Като тях си звероподобно, не знаеш какво правиш, злината наричаш велика, а правда дириш... И аз, дете ламтях за святост и се самооблъзвах, че разбирам божията тайна, убивах свои и чужди и в тоя ден пак окървавих ръцете си... Щом портата на Царевград се отвори и от кулата се развя бяло знаме, в един глас завикаха агаряните от радост и удариха тъпаните. Първи влязоха еничарите, след тях пашите със султанския син Сюлейман. От високото ние, робите, гледахме как някои от защитниците бягат към палата, а други удрят чела в краката на варварите. Всичко изглеждаше мирно, сякаш свои влизаха при свои. Но трая кратко — докато агарянската войска завзе кули и бойници. През царската врата към Асеновград се проточи върволица изнемощели от глад жени, старци, мъже и деца и до вечерта в крепостта останаха малцина — знатни, духовници и боляри. Сюлейман челеби се настани в двореца, моят господар в дома на протовестиария, който беше избягал с Шишман. Изгониха и теб с целия клир от патриаршията и започнаха обири и насилия.

Когато се здрачи, дойде чауш и ме подбра от манастира на кон. Шеремет бег заповядал веднага да се явя пред него. Яздехме между глутници озверени кучета, яли човешко месо, и вдишвахме миризма на пожари и воня на мърши. Поробените лежаха из улици и дворове, а орлите бяха се настанили да ноцуват по стените на Трапезица. Свиреха щурци, Янтра все тъй шумеше, но мъртва беше престолната като убит великан и миналото витаеше над нея. И като гледах тъмнеещото небе с цвят на мътен опал, прободено от звездите, и страшната, няма грамада на Царевград, отдето сега властвуваха

завоевателите, струваше ми се, че се е срутило нещо велико и загадъчно и на негово място е дошло друго, непознато, но също така загадъчно и враждебно, което е съществувало винаги и ще съществува над нашите сънища и мечти. Стражите ни пуснаха да минем през северната врата и по уличката към палата стигнахме къщата на протовестиария. Влязох в голямата варосана светлица, още пазеща чистия, християнски дъх на нейните обитатели, и видях Шеремет бег, заобиколен от десетници и стотници, дошли да оставят дела от пляката, отреден за султана. Турчинът приемаше злато и сребро, изкъртено от икони и олтари, пръстени и накити. Беше се настанил на миндера под опустошения иконостас, чиито икони се търкаляха зад вратата. Поради варварско невежество никой от агаряните не можеше да чете и пресмята, та аз трябваше да описвам плякосаното.

Пиян беше бегът, омразно весел, опиянен от победата и блясъка на златото. Алчно блещяха очите му и очите на неговите подчинени. Като подхвърляше в шепата си накит и сякаш го галеше, той ми заповяда да се настаня от лявата му страна, между него и купчините злато и сребро, и да записвам всяка скъпоценност поотделно.

Тогава дойде примикюрът Ангел. Той бе искал среща със султановия син, но оттам го напътили към Шеремет бег, който заповяда да го доведат. Видях да влиза в светлицата застарял мъж, облечен в синя далматика със сребърни петлици и царски знаци по нея, измъчен, със синини под очите и с гърбав нос. Тъжни и като че мъртви бяха очите му. Голямата му коса, къдрава и гъста, сякаш протекла изпод високия клъбук, обшит с коприна, се съединяваше с къдрава, късо подстригана брада. Личеше, че е объркан, уплашен и по-скоро му се иска да се измъкне оттук.

Смирено застана велможата пред Шеремет бег, а той беше се излеврил на миндера, дори не дигна пръст към чалмата да отвърне на поздрава му. Клетникът се поклони ниско и каза: „Дойдох, твоя светлост, да получа наградата за труда си, която негово царство султанът ми обеща.“ И щом изрече тия думи, покорно скръсти големите си бели ръце, по които личаха лунички. Очите му докоснаха златото на миндера, устните му съхнеха.

Шеремет бег ми направи знак да превода и аз преведох думите на велможата. Свещите горяха сякаш край мъртвец, леки сенки играеха по стените и резбата по тавана, муха бръмна и се блъсна в прозореца.

Агаряните мълчаха, чакаха отговора на бега. А той, като се усмихваше и гладеше брадата си, за която много се грижеше да е чиста, примижа и рече: „Твоя светлост си бил царски роднина? Що ще рече твойт цар, ако научи срещу какво си помогнал на падишаха? Ще те възнагради ли за това?“ Онзи мълчеше, само белите му пръсти зашаваха върху ръкавите на далматиката и Шеремет бег продължи: „Но падишахът, да живее хиляда години, е справедлив и щедър. Щом ти е обещал награда, ще я получиш.“ — И плесна с ръце. Начаса един от подчинените му подаде мешинена кесия. Шеремет бег я разтърси и от нея се чу звън на злато. „Ето, казва, твоя е. Наградата си е награда, но делото ти е мръсно!“ Зелените му очи бяха опулени, лъщяха като стъклени. Погледна ме и се изсмя с леден смях. „Ти, казва, ескикешииш, клал ли си свиня? Ако не си клал, сега ще колиш. Зер вие само кондили можете да държите и с джинове да имате работа, като нашите дервиши. Де да видим сега за друго бива ли те. Иди зад гърба на това куче и го удари под плешката, да не си мърсят ръцете правоверните.“ Измъкна от силяха си ханджар и скришом ми го подаде. Станах, а клетникът, види се усети, че нещо лошо му се гласи, погледна ме и глупаво се усмихна с половин уста на смешното ми лице. Но Шеремет бег хвърли кесията в ръцете му, та оня взе да се кланя. Стиснах ханджара, ръката ми се изпоти и отмаля. Черна злоба към моя мъчител, пияния бег, към агаряните и към тоя окаян царев сродник ме упои, стори ми се, че виждам през дим и мъгла. Ударих нещастника под лявата плешка и острието на ханджара хлътна до дръжката. Дори не разбра какво стана, само отвори уста да изпъшка и падна възник, а с него и сянката му се търкулна в краката ми. Ахнаха поганците, хванаха се за брадите, Шеремет бег ме изгледа смаяно. „Ти, казва, гяурино, си знаел да ръгаш. Машалла! Де си се учил бе, капасъз?“ Отговорих, че тъй се е случило, тогози съм намразил и съм го ударил с твърда ръка...

Шеремет бег заповяда да изнесат трупа и взе кесията с жълтиците, а двама от варварите се скараха за дрехата на убития, понеже беше скъпа, с втъкана сърма.

Ръце и крака трепереха, но се преструвах спокоен, уж не чувах какво става нея нощ. В много къщи наши се бранеха, пламнаха и пожари. Щом свърши описът, тайно се измъкнах из уличката към нашата къща, дано науча нещо за майка и сестра.

Къщата бе пълна с агаряни и се върнах...

Сюлейман челеби бе изпратил вестители да занесат радостната вест на Баязид и да получат разпорежда как да се постъпи с населението. През това време варварите обраха всички царски гробове, черкви и дворци. А когато разпоредбата пристигна, султанският син остави за войвода един паша и побърза да замине при баща си, защото беше обещал да не ограбва и щеше да излезе лъжец.

Още на другия ден глашатаи завикаха султанска заповед — що са кожари и технитари да си гледат работата, косъм няма да падне от главите им. И купците да отворят купчийниците, пък който не ще да бъде рая, да приеме правата вяра... Потурчени роби, дервиши и ходжи плъзнаха да увещават народа и малодушните се изкушаваха. Пръв се потурчи болярин. Прекараха го на богато украсен кон, след него язدهа натруфени с оръжие варвари, със зурли и тъпани тържествуваха. Жена му, забулена във фередже, плачеше и шествието слезе от Царевград долу, бездомният народ да гледа. Тогава удари съдбовният час за великото жертвоприношение на ония сто и десет първенци, които заплатиха с кръвта си и твоята слава!... Ревнителю на слово и премъдрост, дали не се наслаждаваше, въобразявайки си как очарованите ангели се навеждат над техните души? Когато излезе от черквата „Свети Петър и Павел“ да вразумяваш малодушните, та между отчаяния народ се дигна голям плач и като стадо след овчар множеството тръгна подире ти, слушайки страшните ти слова, османците потриваха ръце, защото виждаха повод за ново клане и грабеж. От Царевград проклинах твоето безумие, а душата ми ридаеше пред величието на гибелната ти вяра. О, ти познаваше чернилката в сърцата и умовете на своето паство, разядено от ереси, и знаеше, че не е по-малко опасна от варварите! С очите си видях християнските васали на Баязид и тези, които приемаха или бяха готови да приемат чалмата и да увеличат войската на нечестивите. Но като подкрепяше, утешаваше и благославяше, ти разяри варварите и войводата турчин и след Свети Седмочисленици, деня, в който нарочно придаде най-голяма тържественост на богослужението, турчинът повели да се явят при него първенците в голямата болярска черква, дето някога бях отишел да видя Сатаната, и всеки да доведе първородния си син, С очите си гледах как се наредиха еничари в черковния двор, еничари пазеха вратите вън и вътре. Щом жертвите влязоха, Шеремет бег, който стоеше зад прозореца в къщата на протовестиария, поглади брадата си

и каза на хората си: „Тия диндушмани ще излязат оттам или правоверни дялмета, или ще нахранят орлите. Ако ги нахранят, ще им вземем имотите.“ Слушах стоновете и чаткането на ятаганите, яростните викове на еничарите. Изклаха твоите чада, хвърлиха трупите им на Орловец. И Шеремет бег получи две села до самия Търновград...

А когато злодеянието стана известно, ти нареди опело за душите на мъчениците, забиха клепала на умряло, кански плач се дигна, мало и голямо настръхна. Тогава, възхитен от избитите Христови войни, поиска да ги последваш. И сега те виждам как вървиш с патриаршеския жезъл в потъпкания, осквернен, ограбен Царевград, из улицата към двореца, дете някога и аз минах във вретище, оплют и опепелен. Варварите бяха се скупчили, занемели от твоето величие и дързост. И без да поглеждаш отстриани, изправен, побелял, с лице бледо, осенено от ужасяваща благодат, отиваше да изобличиш лъжеца турчин, готов да посрещнеш оная с нежните ръце...

Безконечно жертвоприношение облива с кръв земните олтари, светителю, и ти беше един от свещениците на това зловещо тайнство! Нека да не ям хляб от твоята трапеза. Народът е сложил друга — на нещастията, което му донесохме, и на нея е положил измъченото си тяло...

Но защо се разгоря в мен като денница след черна нощ желание да те видя и говоря с тебе? Дали защото исках отново да повярвам в непостижимото, или защото исках да спра твоето безумие?

На колене молих агарянецът да ми разреши. И той се съгласи, понеже не можеше без мене, защото нямаше кой да му пише и пресмята, нито кой да го весели. Смяташе ме смахнат бивш калугер и настояваше да се потурча, като казваше, че щял да повика трима ходжи да ме турчат, но то щяло да стане в Никопол — султанът и пашите да гледат сеир. Заклех се да сложа чалмата и той нареди на двама от яята да ме придружат до черквата...

Ч

Светеше над града сърповиден месец, какъвто османците тачат, както ние тачим кръста, и вървахме между бездомните, налягали по улици и дворища. Стражи сновяха, отвред се чуваше детски плач, охкания на старци и болни, молби на гладни. Янтра отнасяше спомени от миналото на Търновград, подивели псета виеха, горяха огньове на много места, където варварите печеха овче месо. Тъй стигнахме пред черквата. Огън пазеше стража и не пускаше народа при теб. Похлопах в пристройката, отредена за свещеника, очаквайки да чуя твоя глас. Сърцето ми блъскаше, дишах на пресекулки, а мислите ми се уплитаха и забравях това, което бях намислил да ти кажа. Отвътре се обади непознат, попита кой идва. Като чу заповедта на Шереметбеговите хора, отвори и се видяха двата одъра. Гледаше ни млад дякон с черна като катран брада. Очите му се разшириха, лицето пожълтя и се удължи. Гореше свещ в железен свещник, гсложен на ниско столче, и кандило на стената, дето беше окачена голяма икона на възкресението. Дяконът попита на гръцки какво искаме. Не му отговорих, очите ми диреха тебе. И те видях седнал гърбом към вратата, без камилявка, в подрасник, и в първия миг помислих, че си коленичил и се молиш безмълвно.

Агаряните заничаха зад вратата и дяконът каза: „Твое светейшество, дойдоха...“ И когато ти се обърна, видях колко много си побелял. Косата ти, в изтъняла плитка, лъсна като коприна върху старческите плещи, лицето, издълбано от дълбоки бръчки, белези на непреклонна воля и изтощителни бдения, беше смъртно изнурено, но очите — зорки, пълни с блясък. Очаквах да ме познаеш, а ти ме гледаше като човек, събуден от сън, и попита какво искаме. Направих знак на варварите да се отдръпнат, затворих вратата зад гърба си и казах: „Не ме ли познаваш, владико? Аз съм Теофил, синът на Тодор Самоход, когото жигосахте като еретик.“ Гледахме се очи в очи и ти стана. Търсех в погледа ти смут от моето появяване и остатък от ужаса, който беше преживял тоя ден на крепостната стена, ала не видях нито

едното, нито другото. Ти ме гледаше с недоверие — види се, помисли, че съм се потурчил, та добавих: „Агарянски роб и слуга съм при Шеремет бег.“

Дяконът, щом чу кой съм, коленичи на одъра под иконата и започна да се моли. Кандилото прашеше и по ниския таван се къдреха сенки. И когато мълчанието стана нетърпимо, чух те да казваш, като че говореше на себе си: „Да, ти си това... Защо си дошел, да ме съдиш ли? Сега не може да става дума за самоотлъчените, а за стадото...“ Погледът ти отбягваше смешното ми лице, което изглеждаше злоещо в тая скръбна нощ, и аз знаех, че то те обвинява. Но няма този, който е виждал хиляди пъти Сатаната и е преживял ужасите в тоя град, можеше да бъде уплашен или зачуден? Стъписан от самия себе си, изрекох отдавна приготвения към тебе въпрос: Защо изпращаш на смърт най-добрите от твоето паство и даваш на агаряните повод за нови кланета и грабежи? Не съзираш ли козните на дявола? Що излезе от горния Ерусалим, в името на който ме жигосахте? Плебеят Мохамед се подигра с нас, та днес изглеждаме смешници и глупци? — И уплашен от дързостта на моите въпроси, добавих: — Макар да съм антихрист, душата ми е човешка и се мъчи. Не ми се сърди, отче.

Съзрях в очите ти оня твърд, изпълнен с неукротима вяра израз, който устрелва душата и я убеждава повече от най-силните слова и който помнех от манастирските дни. Но си помислих, че и моите очи някога са гледали така и няма трябва да ти вярвам?... А ти, като сведе уморената си глава, кротко рече: „Виждам, че си дошел да ме съдиш и че блудният син не се е завърнал в бащиния дом. Но и в него е жива надеждата да допре ръката си до духа, за да го усети веществено. Мигар не разбираш, че варварите проляха невинна кръв на достойните за свой позор и за спасението на българския народ? Пък ако се срамуваш от робството и страданията и ги наричаш позор, защо не си приел агарянската вяра? Всеки, който обича себе си повече от бога, ще се предаде, както постъпиха мнозина слаби духом.“

Аз казах: „Нима бог иска смъртта, за да ни съди, и смисълът на живота е горе? Има и друг бог — Мохамедовият. Той също желае нашата смърт. Ако той е лъжа, защо да не е лъжа и горният Ерусалим?“ Знаех, че словата ми разраняват вечната жувеница в душата, която ти лекуваше с балсама на вярата, както и аз я бях лекувал със самооблъщения и съчинителства. Но как щях да те убедя,

търновско светило, в жестоката земна правда, щом дори това, което ставаше край нас, не разколебаваше безумната ти вяра? По изтерзаното ти лице минаваше сянка на гняв и ти се бореше с желанието да ме отпратиш по-скоро. Мълчах, мълчеше и ти — може би okayваше псалмопевеца-монах от светата лавра, когото нито ти, нито божата енергия можа да опази и спаси от Сатаната...

Хората на Шеремет бег отвориха вратата и настояваха да ме отведат, но аз ги отпратих. И като видях, че нямам време да разкажа какво научих в Романия, помолих те да благословиш бъдещите ми дела. Ти попита какви са и аз ти доверих, че ще събера робите да мъстя и да се боря с поробителя; на насието ще отвърщам с насилие, на силата със сила, око за око, зъб за зъб, защото блудната земя не знае други закони. „Ето, рекох, отче, изоставени сме от царе и боляри. Бог поиска смъртта, дяволът ни измами. Ти с горния Ерусалим, аз с отрицанието му спомогнахме да се пороби българският народ. И кой е този, който ни осъди?... Не отказвай благословията си...“ А ти, като ми обърна старческия си гръб, каза: „Делата на Сатаната ли искаш да благословя? Ако извадят окоето на този, който е извадил твоето, око няма да получиш. Иди си, Теофиле! Ти не ядеш вече хляб от нашата трапеза. Ти ще служиш на лукавия, докато бог е определил твоя срок във времената. Нима не знаеш, че врагът човечески се втурва в непобедимото, за да го прослави?...“ И аз се убедих, че е била напразна надеждата ми да се разберем. Поклоних се на теб и на смаяния дякон и се разделихме завинаги...

На другия ден, когато те поведоха на заточение с множество народ, осъден на преселение в Мала Азия, гледах от Царевград как вървиш край колесницата, която турчинът войвода ти бе дал, благославяш и утешаваш разплаканите мъже и жени, а те се хващаха в дрехата ти и падаха на колене пред тебе. Чувах плачовете и риданията — съпрузи се разделяха със съпруги, деца с родители и варварските стражи ги дърпаха да разкъсат тяхната последна прегръдка...

Сбогом, търновско светило! С тебе си отиваше един неосъществим свят, на който ти беше последният първосвещеник. Вместо благодат по християнската земя закрачи антихристът. Спомням си думите на архангел Михаил, казани на Богородица при нейното ходене по мъките: „Къде искаш да отидем, благовестна? На изток, на запад, надясно или наляво — навред са големите мъки.“ Ти беше

светлина за народа, която се разгоря, преди да угасне, в неговото нещастие и като всяка светлина беше величествено лъжлива!... И се питам: що щеше да последва в българската земя след бесовското изцерение, ако не беше дошел исмаилтянският род? Нямаше ли дяволът да ходи свободно, без да му се противопоставя бог?...

Настъпи тишина и ходжите славеха бога-победител. Поглеждах в краката си речните камъни в настилката на опустелите улици, повехналите тревички между тях, светлината, все тъй обещаваща мир, и не смеех да дигна глава към небето...

Идва краят на моето окаяно житие. Остава да напиша какво извърших, преди да избягам от агарянския плен. То стана през юли, когато вместо горещници се изляха буйни дъждове с градушки и Шеремет бег получи заповед да дигне хората си за Никопол. Недоволна потегли неговата дружина — поради лошото време не можеше да граби, па и нямаше вече какво, защото по този път бяха минали много варварски войски. Бегът и началниците язدهа, аз газех калта край коня му и криех под дрехата си торбата с дивита, свитъка със сметките и работите. Привечер кални и мокри стигнахме в болярско село, дето имаше кула. Тя беше съборена, та Шеремет бег заповяда да разпънат кожената му шатра в двора на една къща, покрита с плочи и с дебела дъбова врата. Преди да забягнат, стопаните бяха навлекли вътре сламата и сеното заедно с различна покъщнина. В къщата се настаниха чаушите и всеки поганец тръгна из селото да дири покрив и да тършува за плячка.

В съборената кула намерих буре с вино. Шеремет бег заповяда да го пренеса в шатрата, накара ме да постеля унгарски кожен дюшек и седна на него. Събух ботушите му, постлах бохчата да вечеря. Беше измокрен, кисел, но щом запалих фенера, опита виното и се развесели. Дъждът плющеше по покрива на шатрата, крилата ѝ бяха спуснати. Поиска да види сухи ли са свитъците със сметките и каза: „Като теб кятипин няма в цялата победоносна войска. Ако не беше с тоя кедер да изглеждаш серсем, щеше да станеш кетипбашия на самия падишах. Да ти берат греха вашите неверници. Казваш, че те жигосали за ерес-

мерес против вашия мискин цар и против Иса, дето и нашите ходжи го смятат коджапророк. Като е тъй, защо ходи при Евтимий? Абдал излезе той, от инат. Аллах е наспорил абдалите, да се ползуват умните.“

Сложих му да яде студено печеното овче, наливах вино в паницата. А то беше старо, по-силно от най-силната медовина. „Наближава, казва, да приемеш правата вяра, трябва да те уча да живееш мюсюлмански. Каквото пише в гяурските ви книги, е лъжа. Светът е сън — за едни по-къс, за други по-дълъг. Ербап ли си — аслански ще живееш, кекав ли си — резилът те чака. В свещения коран пише, че за правоверните има едем. Машалла! Като отидем, ще видим... Ама зле ли е и на тоя свят да поживееш с кеф? Без кеф нито доброто, нито злото имат лезет...“

Тая вечер го мразех най-люто. Неговите думи ми припомнях моя живот при еретиците, когато в очите ми лукаво играеше дяволът и не мислех що е добро и що е зло. И като гледах как къса овчата лой, как дъвче с широките си челюсти, в него виждах някогашния си образ и се питах не съм ли и сега същият. Но какво знаеше варваринът за моите горестни дни и нощи, за монашеските ми боговидения и свети заблуди? Те бяха висши мигове в моя живот, озарени от светлината на божествената лъжа, и споменът за тях ми беше още по-свиден от всичко! Как се осмеляваше да говори за Евтимий? Той ме поучаваше със словата на дявола в мен и дяволът ни свързваше в отровния възел на омразата... Усетих, че кръвта се качва в главата ми, и реших да го убия нея нощ. Не само заради безсрамната му варварска мъдрост, не само за майка ми и за моята заробена сестра, не само за тези, които беше убил, за нощите, когато безчестеше невести и девици, за тиранството над душата ми, но и за това, че се смяташе щастлив с господарското си своеволие... Истината за самия мен ме изпълваше с неутолима омраза към варварина и аз знаех, че трябва да го премахна от света или да премахна себе си... И като слушах дъждът как бие по шатрата, сякаш настойчиво одобрява моето решение, обмислях как да направя това.

Няколко пъти вадих от дисагите варени яйца и мед за мезе на виното. И когато дадоха знак с тръба за хранене на конете, та Шеремет бег се досети и за своя кон, отидох в къщата за сено. Чаушите бяха наклали огън да сушат тъпаните, Всички отидоха под навеса край разрушената кула, дето бяха навързани конете. Измъкнах много слама

и без да ме видят в дъжда, натрупах я под прозорците. После нахраних беговия кон и се върнах в шатрата. Моят господар продължаваше да пие, хвалеше болярското вино и се ядосваше, че в селото не се намери нито една жена. Свещта на фенера се привършваше и аз сложих нова. Тогава видях върху мокрия ямурлук в ъгъла на шатрата сияха с тежкия ятаган и дамасковата сабя, която Шеремет бег бе снел от седлото. Чаушите се прибраха, без да оставят стража край конете. Настъпи черна нощ, дъждът плисваше ту едър, смесен с градушка, ту ситнеше, като че бе изсипван през сито, и тежка глухота затискаше опустялото село.

Вместо да го приспи, силното вино оживи варварина. Зелените му очи светнаха като на котка, той щракаше с пръсти, въобразяваше си, че играе, чудеше се как да се весели и на края рече: „Хайде, пей от вашите гяурски песни, дето ги пеят вашите ходжи! Аз, като бях на мюстафъзлък в Кипсела, слушах гръцкото па, ни, зо, ке... На маане прилича, нали го знаеш? Има и хубави между тях...“

Помислих и запях псалом, който се пее и над мъртъвци и който много пъти бях пял из долната земя. Запах го тържествено, с пълен глас и в очите ми избиха сълзи — не затова, че тая нощ моят работодател щеше да лежи заклан, но от жалост към себе си, понеже псаломът ме пренесе в моите манастирски дни. И ме задуши незнайна мъка. Трябва да е било много смешно жигосаното ми лице, когато пеех, защото Шеремет бег се кискаше, пляскаше се по бедрата, викаше: „Ашколсун!“ — и призоваваше кефа си. Така го веселих до полунощ, когато виното го опи и той се просна върху дюшека. Преди да заспи, накара ме да подложя ямурлука под главата му и да вървя при чаушите. Сложих нова свещ във фенера и го оставих на земята, измъкнах се от шатрата и като открехнах тихо тежката дъбова врата на къщата, зад която имаше много слама, направих си легло в нея и легнах. Дъждът плющеше обгонван от вятъра, и биеше широката стряха. Така лежах час, два — не знам и не помня колко — и слушах хъркането на чаушите в стаята. Тогава станах пълзешком, зажеглих железните халки на вратата с дебело дърво и безшумно влязох в шатрата. Знаех, че пияният бег не ще се досети да завърже ремъците на вратата й. Шеремет бег спеше възник, разкراчил късите си крака в шалварите. Фенерът осветяваше запотеното му лице, плувнало в блаженство, от устата, под русия мустак беше се проточила тънка лига и лъщеше.

Чалмата беше се отлепила от широкото чело, наполовина почерняло от слънцето. Пропълзях зад главата му и ръката ми напипа тежкия ятаган, вложен в ръбеста кания от биволска кожа. Намазаното със зехтин острие се измъкна леко и плъзгаво като бял смок. Коленичих, защото шатрата бе ниска и ятаганът щеше да закачи кожения покрив. Хванах с две ръце кокаления чирен и преди да замахна, видях пред себе си великия мъж. Той ме гледаше и аз прошепнах: „В името на горния Ерусалим и в твое име, благослови владико!“ Шеремет бег сякаш се усмихваше... И ятаганът разсече сънищата му...

Излязох с фенера и през разтрога на вратата запалих сламата отвътре. После сламата пред прозорците и побягнах с окървавения ямурлук из тъмнината. И когато стигнах гората, напосоки към Търновград, видях пламъците как обхващат къщата, чувах писъците на чаушите и виковете на агаряните из селото...

Отива си денят и утре съм на път. Казват, че някъде между Сливен и село Марен, от което Муратовите пратеници някога бяха поели Шишмановата сестра, още имало свободна българска земя. Затам потеглям...

Ето птица отлита. Къде летиш, птицо? Звяр пробягва из гората. Къде бързаш, звяро? Кой ви зове, кой ви води и накъде? Къде отиваш и ти, човече?...

Ако е казано в евангелието — ще погледнат тогава, когото прободоха, кой ще погледне мене, поругания българин?

Издание:

Емилиян Станев. Антихрист

Роман

Редактор: Невена Стефанова

Издателство „Български писател“

Излиза от печат на 20.XII.1970 г.

Печатница на Държавно воено издателство

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.